

TARTU RIIKLIKÜ ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 447 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

KURITEGEVUSVASTASE VÕITLUSE KÜSIMUSI
О ВОПРОСАХ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

TARTU 1978

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893 a. VIHK 447 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 г.

**KURITEGEVUSVASTASE VÕITLUSE KÜSIMUSI
О ВОПРОСАХ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ**

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

XXIII

TARTU 1978

Toimetuskolleegium: V. Kelder, E. Laasik, J. Mäll, I. Rebane, E. Salu-
maa (esimees), P. Vihalem

Vastutav toimetaja E. Ploom

ОБ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ НАКАЗАНИЙ СУДОМ ПО СОВЕТСКОМУ УГОЛОВНОМУ ПРАВУ

И. Ребане,

доктор юридических наук, профессор

1. В советской уголовноправовой литературе имеется немало работ, в том числе и монографических исследований, посвященных назначению наказания. Как правило, в этих работах центральное место занимает рассмотрение общих начал назначения наказания. Общие начала назначения наказания отражены также в учебниках и курсах советского уголовного права. И тем не менее пока вопрос об общих началах назначения наказаний ждет дальнейшей разработки. Все еще нет цельной теории назначения наказаний.

Рамки настоящей статьи не позволяют подробно рассматривать все вопросы, относящиеся к общим началам назначения наказания по советскому уголовному праву. Ниже мы коснемся только наиболее существенных, как мы полагаем, вопросов, входящих в эту проблематику. Более глубокая разработка именно этих вопросов может, по нашему мнению, содействовать созданию цельной теории назначения наказаний. При этом нами будут изложены в систематизированном виде также соображения, уже высказанные в разное время начиная с 1962 г. в ряде наших работ¹. Часть из них получает дальнейшее развитие.

В настоящей статье в соответствии со ст. 36 УК ЭССР (ст. 36 «Основ уголовного законодательства Союза ССР и

¹ См. И. Ребане. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. — Уч. зап. Тартуского ун-та. Вып. 182. Тарту, 1966, стр. 5—6, 200—207, 275—285; Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Составитель И. Ребане. Таллин, 1968, комм. к ст. 36; Ильмар Ребане. Советское уголовное право. Часть Общая. Учение о наказании. Часть I. Тарту, 1971, стр. 27—51, 137—156 (на эст. яз.); Ильмар Ребане. Советское уголовное право. Часть Общая. Введение. Учение об уголовном законе. Тарту, 1973, стр. 88—104 (на эст. яз.).

союзных республик») речь будет идти только об общих началах назначения наказания. Поскольку наказания назначаются судом, причем суд индивидуализирует наказания, предусмотренные в санкциях Особенной части УК, то в центре нашего внимания будет находиться деятельность суда по индивидуализации наказаний. Рамки статьи не позволяют рассмотреть вопросы индивидуализации наказаний в уголовном законе и в процессе их отбывания. Мы не имеем также возможности касаться спорного в литературе вопроса о разграничении индивидуализации наказаний и индивидуализации ответственности.²

Под индивидуализацией наказания в настоящей статье подразумевается назначение за совершенное преступление конкретного наказания судом, который при этом руководствуется уголовным законом и социалистическим правосознанием, учитывая характер и степень общественной опасности совершенного преступления, личность виновного и обстоятельства дела, смягчающие и отягчающие ответственность. Это определение по существу не отличается от законодатель-

² В частности И. Г. Филановский утверждает, что нельзя говорить об индивидуализации уголовной ответственности. Речь может идти только об индивидуализации наказания. — См. Г. И. Филановский. К вопросу о юридической ответственности за правонарушения. — «Вестник Ленинградского университета», 1973, № 5, стр. 131—132. Эту точку зрения П. С. Дагель подверг справедливой критике. — См. П. С. Дагель. О принципе индивидуализации уголовной ответственности. — «Вестник Ленинградского университета», 1974, № 11, стр. 119—126. В этой же статье (стр. 127) И. Г. Филановский писал: «И. Ребане всю правовую ответственность подразделяет на карательную и имущественную. Внутри карательной ответственности он выделяет уголовную, административную, дисциплинарную и процессуальную. Об основаниях, на которых зиждется эта классификация, можно только догадываться. Автор противопоставляет карательные меры принуждения мерам имущественного характера. Но при этом он упускает из виду, что меры имущественного характера содержат карательные элементы». При этом он ссылается на нашу монографию «Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок», стр. 204—207. Во-первых, И. Г. Филановский мог бы обойтись без догадок, ибо на стр. 263 мы писали: «Вопрос о классификации видов мер ответственности, а также видов правонарушений — предмет самостоятельных исследований... Наши соображения на этот счет изложены в статье о разграничении видов правонарушений и юридических санкций по советскому социалистическому праву. — Уч. зап. Тартуского ун-та. Вып. 61, 1959. Во-вторых, мы не противопоставляем карательные меры мерам имущественного характера. На стр. 206 нашей книги мы писали: «Между карой и возмещением убытков нет и не может быть качественных различий. Они не могут быть противопоставлены. Напротив, до некоторой степени они сходны». В-третьих, на стр. 306 нашей книги мы говорили о тех случаях, когда природа мер имущественной ответственности усложняется и различные привходящие обстоятельства придают им некоторые черты, присущие мерам карательным. Читатель сам может увидеть, насколько критика И. Г. Филановского в наш адрес убедительна.

ного определения. В нем говорится лишь в общей форме о том, что суд руководствуется при назначении наказания законом, специально же не упоминается о назначении наказания в пределах, установленных статьями Особенной части УК, и в точном соответствии с положениями Общей части УК, как это делается в ст. 36 УК ЭССР.

2. Необходимость индивидуализации наказания является требованием советской уголовной политики и имеет своим основанием принцип личной, персональной ответственности по советскому уголовному праву. Этот принцип сформулирован В. И. Лениным как требование установить точную, личную ответственность каждого за определенную, строго и точно означенную работу или часть работы³. Уравниловка, нивелировка наказаний противоречит принципу индивидуальной ответственности по советскому уголовному праву.

В то же время необходимость индивидуализации наказаний вытекает также из оснований ответственности по советскому уголовному праву⁴. Если объективным основанием уголовной ответственности признается общественная опасность деяния, то вполне понятно, почему степень этой опасности играет существенную роль при назначении наказания. Рассматривая же субъективное основание уголовной ответственности в возможности руководить своими действиями, определить линию своего поведения, короче — в относительной свободе воли, можно объяснить почему, например, совершение преступления вследствие стечения тяжелых личных, семейных или иных обстоятельств (ст. 37, ч. 1, п. 2, УК ЭССР), или под влиянием угрозы или принуждения, либо в силу материальной, служебной или иной зависимости (ст. 37, ч. 1, п. 3, УК ЭССР), либо под влиянием сильного душевного волнения, вызванного неправомерными действиями потерпевшего (ст. 37, ч. 1, п. 4, УК ЭССР), признаются законом обстоятельствами, смягчающими ответственность⁵.

Вместе с тем в необходимости индивидуализации наказания находит свое конкретное выражение действие других, более общих принципов, известных не только советскому уголовному

³ См. В. И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 37, стр. 365; т. 36, стр. 185; т. 39, стр. 308; т. 53, стр. 68.

⁴ Наше понимание оснований уголовной ответственности подробно изложено в книге И. Ребане. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. — Уч. зап. Тартуского ун-та. Вып. 182. Тарту, 1966, стр. 128—138.

⁵ Согласно господствующему в советской уголовноправовой литературе мнению, основанием уголовной ответственности является состав преступления. Но при такой точке зрения вряд ли возможно, исходя из этого общего положения, обоснование индивидуальной ответственности конкретного преступника, а вместе с тем применяемой к нему конкретной меры наказания.

праву. Такими принципами являются справедливость, социалистический гуманизм и социалистическая законность⁶.

3. Принцип справедливости находит конкретное выражение в соразмерности наказаний: вид и размер предусмотренных законом наказаний соразмеряются с характером и степенью общественной опасности преступления, личностью виновного, а также обстоятельствами дела, смягчающими и отягчающими ответственность⁷. В то же время необходимость соразмерности наказаний вытекает из самой сущности наказания в Советском социалистическом государстве. Ведь наказание как особая мера государственного принуждения, как один из видов мер юридической ответственности, применяемое к виновному в совершении преступления, причиняющее ему определенные ограничения или лишения, тем самым выражает юридическое и морально-политическое осуждение как самого преступника, так и совершенного им преступления, причем выражает это осуждение в соответствии с общественной опасностью содеянного и виной его субъекта. В этой соразмерности заключается важнейший признак наказания как меры карательной, причем тогда, когда кара по своей тяжести соответствует тяжести преступления, она признается справедливой. Впрочем, это является одним из доводов в пользу того, что кару в советском обществе следует отнести к целям наказания. Ведь справедливость не может быть рассмотрена только в качестве средства для достижения определенных целей. Она сама является целью.

Социалистический гуманизм при индивидуализации наказаний находит свое выражение в экономии принуждения. Лишения и ограничения личности, связанные с применением наказания, не вызываемые необходимостью, несовместимы с гуманным характером советского уголовного права⁸. Поэтому лишь высший предел наказания определяется его соразмерностью содеянному. За этим пределом наказание несправедливо. Вследствие этого оно не выходит за пределы кары. Однако оно не всегда доходит до этих пределов. Осуществление спра-

⁶ В уголовноправовой литературе это положение не вызывает сомнений. См., например: Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. 2. Л., 1970, стр. 321—322.

⁷ На теснейшую связь понятия соразмерности наказаний с принципом справедливости обратил внимание М. М. Бабаев. См. М. М. Бабаев. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. М., 1968, стр. 9.

⁸ О принципе экономии мер принуждения в Советском государстве мы писали еще в вышедшей в 1966 г. монографии «Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок», стр. 5. См. там же, стр. 281.

ведливой кары подчиняется действию принципа социалистического гуманизма.⁹

Социалистическая законность при индивидуализации наказаний находит конкретное выражение в точном соблюдении всех положений, регулирующих в статьях Общей части УК назначение наказания или имеющих отношение к индивидуализации наказаний, а также в невыходе за пределы, установленные в санкциях статей Особенной части УК. Только при исключительных обстоятельствах с учетом личности виновного допускается назначение наказания ниже низшего предела, предусмотренного санкцией Особенной части УК за данное преступление (ст. 39 УК ЭССР).

При индивидуализации наказаний суду надлежит руководствоваться многими статьями Общей части УК. Не все они имеют одинаковое значение. Ряд из них разрешает отдельные, более узкие вопросы. Таковы, в частности, ст. 15, ч. 3, УК ЭССР, в которой говорится об индивидуализации наказания за приготовление к преступлению и за покушение на преступление; ст. 17, ч. 7, УК ЭССР, предусматривающая индивидуализацию наказаний соучастникам преступления; статьи 21—35 УК ЭССР, регулирующие назначение отдельных видов наказаний; ст. 47 УК ЭССР, которой следует руководствоваться при индивидуализации наказания в случае условного осуждения, и некоторые другие. Гораздо более общее значение при индивидуализации наказаний имеют ст. 20 УК ЭССР, в которой дано определение целей наказания по советскому уголовному праву, и гл. IV (статьи 36—46) Общей части УК ЭССР, озаглавленная «О назначении наказания». Правда, и в четвертой главе Общей части УК ЭССР имеются статьи, регулирующие отдельные, сравнительно частные вопросы индивидуализации наказаний. Таковы статьи 39—46. Между тем статьи 36—38 этой главы, равно как ст. 20 УК ЭССР имеют основополагающее, краеугольное значение при регламентации индивидуализации наказаний по советскому уголовному праву. В дальнейшем будет обращено особое внимание на ст. 36 УК ЭССР, содержащую определение основных начал индивидуализации наказаний по советскому уголовному праву.

Проведение различия между отдельными статьями УК в зависимости от их значения при индивидуализации наказаний вовсе не следует понимать в том смысле, что нарушение некоторых из них терпимо, между тем как соблюдение других безусловно обязательно. Все они одинаково обязательны и со-

⁹ Отдельные стороны социалистического гуманизма при индивидуализации наказаний рассматриваются более подробно ниже в связи с анализом личности как объекта карательного воздействия.

блюдение их не зависит от усмотрения суда. Малейший произвол при индивидуализации наказаний недопустим.

4. Возможности суда при индивидуализации наказаний зависят, прежде всего, от конструкции санкций и диспозиций уголовного закона. С этой точки зрения, как известно, более предпочтительны относительно определенные и альтернативные санкции с достаточно широким диапазоном. При этом рамки санкции должны быть тем более широкими, чем более общий характер носит диспозиция. При такой конструкции санкции суд имеет достаточные возможности назначить наказание, соответствующее особенностям данного случая. Еще в 1901 г. В. И. Ленин писал: «Не стеснять судью чрезмерно формальными определениями, предоставлять ему известный простор — это, конечно, очень разумное правило».¹⁰ И, наоборот, чем более детально в диспозиции описаны признаки преступления, тем более узкие рамки может иметь санкция. Санкции, допускающие назначение наказания, например, от трех месяцев до десяти лет лишения свободы, близки к абсолютно неопределенным санкциям, от установления которых советские уголовные законы вполне обоснованно отказались. В целом, однако, действующее советское уголовное право предусматривает санкции, допускающие в необходимых пределах индивидуализацию наказаний. Оно нередко предусматривает возможность выбирать между различными видами наказаний. Вместе с тем оно, как правило, устанавливает достаточно широкие рамки, в пределах которых может быть варьирована конкретная мера наказания в соответствии с особенностями данного случая.

Большинство наказаний варьируется по размеру принуждения в зависимости от того, в каком объеме или на какой срок осужденный лишается тех или иных благ. При этом наряду с основными наказаниями допускается применение также дополнительных наказаний. Все это — большое разнообразие видов наказаний, делимость их, а также возможность сочетания основных наказаний с дополнительными — позволяет суду при индивидуализации наказаний за конкретное преступление руководствоваться всеми предусмотренными в законе критериями.

5. Вопрос о конкретной мере наказания разрешает суд в совещательной комнате. Это — весьма ответственная задача суда, ибо от конкретной меры наказания во многом зависит достижение целей наказания.

В совещательной комнате суд не сразу приступает к назначению наказания. Сперва он должен разрешить ряд других вопросов. В зависимости от утвердительных или отрицатель-

¹⁰ В. И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 4, стр. 405.

ных ответов на эти вопросы в некоторых случаях назначение наказания подсудимому исключается вообще.

Прежде всего суд должен ответить на вопрос, имело ли место деяние, в совершении которого подсудимый обвиняется, и совершил ли он это деяние. При утвердительном ответе на этот вопрос суд должен разрешить следующий вопрос, а именно: содержит ли это деяние состав преступления и какой статьей, частью и пунктом статьи уголовного закона оно предусмотрено. Другими словами, суд должен разрешить вопрос о квалификации содеянного. Лишь после этого суд разрешает вопрос о том, подлежит ли подсудимый наказанию за совершенное им преступление. Если ответ на этот вопрос отрицательный, суд выносит обвинительный приговор без назначения наказания, а при утвердительном ответе на этот вопрос — назначает подсудимому конкретную меру наказания. Вместе с тем суд разрешает вопрос о том, подлежит ли назначенное наказание отбыванию подсудимым. При отрицательном ответе на этот вопрос суд освобождает подсудимого от отбывания наказания.

Наказание может быть назначено только по приговору суда, то есть судом первой инстанции. Суд, рассматривающий дело в кассационном или надзорном порядке, не уполномочен сам назначить наказание. Но он может снизить назначенное наказание либо освободить от отбывания наказания вообще.

То обстоятельство, что наказание может быть назначено только по приговору суда, имеет принципиальное значение. Судебный приговор — важнейший акт социалистического правосудия. Постановленный именем государства в условиях полного осуществления демократических основ судопроизводства приговор имеет большое воспитательное и общественно-политическое значение. Судебный порядок индивидуализации наказания является важнейшей гарантией его справедливости.

Вопрос о виновности подсудимого и квалификации совершенного преступления ставятся в совещательной комнате отдельно, и еще до вопроса о конкретной мере наказания потому, что действующие уголовные законы не предусматривают абсолютно определенных санкций, при которых выбор между различными видами наказаний полностью исключен. И даже если бы такие санкции были советскому уголовному праву известны, суд все же при назначении наказания должен был бы обсудить вопрос о возможности применения ст. 39 УК ЭССР. Поэтому хотя назначение конкретной меры наказания предполагает утвердительный ответ на вопрос о виновности подсудимого и правильную квалификацию совершенного им преступления, суд в результате этого устанавливает только санкцию статьи или части статьи уголовного закона, предусматриваю-

щих пределы, в которых наказание должно быть индивидуализировано.

6. Статья 36 УК ЭССР постановляет, что при назначении наказания за конкретное преступление суд учитывает, во-первых, характер и степень общественной опасности совершенного преступления, во-вторых, личность виновного и, в-третьих, обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность. Однако советское уголовное право не определяет, и не впадая в формализм, не может определить, каков вес каждого из этих обстоятельств при индивидуализации наказания. Измерение точного веса каждого из этих обстоятельств невозможно хотя бы потому, что нередко эти обстоятельства переплетаются и налицо одновременно, причем в конкретных жизненных ситуациях их удельный вес может быть различным.

Советскими криминалистами была предпринята попытка установить, сказывалось ли реально наличие определенных данных, характеризующих личность виновного, на избрание судом наказания и какое именно влияние эти данные оказали на выбор наказания¹¹. Возникшие при этом трудности были вполне понятны. Но дело не только в этом. Здесь речь идет о ретроспективном исследовании, об обобщении судебной практики. Не удивительно, что при этом не могли быть установлены критерии для определения удельного веса каждого из факторов, которыми суд в дальнейшем должен руководствоваться при индивидуализации наказаний. И вряд ли подобные цели при проведении этого исследования были вообще поставлены.

Не определяя удельного веса каждого из факторов, учитываемых судом при индивидуализации наказания, уголовный закон вместе с тем указывает критерий, руководствуясь которым должны быть учтены все обстоятельства в их совокупности, от которых зависит конкретная мера наказания. Таким критерием является социалистическое правосознание. Руководствуясь при индивидуализации наказаний социалистическим правосознанием, суд исходит из общепризнанных в советском обществе правовых и моральных воззрений, из задач, поставленных КПСС на данном этапе развития советского общества, а также из основ советской карательной политики.

7. Советский уголовный закон рассматривает характер и степень общественной опасности совершенного преступления как первый из факторов, от которого зависит вид и мера наказания за совершенное преступление. Являясь само-

¹¹ См. Г. Н. Борзенков, З. А. Вышинская, Ю. Б. Мельникова. Учет судом данных о личности виновного. — Эффективность применения уголовного закона. М., 1973, стр. 113.

стоятельным фактором наряду с личностью виновного, а также обстоятельствами, смягчающими и отягчающими ответственность, этот фактор, по мысли закона, отличается от последних.

Само по себе было бы, конечно, возможно отнести многие из обстоятельств дела, смягчающих и отягчающих ответственность и перечисленных в статьях 37 и 38 УК ЭССР, к критериям характера и степени общественной опасности совершенного преступления, поскольку общественная опасность преступления находит свое выражение и в обстоятельствах совершения преступления. Однако советский уголовный закон придерживается другой точки зрения и рассматривает характер и степень общественной опасности совершенного преступления как самостоятельный фактор, который наряду с обстоятельствами дела, смягчающими и отягчающими ответственность, учитывается при индивидуализации наказания. Очевидно, это не случайно.

Советский уголовный закон придерживается точки зрения, согласно которой перечень обстоятельств дела, отягчающих ответственность, исчерпывающий. Расширение этого перечня по усмотрению суда совершенно недопустимо. Поэтому закон не ограничивается общей ссылкой на необходимость учета при индивидуализации наказаний обстоятельств дела, отягчающих ответственность, а исчерпывающе эти обстоятельства перечисляет. Было бы крайне нелогично допустить при назначении наказания вторичный учет обстоятельств, перечисленных в ст. 38 УК ЭССР, путем признания их также критериями характера и степени общественной опасности преступления. Равным образом недопустимо расширение исчерпывающего перечня обстоятельств дела, отягчающих ответственность, под видом отнесения обстоятельств, не включенных в этот перечень, к критериям характера и степени общественной опасности совершенного преступления.

Сказанное полностью относится и к обстоятельствам дела, смягчающим ответственность и перечисленным в ст. 37 УК ЭССР. Правда, этот перечень не является исчерпывающим, ибо ст. 37, ч. 2, УК ЭССР постановляет: «При назначении наказания суд может учитывать также смягчающие обстоятельства, не указанные в настоящей статье.» Следовательно, эти, перечисленные в законе обстоятельства учитываются судом именно как обстоятельства, смягчающие ответственность, а не как критерии общественной опасности совершенного преступления. Во всяком случае недопустим их вторичный учет при назначении наказания.

Именно этого не понимают криминалисты, утверждающие, что при определении степени общественной опасности большое значение имеют обстоятельства дела, смягчающие и отягчаю-

щие ответственность¹². Весь вопрос заключается именно в раскрытии содержания понятия «характер и степень общественной опасности совершенного проступления» как самостоятельного фактора, учитываемого судом при индивидуализации наказания наряду с обстоятельствами дела, смягчающими и отягчающими ответственность.

Нельзя также смешивать обстоятельства, от которых зависят характер и степень общественной опасности совершенного преступления, и обстоятельства, характеризующие личность виновного, если эти обстоятельства рассматриваются как факторы, учитываемые судом при индивидуализации наказания. И такое смешение приводит к двойному учету этих обстоятельств при назначении наказания, а если обстоятельства, характеризующие личность виновного, рассматриваются также как обстоятельства, смягчающие или отягчающие ответственность, даже к тройному их учету. Между тем и такое смешение не очень уж редкое явление¹³. Кроме того, следует отметить следующее: вполне возможно, что общественная опасность личности виновного снижается после совершения преступления, а в отдельных случаях и повышается. Но такое снижение или повышение не имеет отношения к характеру и степени общественной опасности самого совершенного преступления. Это лишний раз подтверждает, что личность преступника самостоятельный фактор, который наряду с общественной опасностью совершенного преступления учитывается судом при индивидуализации наказания.

Закон различает характер и степень общественной опасности совершенного преступления, но не раскрывает, в чем это различие заключается. В то же время при назначении наказания должны быть учтены как характер, так и степень общественной опасности совершенного преступления.

В науке советского уголовного права широкое распространение получила точка зрения, согласно которой характер общественной опасности — это признак, присущий не отдельному преступлению, а всем преступлениям данного вида. Именно по этому признаку отличаются друг от друга целые группы и виды преступлений, например, преступления особо тяжкие, тяжкие и не представляющие большой общественной опасности, а также убийства, хищения и другие преступления. По сте-

¹² См., например, М. М. Бабаев. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. М., 1968, стр. 20; Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. М., 1971, ст. 37, комм. 12; Советское уголовное право. Общая часть. Изд. МГУ, 1974, стр. 316.

¹³ См., например, М. М. Бабаев. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. М., 1968, стр. 20; Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. М., 1971, ст. 37, комм. 12; Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. III. М., 1970, стр. 128, 130.

пени же общественной опасности отличаются друг от друга конкретные преступления определенного вида. Это — индивидуальный признак, определяющий тяжесть конкретного преступления¹⁴.

Вопрос о разграничении характера и степени общественной опасности по сути дела возник только с принятием в 1958 г. «Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик», ибо хотя ст. 30 «Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик» 1924 г. и говорит о характере и степени общественной опасности преступления, ст. 45 УК РСФСР 1926 г. (и соответствующие статьи УК других союзных республик, кроме УК БССР и УзбССР) этого различия не проводят и в общей форме указывают на необходимость учета общественной опасности совершенного преступления при выборе меры наказания.

Непосредственно перед изданием в 1958 г. «Основ» А. Д. Соловьевым было высказано мнение, согласно которому «характер общественной опасности преступления определяется в первую очередь значением и важностью того, охраняемого уголовным законом, социалистического общественного отношения, которое является объектом данного вида преступления»¹⁵. При этом делалась ссылка на труды Б. С. Никифорова, который первым в науке советского уголовного права показал значение объекта при определении природы общественной опасности преступления¹⁶, и Н. И. Загородникова, который первым раскрыл роль объекта преступления при назначении наказания¹⁷. В то же время А. Д. Соловьев характер общественной опасности исключил из числа признаков отдельного преступления, тогда как такой вывод находился в явном противоречии с положениями, развитыми Б. С. Никифоровым и Н. И. Загородниковым. Б. С. Никифоров писал: «именно объект преступления . . . прежде всего и более чем какой-либо другой элемент

¹⁴ См., например. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. III. М., 1970, стр. 125—126; Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. 2. Л., 1970, стр. 325—327; Советское уголовное право. Часть Общая. Изд. МГУ, 1969, стр. 301—302; А. Д. Соловьев. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву. М., 1958, стр. 85—86; Уголовное право. Часть Общая. М., 1969, стр. 304. В учебнике Советское уголовное право. Общая часть. Изд. МГУ, 1974, стр. 315—316 вопрос о степени и характере общественной опасности преступления изложен так, что вообще трудно понять, в чем авторы (И. И. Карпец и О. Ф. Шишов) усматривают различие между ними.

¹⁵ А. Д. Соловьев. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву. М., 1958, стр. 86.

¹⁶ Б. С. Никифоров. Об объекте преступления. — «Советское государство и право», 1948, № 9. В дальнейшем взгляды Б. С. Никифорова на объект преступления были развиты и подробно обоснованы в монографии Б. С. Никифорова. Объект преступления. М., 1960.

¹⁷ Н. И. Загородников. Значение объекта преступления при определении меры наказания по советскому уголовному праву. — Труды Военно-юридической академии. Вып. X. М., 1949.

состава определяет политическую природу отдельных групп преступлений и каждого преступления в отдельности.»¹⁸

Следует согласиться с тем, что объект преступного посягательства имеет решающее значение при раскрытии характера общественной опасности преступления. Именно потому, ввиду различий в родовых объектах, преступления отличаются по характеру их общественной опасности в зависимости от их групповой принадлежности. В одну группу входят, а в связи с этим предусматриваются одной главой Особенной части УК преступления, родового объект, а, следовательно, характер общественной опасности которых одинаковые. В то же время преступления, предусмотренные одной главой Особенной части УК, как правило, имеют различную степень общественной опасности. Например, по степени общественной опасности кража отличается от грабежа, хотя оба являются преступлениями против личного имущества граждан и, следовательно, характер их общественной опасности одинаковый. Вместе с тем не исключено, что степень общественной опасности преступлений, предусмотренных различными главами Особенной части, одинаковый, так как они не отличаются по наказуемости друг от друга, хотя их родовый объект различный.

По характеру общественной опасности в пределах одной группы (одной главы Особенной части УК) могут быть различаемы подгруппы преступлений. Так, например, среди преступлений против личности могут по объекту посягательства и, следовательно, по характеру общественной опасности быть выделены преступления против жизни, преступления против здоровья и т. д. Степень общественной опасности здесь непригоден в качестве критерия разграничения, ибо, например, убийство при превышении пределов необходимой обороны (ст. 104 УК ЭССР) менее общественно опасно нежели умышленное нанесение особо тяжкого телесного повреждения (ст. 107 УК ЭССР).

По характеру общественной опасности отличаются также отдельные виды преступлений, поскольку они имеют различный видовой объект посягательства, несмотря на то, что родовый объект этих преступлений одинаковый и они даже входят в одну подгруппу преступлений. Так, например, статьями 155—158¹ УК ЭССР предусматриваются преступления в области пользования природными богатствами. Несмотря на одинаковый родовый объект, тем не менее по характеру общественной опасности, например, загрязнение водоемов (ст. 158 УК ЭССР) и истребление рыбных запасов (ст. 158¹ УК ЭССР) отличаются друг от друга ввиду различного их видowego

¹⁸ Б. С. Никифоров. Об объекте преступления. — «Советское государство и право», 1948, № 9, стр. 40.

объекта. При этом наказуемы они в одинаковой мере и, следовательно, по степени общественной опасности не отличаются друг от друга.

В то же время при одинаковом видовом объекте два конкретных преступления могут иметь различные непосредственные объекты. Следовательно, и характер их общественной опасности может быть различным. Так, например, видовым объектом кражи, предусмотренной ст. 88 УК ЭССР, является социалистическое имущество, непосредственным же объектом этой кражи может быть как государственное, так и общественное имущество.

Итак, нет каких-либо оснований отнести характер общественной опасности к признакам только групп, подгрупп и видов преступлений. По характеру общественной опасности отличаются также конкретные преступления. С другой стороны, следует признать ошибочным утверждение о том, что степень общественной опасности характеризует только конкретное преступление. Степенью общественной опасности характеризуются также виды, подвиды и целые группы преступлений.

Как известно, в уголовном праве проводится различие между основными, более опасными, особо опасными и менее опасными видами преступлений. Очевидно, что в основе такого деления лежит различная степень тяжести этих подвидов определенного преступления. С другой стороны, деление преступлений на тяжкие (подгруппой тяжких преступлений являются особо тяжкие преступления), менее тяжкие, незначительные и на преступления, не представляющие большой общественной опасности, имеет своим основанием также различную степень общественной опасности этих преступлений.

Нет каких-либо оснований утверждать, что степень тяжести преступления на уровне видов и целых групп преступлений превращается в критерий характера общественной опасности преступлений, тогда как на уровне конкретных преступлений она с полным основанием признается критерием степени общественной опасности преступления¹⁹. Нельзя согласиться с тем, что одни и те же обстоятельства, например, форма вины, размер причиненного ущерба и т. д. на уровне видов и групп преступлений рассматриваются как критерии характера общественной опасности преступлений, а на уровне конкретных преступлений как критерии степени общественной опасности преступлений²⁰.

¹⁹ В учебнике «Советское уголовное право». Часть Общая. М., 1972, стр. 359, совершенно правильно указывается, что в основу подразделения преступлений на группы (особо тяжкие, тяжкие и т. д.) положена степень общественной опасности преступлений.

²⁰ Но именно так поступает Л. Г. Кригер. См. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. III. М., 1970, стр. 126—127.

Совершенно очевидно, что критерии, которые лежат в основе проведения различия между характером и степенью общественной опасности, не должны меняться в зависимости от того, идет ли речь о конкретном преступлении, или же о видах, подвидах или целых группах преступлений. Другое дело, что проведение этого различия имеет неодинаковое значение на уровне конкретных преступлений, с одной стороны, и на более высоких уровнях — с другой.

На уровне подвидов, видов, а также подгрупп и целых групп преступлений характер и степень их общественной опасности учитывается законодателем. Вопрос о том, какое значение имеет при этом характер и какое степень общественной опасности преступлений, выходит за рамки настоящей статьи.

На уровне конкретных преступлений характер и степень их общественной опасности учитывается при индивидуализации наказания судом лицу, признанному виновным в совершении преступления. При этом нельзя не заметить, что на уровне конкретных преступлений (впрочем, как и на уровне видов и подвидов преступлений) различие между характером и степенью общественной опасности преступлений в определенной мере условно. Дело в том, что соразмерность наказания с преступлением мыслится только как соответствие тяжести наказания тяжести преступления. Но тем самым и характер общественной опасности преступления превращается в своеобразный критерий степени общественной опасности преступления, действие которого проявляется только в нераздельном единстве со всеми остальными критериями степени общественной опасности конкретного преступления. В этом условном смысле можно говорить о том, что степень общественной опасности хищения социалистического имущества зависит также от характера похищаемого имущества — его значения для народного хозяйства, дефицитности и т. д. Тем не менее уголовный закон проводит различие между характером и степенью общественной опасности совершенного преступления. Тем самым закон обязывает суд при назначении наказания обратить особое внимание на значение объекта преступного посягательства.

Степень и характер общественной опасности совершенного преступления как самостоятельные факторы, учитываемые судом при индивидуализации наказания наряду с данными, характеризующими личность виновного, а также обстоятельствами, смягчающими и отягчающими ответственность, зависят прежде всего от условий места и времени совершенного преступления. Не трудно заметить, что в зависимости от условий места и времени может быть различной общественная опасность даже преступлений, совершенных при одинаковых обстоятельствах. Так, например, если в данных условиях места и времени подобные преступления совершаются редко, то их

общественная опасность не так велика, как в условиях, когда соответствующий вид преступлений распространен. Общественная опасность преступлений повышается в военное время. В настоящий период, в результате упрочения советского государственного и общественного строя, повышения благосостояния и культурного уровня населения, роста сознательности граждан, их честного отношения к выполнению своего общественного долга, укрепления законности и правопорядка, общественная опасность многих видов преступлений снизилась.

Было бы, однако, ошибочно определить степень общественной опасности на основании какого-то одного критерия. Степень общественной опасности зависит от многих обстоятельств в их совокупности, не отнесенных статьями 37 и 38 к обстоятельствам дела, смягчающим и отягчающим ответственность, например, от формы вины, обстоятельств, перечисленных в статьях 15, ч. 3, и 17, ч. 7, УК ЭССР. Тем не менее ведущее место среди этих обстоятельств принадлежит месту и времени совершения преступления. Интерес с этой точки зрения представляет ст. 30 «Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик» 1924 г., где специально указывалось, что при определении меры наказания суд учитывает «насколько само преступление в данных условиях места и времени является общественно опасным».

8. Личность виновного рассматривается уголовным законом как второй из факторов, учитываемых судом при индивидуализации наказания. Выше уже говорилось о том, что этот фактор нельзя отождествлять с данными, относящимися к характеру и степени общественной опасности совершенного преступления. Но этот фактор нельзя также свести к обстоятельствам дела, смягчающим и отягчающим ответственность.

Проведение различия между данными, характеризующими личность виновного, и обстоятельствами дела, смягчающими и отягчающими ответственность при назначении наказания, обусловлено, в основном, теми же соображениями, которыми вызвана необходимость различения характера и степени общественной опасности совершенного преступления, с одной стороны, и обстоятельств дела, смягчающих и отягчающих ответственность, — с другой. Прежде всего необходимо иметь в виду, что данные, относящиеся к личности виновного, и обстоятельства дела, смягчающие и отягчающие ответственность, не могут иметь одинаковое значение при индивидуализации наказания. Если значение данных, характеризующих личность виновного, сводилось бы к смягчению ответственности, то вообще не было бы смысла выделить данные, относящиеся к личности виновного, в качестве самостоятельного фактора, учитываемого судом при индивидуализации наказания. Ведь поскольку перечень обстоятельств, смягчающих ответственность, является по

закону примерным, суд мог бы данные, характеризующие личность виновного, рассматривать как обстоятельства, смягчающие ответственность, и при отсутствии специального указания о том в законе. Если же данные, характеризующие личность виновного, могли бы служить основанием для повышения наказания, то не было бы смысла включать в уголовный закон исчерпывающего перечня обстоятельств, отягчающих ответственность. Поэтому рассмотрение данных, отрицательно характеризующих личность виновного, но не предусмотренных ст. 38 УК ЭССР, в качестве обстоятельств, отягчающих ответственность, нельзя квалифицировать иначе как обход закона. Упоминание о личности виновного в ст. 36 УК ЭССР имеет смысл лишь постольку, поскольку закон усматривает в данных, характеризующих личность виновного, самостоятельный фактор, учитываемый судом при индивидуализации наказания.

Решительно нельзя согласиться с широко распространенным в советской уголовноправовой литературе утверждением о том, что обстоятельства, характеризующие личность виновного, могут учитываться судом при назначении наказания как в сторону смягчения, так и усиления наказания, независимо от того, указаны ли они в статьях 33 и 34 «Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик» (статьи 37 и 38 УК ЭССР)²¹. Положение о том, что закон не дает исчерпывающего перечня отягчающих обстоятельств, относящихся к личности виновного, не может быть обосновано и ссылкой на то, что в ст. 34 «Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик» указываются лишь отдельные отяг-

²¹ См., например, Г. И. Борзенков, З. А. Вышинская, Ю. Б. Мельникова. Учет судом данных о личности виновного. — Эффективность применения уголовного закона. М., 1973, стр. 103, 105; П. С. Дагель. О принципе индивидуализации уголовной ответственности. — «Вестник Ленинградского университета», 1974, № 11, стр. 125; Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. М., 1971, ст. 37, комм. 9; Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. III. М., 1970, стр. 131. А. Д. Бойков в статье «Уголовноправовое значение обстоятельств, характеризующих личность виновного» (— «Правоведение», 1971, № 1, стр. 91) указывает, что логический анализ ст. 32 «Основ» позволяет сделать вывод, что данные о личности виновного находятся за пределами круга обстоятельств, смягчающих и отягчающих ответственность. Но, поскольку эти данные, по мысли законодателя, безразличны для уголовной ответственности субъекта их влияние на наказание может быть либо смягчающим, либо отягчающим. Вместе с тем он указывает на неудачную редакцию закона. По мнению Х. Кингса, при назначении наказания могут быть учтены те обстоятельства, характеризующие личность виновного с отрицательной стороны, которые нашли выражение в совершенном преступлении. Эти обстоятельства должны, по мнению Х. Кингса, быть учтены судом как критерии общественной опасности совершенного преступления. См. Х. Кингс. О теоретических вопросах криминологического прогноза рецидивного преступления. — Уч. зап. Тартуского ун-та. Вып. 263. Тарту, 1970, стр. 11—13 (на эст. яз.).

чающие обстоятельства, относящиеся к личности виновного, между тем как ст. 32 тех же «Основ» позволяет суду учитывать личность виновного в целом²², причем как в сторону снижения, так и усиления наказания. Ведь при такой точке зрения не исключено, что одни и те же обстоятельства учитываются судом при индивидуализации наказания дважды, первый раз в числе данных, характеризующих личность виновного в целом, а второй раз в числе обстоятельств, отягчающих ответственность.

Указание на необходимость учета личности виновного при индивидуализации наказания имеет смысл лишь тогда, если личность рассматривается в качестве самостоятельного фактора, от которого зависит конкретная мера наказания. И действительно, признание личности самостоятельным фактором, учитываемом при назначении наказания, вполне обоснованно.

Дело в том, что лицо, совершившее преступление, является не только субъектом преступления, но и объектом карательного воздействия, человеком, которого исправляют и перевоспитывают посредством применения к нему наказания. С этой точки зрения он характеризуется прежде всего тем, насколько он доступен положительному воздействию, оказываемому применением наказания. При этом необходимо иметь в виду, посредством какой меры наказания может быть оказано максимальное положительное воздействие на конкретного осужденного и как быстро по отношению к нему могут быть достигнуты цели наказания. При ответе на этот вопрос важное значение имеет выяснение личностных качеств виновного, его характера и всего жизненного пути. Если виновный характеризуется положительно и преступление оказывается случайным эпизодом в его, в целом безупречной жизни, можно рассчитывать на то, что цели наказания по отношению к нему будут достигнуты сравнительно быстро. Во внимание принимается также тяжесть наказания для лица, совершившего преступление. Престарелым, инвалидам, беременным женщинам, а также лицам, имеющим иждивенцев, отбывать наказание, назначенное им, тяжелее по сравнению с другими лицами. Поэтому первые, как правило, более легко поддаются исправительно-воспитательному воздействию, оказываемому наказанием, вследствие чего наказание, назначаемое им, как правило, снижается. Необходимость снижения таким лицам наказания вызывается также соображениями советского гуманизма. Сказанное полностью относится и к несовершеннолетним преступникам.

²² См. Н. Г. Борзенков, З. А. Вышинская, Ю. Б. Мельникова. Учет судом данных о личности виновного. — Эффективность применения уголовного закона. М., 1973, стр. 105.

Однако значение данных, характеризующих личность виновного, не исчерпывается тем, что они в ряде случаев служат основанием для смягчения наказания. Они имеют более общее значение, чем обстоятельства, перечисленные в ст. 37 УК ЭССР как обстоятельства, смягчающие ответственность. Данные, характеризующие личность виновного как объекта карательного воздействия, могут служить основанием не только для снижения наказания, но и для исключения возможности снижения наказания конкретному виновному, несмотря на наличие смягчающих обстоятельств, перечисленных в ст. 37 УК ЭССР. Здесь также необходимо иметь в виду, что виновный является не только субъектом преступления, но и объектом карательного воздействия. Такие данные, характеризующие личность виновного с отрицательной стороны, как уклонение от общественно полезной деятельности, недисциплинированность, систематическое нарушение правил социалистического общежития и т. п. вызывают серьезное сомнение в перспективе быстрого исправления лица посредством наказания. Поэтому при наличии указанных данных возможность учета обстоятельств, смягчающих ответственность, может в той или иной мере быть исключена. Но сами по себе данные, характеризующие личность виновного с отрицательной стороны, не могут быть признаны обстоятельствами дела, отягчающими ответственность. Повышение наказания, хотя бы в рамках санкции уголовного закона, в зависимости от отрицательных черт личности, противоречит принципу ответственности только за конкретные преступные деяния.

9. Третий самостоятельный фактор, от которого зависит конкретная мера наказания, — это обстоятельства дела, смягчающие и отягчающие ответственность, перечисленные в статьях 37 и 38 УК ЭССР.

Анализ отдельных обстоятельств, смягчающих или отягчающих ответственность, выходит за рамки настоящей статьи.

Обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность, предусмотренные отдельными статьями Особенной части, иногда одновременно включены и в перечни смягчающих и отягчающих обстоятельств в статьях 37 и 38 УК ЭССР. Поскольку эти обстоятельства уже учтены при установлении санкции за данный вид преступления, а также при квалификации преступления, они вторично не могут быть учтены при индивидуализации наказания за конкретное преступление. Однако, если эти обстоятельства при назначении наказания за конкретное преступление рассматриваются в их индивидуальности, то не исключен учет их в качестве обстоятельств, смягчающих или отягчающих ответственность. Так, например, причинение преступлением тяжких последствий является при назначении наказания обстоятельством, отягчающим ответствен-

ность. Вместе с тем в ряде случаев причинение преступлением тяжких последствий рассматривается и в статьях Особенной части УК ЭССР как обстоятельство, отягчающее ответственность. От наличия тяжких последствий в таких случаях зависит сама квалификация преступления. Разумеется, что в подобных случаях причинение тяжких последствий само по себе не может рассматриваться как обстоятельство, отягчающее ответственность при назначении наказания. Однако такое значение может иметь причинение особо тяжких последствий, ибо здесь это обстоятельство рассматривается уже в его жизненной конкретности.

При наличии смягчающих и отягчающих обстоятельств и оценке значения каждого из них суд не может довольствоваться фактом наличия этих обстоятельств. Он должен учитывать жизненное своеобразие каждого такого обстоятельства. Так, если совершение преступления организованной группой признано ст. 38, п. 2, УК ЭССР обстоятельством, отягчающим ответственность, то суд, рассматривая конкретное дело, с полным основанием может рассматривать совершение преступления преступным сообществом как обстоятельство, особо отягчающее ответственность при назначении наказания.

10. При назначении наказания за конкретное преступление суд исходит из характера и степени общественной опасности совершенного преступления. Исходя из характера и степени общественной опасности совершенного преступления, суд, как правило, не может назначить высший предел наказания, предусмотренный в санкции Особенной части УК ЭССР. В противном случае он был бы лишен возможности учета отягчающих ответственность обстоятельств при назначении наказаний. К тому же ст. 40 УК ЭССР специально предусматривает случай, когда может быть назначен высший предел наказания, предусмотренный в санкции Особенной части. Отсюда напрашивается вывод, что советский уголовный закон ориентирует суд не на максимальные или минимальные наказания, предусмотренные в санкциях Особенной части, а на средние. Отклонения от средних наказаний обоснованы только при наличии отягчающих или смягчающих обстоятельств при условии, что действие последних в данном случае не исключено в силу данных, характеризующих личность виновного. Такие отклонения возможны и тогда, когда будет установлено, что характер и степень общественной опасности совершенного преступления в конкретных условиях места и времени не соответствует среднему наказанию, вытекающему из пределов санкции статьи Особенной части УК ЭССР. Отклонения от среднего наказания в сторону его снижения обоснованы и тогда, когда это обусловлено данными, положительно характеризующими виновного как объекта карательного воздействия.

KONKREETSE KURITEO ÜHISKONNAOHTLIKKUSE ISELOOMU JA ASTET MÕJUTAVAD ASJAOLUD

K. Nigola,

õigusteaduse kandidaat, dotsent

Kuriteo peamiseks tunnuseks on ühiskonnaohtlikkus. Üksnes sellist tegu, mis kujutab ohtu nõukogude ühiskondlikule või riiklikule korrale, sotsialistlikule majandussüsteemile, sotsialistlikule omandile, nõukogude kodanikele ja sotsialistlikele ühiskondlikele suhetele, võib tunnistada kuriteoks.¹

Kuriteo ühiskonnaohtlikkusel on kaks aspekti: kvalitatiivne ja ja kvantitatiivne. Nendest tulenevalt eristatakse ka kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet. Ühiskonnaohtlikkuse iseloom kätkeb kuriteo kvalitatiivset, ühiskonnaohtlikkuse aste aga kvantitatiivset hinnangut. Ehk nagu ütleb bulgaaria õigusteadlane K. Ljutov: ühiskonnaohtlikkuse iseloom näitab, millises suunas ja kuidas tegu avaldab oma negatiivset mõju, aste aga näitab, kui suur, kui tunduv on see mõju.²

Mõned autorid eelistavad «kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomule» väljendit «kuriteo iseloom».³ Ka seadus on vahel omaks võtnud viimati nimetatud termini (näit. Eesti NSV KrK § 38 p. 1 lg. 2). Et leida vastust küsimusele, kas seaduseandja kasutab kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja kuriteo iseloomu identsete mõistetena, analüüsime KrK § 38 p. 1.

KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaselt on vastutust raskendavaks asjaoluks kuriteo toimepanemine isiku poolt, kes varem on mingisuguse kuriteo toime pannud, kui sellest ei ole möödunud §-s 53 ettenähtud tähtajad või kui karistatus ei ole kustunud või kustutatud. Seda ennekõike põhjusel, et säärane kurjategija on ohtlikum. Uue kuriteo ühiskonnaohtlikkust varem toimepandud kuri-

¹ Konkreetse kuriteona mõistetakse juba toimepandud kuritegu, mis on kvalifitseeritav kriminaalseaduse teatava paragrahvi, lõike ja punkti järgi.

² Вt. А. П. Чугаев. Малозначительное преступление и товарищеский суд. Изд. Казанского университета, 1966, стр. 54.

³ См. там же, стр. 52; Советское уголовное право. Часть Общая. М., 1972, стр. 359.

tegu sageli ei mõjuta. Raske on ette kujutada näiteks KrK § 204 järgi kvalifitseeritavat liiklusavariid, mis on ohtlikum just selle tõttu, et süüdlane pani nimetatud kuriteo toime teistkordselt. Ometi on karistuse mõistmisel teistkordse liiklusavarii eest kõnealuse vastutust raskendava asjaolu arvestamise põhjendatus väljaspool kahtlust. Seepärast, kui mitme kuriteo toimepanemine tõendab süüdlase suuremat ohtlikkust, võib KrK § 38 p. 1 lg. 1 kohaldamine kõne alla tulla ka siis, kui uus kurilegu on varem toimepan- dust vähem ohtlik.

KrK § 38 p. 1 lg. 2 sätestab, et olenevalt esimese kuriteo (mitte aga esimese kuriteo ühiskonnaohtlikkuse) iseloomust on kohtul õigus seda mitte lugeda vastutust raskendavaks asjaoluks. Näib, et väljendist «kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloom» on seaduseandja mitte juhuslikult hoidunud. Kas pole sellega tahetud öelda, et kuriteo iseloomust rääkides peetakse silmas vaid kuriteo olemust, mitte aga selle võrreldavat ühiskonnaohtlikkust. Võib ju kaht kuritegu võrrelda näiteks sellest aspektist, kas need on samaliigilised või mitte, jättes kõrvale nende ohtlikkuse vahekorra. Seevastu teatava kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomust rääkides on tähelepanu orbiidis selle kuriteo ja teiste kuritegude võrreldav ühiskonnaohtlikkus kvaliteedi aspektist.

Eelöeldu põhjal näib, et kuriteo iseloom ja kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloom ei ole identsed mõisted.

Kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu tingivate asjaolude ringi suhtes puudub nõukogude juriidilises kirjanduses ühtne seisukoht.

Nii leiab A. Solovjov, et ühiskonnaohtlikkuse iseloomu määrab esmajärjekorras kuriteo objekti tähendus ja tähtsus. Ka märgib ta, et kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu määramisel on suur tähtsus V. I. Lenini töedes, partei kongresside ja ülemnõukogude istungjätkude otsustes, NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrustes ning ülemnõukogude presiidiumide seadlustes sisalduvate juhiste arvestamisel kuritegevusvastase võitluse küsimustes.⁴ S. Borodini arvates on ühiskonnaohtlikkuse iseloomu tuvastamisel väga oluline kuriteo objekti ja subjektiivse külje väljaselgitamine.⁵ G. Kriger kirjutab, et kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu määravad need ühiskondlikud suhted, mille vastu tegu on suunatud, samuti tekitatud kahju ulatus ning kuriteo toimepanemisel esinenud süüvorm.⁶ N. Kuznetsova aga leiab, et kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu määramisel on arvestatavad kuriteokoosseisu kõik elemendid, kuna neil kõigil on oma sisu — ühiskonnaohtlikkuse iseloom.⁷

⁴ Vt. A. Д. Соловьев. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву. М., 1958, стр. 86—87.

⁵ Vt. Уголовное право. Часть Общая. М., 1966, стр. 364.

⁶ Vt. Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Общая. Том III. Наказание. М., 1970, стр. 126.

⁷ Vt. Н. Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969,

Nagu ilmneb, on kõik nimetatud autorid üksmeelel vaid selles, et ühiskonnaohtlikkuse iseloom sõltub ennekõike kuriteo objektist. Muus osas nende arvamused täielikult ei ühti.

On tõsi, et kuritegusid võimaldab nende ühiskonnaohtlikkuse iseloomu järgi eristada ennekõike objekt, kuna «...kuriteo objekt... määrab kuriteo poliitilise sisu suuremal määral kui ükski teine koosseisu element...»⁸

Objekti alusel on kuriteod K_rK-s rühmitatud peatükkideks. Eri peatükkidesse koondatud kuritegudel on erinev rühmobjekt. Seegi üksi tingib erinevuse nende ühiskonnaohtlikkuse iseloomus. On ju näiteks tapmine ja spekulatsioon kvalitatiivselt väga erinevad kuriteod. Eri peatükkidesse liigitatud kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomu hindamisel tuleb arvesse rühmaobjekti tähtsust. Nii on objekti tähtsusest lähtudes kodumaa reetmine iseloomult ohtlikum kuritegu kui riigi vara riisumine, viimane omakorda ohtlikum kodanike isikliku vara riisumisest jne. Tõsi, vahel on objektide reastamine nende tähtsuse järgi suhteline ja üsna raske. Konkreetse kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu määramist ja karistuse individualiseerimist see aga ei takista.

Erialakirjanduses on siiski märgitud, et kohus peab karistuse mõistmisel arvestama kuriteo läbi rünnatavate ühiskondlike suhete (s. t. objekti) tähtsust ning teo vahetut suunitlust. Näiteks kirjutab V. Telnov, et karistuse mõistmisel tapmise eest tuleb arvesse võtta, et see on seadusega rangelt kaitstavate isiku huvide vastane kuritegu ning suunatud isiku tähtsaima hüve — elu vastu.⁹ Mis mõttes ja kuidas seda kõike arvestada, ta ei selgita. Ka kohtud on süüdlasele karmima karistuse mõistmist vahel motiveerinud sellega, et toime pandi ohtlik kuritegu (näiteks tapmine või vägistamine).

On vaieldamatu, et karistusest vabastamise küsimuse otsustamisel on kuriteo objekti tähtsuse arvestamine hädavajalik. Mida tähtsamat ühiskondlikku suhet kuriteoga rünnatakse, seda vähem põhjendatud on süüdlase karistusest vabastamine. Konkreetse karistuse valikul kriminaalseaduse sanktsiooni piires pole kuriteo objekti tähtsus aga arvestatav. Seda põhjusel, et kõik kriminaalseaduse teatava paragrahvi, lõike või punkti järgi ettenähtud teod kahjustavad üht ja sama, järelikult ka niisama tähtsat objekti. Kuigi näiteks tapmine on kaheldamatult ohtlik kuritegu, ei tähenda see, et kõigile neid kuritegusid toimepannud isikutele tuleks mõista sanktsiooni piires suhteliselt raske karistus.

стр. 69—71. 1974. а. ilmunud kriminaalõiguse üldosa õpikus N. Kuznetsova ei ütle, et kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloom sõltub subjekti sisust. Vt. Советское уголовное право. Общая часть. Издание Московского университета. 1974, стр. 69.

⁸ Б. С. Никифоров. Об объекте преступления. — «Советское государство и право», 1948, № 9, стр. 48.

⁹ Vt. Советское уголовное право. Часть Общая. М., 1972, стр. 359.

Õeldust ei järeldu, et karistuse mõistmisel konkreetse kuriteo eest pole objekt üldse arvestatav. On küll. Arvestatav on mitte vastava kuriteo objekti tähtsus, vaid objekti (täpsemini: vahetu objekti) eripära. See mõjutab konkreetse kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu, annab kriminaalseaduse sama sätte järgi kvalifitseeritavatele kuritegudele vahel üsna erineva iseloomu.

Sagedamini toimepandavate kuritegude vahetu objekti eripära võib seisneda järgmises.

Sotsialistliku vara vastu suunatud kuritegude vahetu objekti eripära tingib selle vara rahvamajanduslik tähtsus, millele kahju tekitati. Nii on kibekiirel viljakoristusperioodil kombaini defitsiitse detaili riisumine, mis põhjustab kombaini ajutise seisaku, iseloomult ohtlikum kuritegu kui samas väärtuses teravilja või põhu riisumine.

Kodaniku isikliku vara vastaste kuritegude vahetu objekti eripära tuleneb hõivatud, väljapressitud, kelmuse teel saadud, samuti hävitatud või rikutud vara tähtsusest konkreetsele kannatanule. Sellest lähtudes on näiteks prillide või kuulmisaparaadi vargus isikult, kellele need on vajalikud, ja isikult, kes neid ei vaja, ühiskonnaohtlikkuse iseloomult erinevad kuriteod.

Isikuvastaste kuritegude vahetu objekti eripära võib olla tingitud kannatanu eripärast. Näiteks on jõhkra vägivalla kasutamine lapsealise, rauga, invaliidi ja üldse haige või füüsiliselt nõrga isiku suhtes ühiskonnaohtlikkuse iseloomult erinev kuritegu võrrelduna samasuguse vägivalla kasutamisega parimates eluaastates ning füüsiliselt tugeva ja terve isiku suhtes. Vägivald tähendatud isikute suhtes kätkeb raskema tagajärje saabumise ohtu, tõendab süüdlase suuremat amoraalsust ning on eriti hukkamõistetav. Need kuriteod erinevad aga ka ühiskonnaohtlikkuse astmelt.

Huligaansuse vahetuks objektiks on teatavasti ühiskondlik kord. Selle rikkumine võib seisneda kaaskodanike tõukamises, löömisel, peksmises jne. (füüsiline kahju); vara, kultuurimälestiste jms. hävitamises või rikkumises (materiaalne kahju); samuti ka rõvedate laulude laulmises, ebasüüdsate väljendite kasutamises jne. (moraalne kahju). Huligaansust kujutavate tegude sisus avaldubki selle kuriteo vahetu objekti eripära.

Transpordivahendi ärandamises seisneva kuriteo vahetuks objektiks on alati ühiskondlik kord, teatavatel juhtudel (näiteks süüdlasel sõidukogemuste puudumisel) ka liiklusjulgeolek. Tähendatud kuritegude vahetu objekti eripära sõltubki ennekõike sellest, kas transpordivahendi ärandamise konkreetsel juhul ohustati liiklusjulgeolekut või ei. Seda võivad tingida aga veel muudki asjaolud, näiteks ärandatud transpordivahendi tähtsus kannatanule või valdajale. Nii on jalgadeta invaliidi mootorsõiduki ja füüsiliselt terve isiku sõiduki ärandamine iseloomult mõnevõrra erinevad kuriteod. Õeldu kehtib samuti ühelt poolt valvekorras kasutatava kiirabi-, tuletõrje- jms. auto, teiselt poolt aga mitte kiire-

loomulisteks sõitudeks kasutatavate autode ärandamise juhtude suhtes.

KrK § 204 järgi kvalifitseeritavate autotranspordialaste kuritegude vahetuks objektiks on liiklusohutus. Selle kahjustamine väljendub varalise kahju põhjustamises või inimeste surmas või neile kehavigastuse, s. t. füüsilise kahju tekitamises. Kõnealuste kuritegude vahetu objekti eripärast rääkides peamegi silmas kahju iseloomu. Kuriteod, mille tõltu said kannatada inimesed, on kõigi muude võrdsete tingimuste korral iseloomult ohtlikumad kui need, millega põhjustati vaid varalist kahju.

Nagu ilmneb, ei saa mõnede kuritegude vahetu objekti eripära käsitleda lahus nende kuritegude objektiivsest küljest. Nii on see huligaansuse ja KrK §-s 204 sätestatud kuritegude, samuti mõnede muudegi kuritegude puhul. Iseloomustab ju näiteks see, kas huligaansusega põhjustati füüsilist, materiaalist või moraalset kahju, ka huligaansuse teoviisi ja tagajärge, mis on objektiivse külje tunnusteks.

Tuleb nõustuda N. Kuznetsovaga, et peale objekti võivad kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu mõjutada kuriteo kõik elemendid, et nii kuriteokoosseisu objektiivsetel kui ka subjektiivsetel elementidel on oma sisu — ühiskonnaohtlikkuse iseloom —, mis moodustab ka vastavate kuritegude sisu (iseloomu).¹⁰ Selle seisukoha õigsuses pole raske veenduda, kui võrdleme kriminaalseaduse sama sätte järgi kvalifitseeritavaid kuritegusid ka nende objektiivse külje, subjekti ja subjektiivse külje aspektist.

Kuriteo objektiivset külge iseloomustavateks tunnusteks on teatavasti kuriteo toimepanemise viis, vahend, aeg, koht ja olukord. Objektiivsesse külge võib kuuluda ka ühiskonnaohtlik tagajärg.

Enamikku kuritegudest saab toime panna mitmesugusel viisil. Nii on tapmine hingelise eruluse seisundis (KrK § 103) toime pandav üldohtlikul ja mitteüldohtlikul viisil. Vägistamist (KrK § 115 lg. 1) saab toime panna füüsilise vägivalla või vägivallaga ähvardamise abil või ära kasutades kannatanu abitut seisundit. Sõjaväekohuslane saab õppe- või kontrollkogunemisest kõrvale hoiduda enesele kehavigastuse tekitamise, haiguse simuleerimise, dokumendi võltsimise või muu pettuse abil (KrK § 189¹). Rünne miilitsatöötaja või rahvamalevlase elule (KrK § 184¹) on toime pandav eriti piinaval või eriti julmal viisil või tähendatud raskendava asjaolu puudumisel. Alaealist saab kuritegevusele kaasa tõmmata (KrK § 202) mitmeti, sealhulgas füüsilise vägivalla kasutamisega ja ilma sellela, näiteks äraostmise või pettuse teel. KrK §-s 204 ettenähtud autotranspordialane kuritegu võib seisneda näi-

¹⁰ Vt. Н. Ф. Кузнецова. Преступление и преступность. М., 1969, стр. 69—71. Varem olime ekslikul seisukohal, et kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloom sõltub ainult vahetu objekti eripärast. Vt. K. Nigola. Autotranspordialaste kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomust ja astmest. — «Nõukogude Oigus», 1969, nr. 4, lk. 231.

teks kiiruse ületamises ja purjus isiku sõidutamises mootorratta tagaistmel. Needki näited kinnitavad, et kriminaalseaduse sama sätte järgi kvalifitseeritavate, kuid eri teoviisiga toimepandud kuritegude kvaliteet võib suuremal või väiksemal määral erineda.

Osa kuritegusid on toimepandavad mõnda vahendit kasutades või ilma sellela, näiteks vastuhakkamine võimuesindajale (KrK § 182). Vastuhakkamine, mis oli seotud kuriteo vahendi (näiteks relva) kasutamisega, ja vastuhakkamine, mis ei olnud sellega seotud, on kvalitatiivselt erinevad teod.

Kui kuriteo vahend on koosseisuline tunnus, oleneb ühiskonnaohtlikkuse iseloom selle riista iseloomust (kvaliteedist). Nii on eriti kuritahtlik huligaansus (KrK § 195 lg. 3), mille toimepanemisel kasutati ühel juhul tulirelva, teisel juhul aga kasteeti, ühiskonnaohtlikkuse iseloomult samuti erinevad kuriteod.

Esitatud näidete puhul tingib erinevus kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomus erinevuse ka ühiskonnaohtlikkuse astmes.

Kuriteo toimepanemise aeg omaette võetuna vaevalt saab mõjutada ühiskonnaohtlikkuse iseloomu. Mis tähtsus on näiteks sellel, kas kuritegu pandi toime päeval või öösel, nädala algul või lõpus, suvel või talvel. Näib, et kuriteo toimepanemise aeg mõjutab ühiskonnaohtlikkuse iseloomu vaid teiste faktorite kaudu, mille esinemine või puudumine oleneb teatud ajast. Nii tingib sõja aeg suuri muutusi riigi elus. Just olukorra erinevuse tõttu ongi üsna paljud sõja ajal toimepandud kuriteod rahu ajal toimepanduist ohtlikumad.

Kuriteo toimepanemise koha ja olukorra eripära ei mõjuta iga kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu. Sellest ei sõltu näiteks dokumendi ametialase võltsimise ohtlikkus. Kas see pannakse toime kodus, töökohas, raamatukogus või mujal, on tähtsusetu. Kuriteo toimepanemise koht ja olukord on arvestatavad näiteks massiliste korratuste organiseerimise (KrK § 77), eluohtlikus seisundis oleva isiku abita jätmise (KrK § 125) ning KrK §-des 204 ja 139 sätestatud kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomu tuvastamisel. Massilised korratused, organiseerituina loodusõnnetuse piirkonnas, on harilikes tingimustes organiseerituist iseloomult ohtlikumad. Iseloomult ohtlikum on ka eluohtlikus seisundis isiku abita jätmine külmal ajal kohas, kus inimesi tavaliselt liigub harva, transpordivahendiga pöörase kiiruse arendamine ebasoodsates tingimustes (halb nähtavus, libe tee jne.) ning hädavajalike tarbeesemete vargus ühiskondliku õnnetuse tingimustes.

Ta g a j ä r j e liigi poolest on näiteks maja süütamine, millega ettevaatamatuse tõttu põhjustatakse ühel juhul kannatanu vaimuhaigus, teisel juhul aga töövõime püsiv, mitte alla ühe kolmandiku kaotus (KrK § 144 lg. 2), iseloomult samuti erinevad kuriteod.

Kuriteo s u b j e k t näib kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu suhteliselt vähe mõjutavat. Subjekti tunnustest tuleb ühiskonnaohtlikkuse iseloomu hindamisel arvesse peamiselt see, kas tege-

mist on n.-ö. tavalise kodanikuga või erisubjekti tunnustele vastava isikuga, samuti on olulised isiku vanus ja psüühilise seisundi eripära. Sellest lähtudes on «tavalise» kodaniku ja näiteks vastutava justiitstöötaja poolne vargus, samuti ka ühelt poolt küpses eas ja psüühiliselt terve, teiselt poolt aga kriminaalvastutuseks vajaliku vanusepiiri äsja ületanud debiiliku poolne huligaansus ühiskonnaohtlikkuse iseloomult erinevad kuriteod. Süüdlase vanusest ja psüühilisest seisundist võib sõltuda aga ka toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste.

Kuriteo subjektiivset külge iseloomustavatest tunnustest mõjutavad ühiskonnaohtlikkuse iseloomu süü vorm (kas kuritegu pandi toime tahtlikult või ettevaatamatuse tõttu) ning motiivide ja eesmärkide sisu.

Süü vormi saab konkreetse kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu määramisel arvestada vaid siis, kui vastav kuritegu on toime pandav nii tahtlikult kui ka ettevaatamatuse tõttu. Selliseid kuritegusid näeb ENSV KrK ette suheliselt vähe. Nimetagem nendest riikliku saladuse avaldamist (§ 73), tapmist hädakaitse piiride ületamisel (§ 104), suguhaigusesse nakatamist (§ 119 lg. 2), avaldamisele mittekuuluvate andmete avaldamist (§ 167) ja mere-telegraafikaabli rikkumist (§ 193). Mainitud kuriteod, toimepanduina tahtlikult, on ettevaatamatuse tõttu toimepanduist erineva iseloomuga ja ka ohtlikumad.

Kuriteod on toime pandavad väga mitmesugustel motiividel ja eesmärkidel, millest kuriteo olemus ja kvaliteet vahel üsna suurel määral olenevad. Motiivideks on näiteks omakasu, auahnus, kadedus, karjerism, kättemaks, armukadedus, argus ja meelekindluselus, eesmärkideks aga omastamine, turustamine, levitamine, ärandamine, ajutine kasutamine, enesele kellegi poolt soosiva suhtumise kindlustamine jne. Pole raske märgata, et ühed motiivid ja eesmärgid on kommunistliku moraali seisukohalt vähem, teised aga rohkem taunitavad ning sellest tulenevalt ka ohtlikumad. Vastavalt sellele on ka kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloom erinev.

Siiski pole motiiv ja eesmärk arvestatavad mistahes kuriteo ühiskonnaohtlikkuse hindamisel. Nad on seda vaid siis, kui vastavat kuritegu on võimalik toime panna erinevatel motiividel ja eesmärkidel. Motiiv ei tule arvesse näiteks KrK §-s 101 p. 1, eesmärk aga §-s 66 sätestatud kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomu määramisel. Seda põhjusel, et §-s 101 p. 1 ettenähtud kuritegu eeldab ainult üht motiivi — omakasu, §-s 66 ettenähtud kuritegu aga vaid üht eesmärki — Nõukogude riigi nõrgendamist. Küll mõjutab motiiv näiteks § 81, eesmärk aga § 100 järgi kvalifitseeritavate kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomu. Võib ju välismaale ebaseadusliku sõidu motiiviks peale muu olla ka soov külastada sugulasi või vedada salakaupa, raskendavate asjaoludeta taht-

liku tapmise eesmärgiks aga vabanemine alatust väljapressijast või spordirivaalist.

Eeltoodu põhjal ei suuda kuidagi aru saada nendest autoritest, kes leiavad, et ühiskonnaohtlikkuse iseloomult erinevad mitte konkreetsed, vaid eri liiki kuriteod. Nii kirjutab N. Beljajev, et ühiskonnaohtlikkuse iseloom on tunnus, mis on omane mitte üksikkuriteole, vaid kõigile antud liiki kuritegudele. Et ühiskonnaohtlikkuse iseloomult on ühesugused kõik tahtlikud tapmised, kõik huligaansused, kõik röövkallaletungid jne.¹¹ Veidi teisel kujul on sama mõtet väljendatud VNFSV KrK 1971. a. kommenteeritud väljaandes. Seal öeldakse, et ühiskonnaohtlikkuse astmele annab hinnangu kohus kõigi teoasjaolude alusel, ühiskonnaohtlikkuse iseloomu aga määrab kindlaks seaduseandja.¹² M. Karpušin ja V. Kurljanski kirjutavad, et ühiskonnaohtlikkuse iseloom eristab üht liiki kuritegusid teist liiki kuritegudest. Antud liiki konkreetseid kuriteosündmusi eristatakse ühiskonnaohtlikkuse astme järgi.¹³

Nimetatud autorite seisukoht on eriti raskesti mõistetav selle tõttu, et seaduseandja on nendest erineval positsioonil. See järeldub kriminaalseadusandluse aluste §-st 32 (ENSV KrK § 36), kus on öeldud, et karistuse mõistmisel arvestab kohus nii toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu kui ka astet. Karistus mõistetakse aga alati ju konkreetse kuriteo eest.

Kui ühiskonnaohtlikkuse iseloomu mõjutavad kuriteo kõik elemendid, siis kvaliteedi ja kvantiteedi ühtsuse dialektikast lähtudes peavad needsamad elemendid määrama ka kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astme. Allpool esitatu põhjal võime veenduda, et see on tõepoolest nii. Ühiskonnaohtlikkuse astmele hinnangut andes vaatleme kuriteo elemente vaid teisest — kvantitatiivsest küljest.

Tuleb nõustuda seisukohaga, et ühiskonnaohtlikkuse aste on tunnus, mis iseloomustab vaid konkreetset kuritegu.¹⁴ Poleks õige asetada küsimust näiteks nii: kumma kuriteo, kas tahtliku tapmise (KrK § 100) või ettevaatamatuse tõttu toimepandud tapmise (KrK § 105) ühiskonnaohtlikkuse aste on kõrgem? Kõik oleneb konkreetsetest asjaoludest. On täiesti võimalik, et esimesena nimetatud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste on viimati nimetatu omast madalam ning just selle tõttu mõistetakse süüdlasele KrK § 100 järgi sanktsiooni alam-, KrK § 105 järgi aga ülemmäärale lähe-

¹¹ Vt. Курс советского уголовного права. (Часть Общая). Том II. Изд. Ленинградского университета. 1970, стр. 86.

¹² Vt. Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. М., 1971, комм. 12, ч. 2, к ст. 37.

¹³ Vt. М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. Уголовная ответственность и состав преступления. М., 1974, стр. 97—98.

¹⁴ Vt. Курс советского уголовного права. (Часть Общая). Том 2. Изд. Ленинградского университета, 1970, стр. 327; М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. Уголовная ответственность и состав преступления. М., 1974, стр. 97.

Sdane karistus. Küll võime näiteks öelda, kas kellegi poolt toimepandud tapmise ühiskonnaohtlikkuse aste on seda laadi tapmist tüüpiliste juhtude ühiskonnaohtlikkuse astmest kõrgem või madalam.

Ühiskonnaohtlikkuse iseloomu käsitledes märksime, et kuriteo objekti eripära tõttu on jõhkra vägivalda märkimine lapsealises suhtes ja samasugune vägivald parimates eluaastates isiku suhtes ühiskonnaohtlikkuse iseloomult erinevad kuriteod. Lapsealises suhtes toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astme hindamisel tuleb arvesse aga näiteks see, kas kannatanu on 5- või 10-aastane. Või teine näide. Eespool mainisime, et prillide vargus isikult, kellele need on vajalikud, on iseloomult ohtlikum kuritegu kui prillide vargus isikult, kes neid ei vaja. Sama kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste sõltub sellest, kui vajalikud need prillid konkreetsele kannatanule olid. Võib ju prillidest ilmajäämine ühe isiku tööd ajutiselt vaid raskendada, teise aga täiesti töövõimetuks muuta. Ja kolmas näide. Kui huligaansuse ühiskonnaohtlikkuse iseloomu oleneb objektist lähtudes sellest, kas huligaansusega põhjustati füüsilist, materiaalist või moraalist kahju, siis ühiskonnaohtlikkuse aste sõltub kahju suurusest (s. t. sellest, kui jämedalt ühiskondlikku korda rikuti). Viimati märgitud juhul mõjutab objekt kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet tagajärje kaudu. Nii on see üsna sageli. Puhtal kujul on objekti mõju kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astmele üldse tagasihoidlik.

Hoopis suuremal määral sõltub kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste objekti ühe külje tunnustest.

Nagu eespool mainitud, määrab teoviisi liik, näiteks see, kas kuritegu pandi toime üldohtlikul viisil või mitte, vägivalda abil või vägivaldala, eriti piinaval või eriti julmal viisil või ilma nende raskendavate asjaoludeta, ühiskonnaohtlikkuse iseloomu. Kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste oleneb aga sellest, kui palju teisi objekte ja inimesi oli üldohtliku viisi puhul ohustatud, kui ohtlikku vägivalda kasutati, kui piinav või julm oli teovis jne. Võib ju üldohtliku viisiga ohustada teisi objekte ja inimesi vähem või rohkem; vägivalda aste võib suuresti erineda; ka eriti piinav ja eriti julm viis on astendatavad.

Kui kuriteo vahendi või teatavaliigilise vahendi kasutamise fakt määrab ühiskonnaohtlikkuse iseloomu, siis ühiskonnaohtlikkuse aste sõltub vahendi omapärast ja kasutamise tingimustest. Näiteks oleneb mürgi andmise ühiskonnaohtlikkuse aste mürgi tugevusest ja annusest, kaikaga löömise ühiskonnaohtlikkuse aste peamiselt kaika suurusest, löögi tugevusest ja sellest, kuhu löök suunatakse, tulirelva kasutamise ühiskonnaohtlikkuse aste aga ennekõike relva liigist ja kaugusest objektini.

Kuriteo toimepanemise aeg mõjutab ühiskonnaohtlikkuse astet nagu ühiskonnaohtlikkuse iseloomugi vaid teiste faktorite kaudu. Nii näeb KrK § 102 ette vastutuse ema poolt oma vastsündinud lapse tapmise eest sünnituse ajal või vahetult pärast sünnitust,

s. t. sünnitusele järgneva lühikese ajavahemiku kestel, millal ema veel viibib sünnitusest esilekutsutud erilises psühhofüüsilises seisundis. Pärast sünnitust see seisund järk-järgult taandub. Vastündinu tapmine ajal, mil tähendatud seisund on juba möödumas (kuid siiski veel esineb), on võrrelduna tapmisega selle seisundi kõrgpunkti ajal kõrgema ühiskonnaohtlikkuse astmega kuritegu. Seda põhjusel, et siis on ema käitumine sünnitusest esilekutsutud psühhofüüsilisest seisundist väiksemal määral tingitud ning tema süü aste seetõttu kõrgem. Kirjeldatud juhul mõjutab kuriteo toimepanemise aeg ühiskonnaohtlikkuse astet isiku erilise psüühilise seisundi kaudu.

Kuriteo toimepanemise kohal ja olukorral kui kvaliteetidel on samuli oma kvantiteet, millest sõltub ühiskonnaohtlikkuse aste. Nii võib loodusõnnetus teatavas piirkonnas olla raskem või kergem, sõjalaulukord vähem või rohkem tõsine, sõltuvus kellestki suurem või väiksem, nähtavus vähem või rohkem piiratud, tee vähem või rohkem libe jne.

Kui tagajärje liik (sisu) või kahju iseloom määrab kuriteo ühiskondlikkuse iseloomu, siis tagajärje raskusest oleneb ühiskonnaohtlikkuse aste.¹⁵ Kahjuliku tagajärje raskus on seejuures üks olulisemaid kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet tingivaid asjaolusid. Mida raskem tagajärg vastava kuriteokoosseisu raames saabub, seda kõrgem on muude võrdsete tingimuste korral toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste.

Vahel pole tagajärje raskus mõõdetav. Siis tuleb tagajärjele anda hinnang kõigi asjaolude analüüsi alusel. Nii võib huligaansus seisneda kauaaegses määratsemises paljude isikute silme all. Huligaanselt saab käituda aga ka lühikest aega ja ainult mõne isiku juuresolekul. Viimasel juhul on ühiskondlikku korda väiksemal määral rikutud, mistõttu selle kuriteo tagajärge tuleb kergemaks lugeda.

Formaalsetel kuritegudel võib tagajärg üldse puududa. Siis sõltub kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste sellest, kui raske tagajärg võinuks saabuda, kui suur oli tagajärje saabumise tõenäosus ning miks tagajärg ei saanud.

Erialakirjanduses puudub ühtne seisukoht küsimuses, kas kurjategija isik (личность) kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet mõjutab või ei. Sellele küsimusele vastavad ilma ühegi tingimu-

¹⁵ Nagu tähendatud, on G. Kriger seisukohal, et tekitatud kahju ulatus määrab kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu. Vt. Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Общая. Том III. Наказание. М., 1970, стр. 126. See võib tõepoolest nii olla, kui silmas pidada kriminaalseaduse eri sätte järgi kvalifitseeritavaid kuritegusid, näiteks riigi või ühiskonna vara riisumist eriti suures ulatuses (KrK § 93¹) ning riigi või ühiskonna vara pisiriisumist (KrK § 94). Neid kuritegusid võib lugeda kvalitatiivselt erinevateks. Teatava kuriteokoosseisu raames saab tagajärg aga vaevalt tingida kuriteo kvalitatiivset erinevust.

Sama sisuga motiivid ja eesmärgid võivad erineda tugevuse ja püsivuse astmelt. Näiteks võib kasuahnus, armukadedus või auahnus olla suurem või väiksem ning inimesse tugevamini või nõrgemini juurdunud. Õeldu kehtib ka Nõukogude riigi nõrgendamise, sõjaväeteenistusest kõrvalehoidumise jne. eesmärkide suhtes. Mida suuremat osa mingi madal motiiv ja eesmärk kuriteo toimepanemises etendab, seda kõrgem on (muude võrdsete tingimuste korral) toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse aste.

Motiivide ja eesmärkide tugevuse ja püsivuse astet tõendavad kõige veenvamalt kuriteo toimepanemise viis ja muud asjaolud. Näiteks on enesle kehavigastuse tekitamine, võrrelduna fiktiivse tõendi esitamisega õppekogunemisest kõrvalehoidumise eesmärgil, vaieldamatu tõend selle eesmärgi suuremast tugevusest ja püsivusest.

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ВЛИЯЮЩИЕ НА ХАРАКТЕР И СТЕПЕНЬ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОПАСНОСТИ КОНКРЕТНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

К. Нигола

Резюме

В статье прежде всего дается понятие характера и степени общественной опасности совершенного преступления. Автор обосновывает мнение, что понятия «характер преступления» и «характер общественной опасности преступления» не идентичны.

Далее в статье рассматриваются обстоятельства, определяющие характер общественной опасности конкретного преступления. К ним относятся специфика (а не важность) непосредственного объекта преступления, способ, средства, время, место и обстановка совершения преступления, характер преступных последствий, признаки субъекта преступления, форма вины, а также содержание мотивов и целей преступления.

Затем рассматриваются обстоятельства, определяющие степень общественной опасности конкретного преступления. Такими являются специфика непосредственного объекта преступления, способ, средства, время, место и обстановка совершения преступления, тяжесть преступных последствий, определенные признаки субъекта преступления и личности преступника, степень вины, а также устойчивость мотивов и целей преступления. Таким образом, степень общественной опасно-

сти, как и характер общественной опасности, зависит от всех элементов состава преступления. При определении характера общественной опасности эти элементы рассматриваются с качественной, а при определении степени общественной опасности совершенного преступления — с количественной стороны.

Автор на конкретных примерах показывает, как то или иное обстоятельство влияет на характер и степень общественной опасности конкретного преступления.

ALAEALISE SUHTES TOIMEPANDAVATE KURITEGUDE OBJEKTIST JA ÜHISKONNAOHTLIKKUSEST

A. Paltser,

õigusteaduse kandidaat, dotsent

Liiduvabariikide kriminaalkodeksite eriosades nähakse ette kriminaalvastutus rea ühiskonnaohtlike rünnete eest, milles kannatanuteks saavad olla ainult (või peamiselt) alaealised. Eesti NSV KrK järgi on sellisteks kuritegudeks: ema poolt oma vastsündinud lapse tapmine (KrK § 102), suguühendus noorema kui kuue- teistkümneaastase naissoost isikuga (KrK § 116), sugukõlvatu tegevus noorema kui kuue- teistkümneaastase isiku suhtes (KrK § 117), lapsele alimentide maksmisest kõrvalehoidumine (KrK § 121), eestkoste- või hooldusõiguste kuritarvitamine (KrK § 123), lapse riisumine või ümbervahetamine (KrK § 124), kirikut riigist ja kooli kirikust lahutava seaduse rikkumine (KrK § 137), alaealise kaasatõmbamine kuritegevusele (KrK § 202), alaealise kaasatõmbamine joomisele (KrK § 202¹) ja alaealise kallutamine markootilise aine tarvitamisele (KrK § 202²). Seega kokku 10 kuriteokoosseisu.

Peale nimetatute kuuluvad selliste kuritegude hulka Vene NFSV KrK järgi veel lapsendamise saladuse avaldamine (VNFSV KrK § 124¹) ja kokkuleppe sõlmimine abiellumiseks isikuga, kes ei ole abielualine (VNFSV KrK § 224). Ema poolt oma vastsündinud lapse tapmise kuriteokoosseis puudub.

Teiste liiduvabariikide kriminaalkodeksites nähakse ette kriminaalvastutus veel järgmiste kuritegude eest, milles kannatanuteks saavad olla ainult alaealised: faktilistesse abielusuhetesse astumine mitteabielualise isikuga (Kasahhi NSV KrK § 105), üldise kaheksaklassilise koolikohustuse täitmise takistamine (Kirgiisi NSV KrK § 140) ja alaealise meheleandmine (Tadžiki NSV KrK § 133).

Seega nähakse liiduvabariikide kriminaalkodeksites ette 15 erinevat kuriteokoosseisu, milles kannatanuiks saavad olla ainult või peamiselt alaealised. Määratlus «peamiselt» kehtib lapsele

alimentide maksmisest kõrvalehoidumises, eestkoste- või hooldusõiguste kuritarvitamises ja kirikut riigist ja kooli kirikust lahutava seaduse rikkumises seisnevate kuritegude kohta, milles kannatanuteks võivad olla ka täisealiseks saanud isikud.

Kuid alaealiste kriminaalõiguslik kaitse Nõukogude kriminaalõiguses ei piirdu üksnes sellega, et teatavad ühiskonnaohtlikud ründed, olles toime pandud alaealise suhtes, on tunnistanud kuritegudeks.

Alaealiste kriminaalõiguslik kaitse Nõukogude kriminaalõiguses väljendub ka selles, et teatavate kuritegude toimepanemine alaealise suhtes on nende toimepanemise eest vastutust raskendavaks koosseisuliseks asjaoluks. Nii on ENSV KrK järgi kuriteo toimepanemine alaealise suhtes vastutust raskendavaks koosseisuliseks asjaoluks vägistamise (KrK § 115 lg. 3), sugulise kire ebaloomulikul viisil rahuldamise (KrK § 115¹ lg. 2), pederastia (KrK § 118 lg. 2) ja suguhaigusesse nakatamise (KrK § 119 lg. 3) kuriteokoosseisude juures.

Alaealiste kriminaalõiguslik kaitse väljendub veel selles, et süüdlasele karistuse mõistmisel peab kohus arvestama vastutust raskendava asjaoluna kuriteo toimepanemist lapsealises suhtes («NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused» § 34 p. 5; KrK § 38 p. 5).

Sellise tähelepanu pööramine alaealiste kriminaalõiguslikele kaitsele kuritegelike rünnete vastu seletub NLKP ja Nõukogude valitsuse erilise hoolitsusega kasvava põlvkonna eest.

Määrates kindlaks partei ülesanded ideoloogia, kasvatustöö, hariduse, teaduse ja kultuuri alal, märgitakse NLKP programmis: «Eriti tähtsaks peab partei sirguva põlvkonna kasvatamist.»¹ Partei programmis märgitud abinõude elluviimisega realiseeritakse edukalt V. I. Lenini poolt püstitatud ülesannet kasvatada üles põlvkond, kes on võimeline üles ehitama kommunistliku ühiskonna.²

Hoolitsus kasvava põlvkonna eest väljendub koolide, samuti koolieelsete ja kooliväliste lasteasutuste võrgu pidevas laiendamises, kasvatajate ja õpetajate kaadri suurendamises ja nende erialase kvalifikatsiooni tõstmises, hariduse, spordi ja tervishoiu arendamiseks ettenähtud riiklike ja ühiskondlike assigneeringute iga-aastases suurendamises jne. Kõige selle tulemusena on lastele ja noortele loodud avarad tingimused ja võimalused kasvada ja kujuneda kommunistliku ühiskonna vaimselt ja füüsiliselt igati arenenud ehitajateks.

Laste ja noorte kommunistliku kasvatusena leninliku programmi igapäevase kõrvalekalduvatu elluviimise tulemusena võib meie ühiskond olla õigustatult uhke oma noorsoo üle. «Piiritult ustavad on partei üritusele, Oktoobrirevolutsiooni üritusele kommunistlikud

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1961, lk. 108.

² См. В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 38, стр. 95.

noored, kogu nõukogude noorsugu. Revolutsiooni-, lahingu- ja töötraditsiooni jätkates õpivad nad elama ja töötama kommunistlikult, võtavad aktiivselt osa uue ühiskonna rajamisest.»³

Kahjuks tuleb aga märkida, et leidub siiski üksikuid isikuid, kes oma tegudega või eeskujuga avaldavad mõnedele noortele negatiivset mõju. Selle asemel et kasvatada noori kommunismiehitaja moraalkoodeksi üllaste printsiipide vaimus, panevad nad toime tegusid, mis avaldavad kahjulikku mõju noorukite kõlbelsele ja vahel ka füüsilisele arengule. Eriti hukkamõistetavad on sellised teod nagu alaealiste kaasatõmbamine joomisele või kuritegevusele, mitmesuguste seksuaalkuritegude toimepanemine alaealiste suhtes, kuritahtlik kõrvalehoidumine lapsele kohtu poolt väljamõistetud alimentide maksimisest jne. Arvestades mainitud ühiskonnaohtlikkust, on õigustatult need loetud kuritegudeks, mille eest kehtiv kriminaalõigus näeb ette karistuse.

Nõukogude kriminaalseadusandluses on vastutus alaealiste suhtes toimepandavate kuritegude eest ette nähtud kriminaalkoodeksite eriosade mitte ühes, vaid erinevates peatükkides. ENSV KrK eriosas on vastutus kõnealuste kuritegude eest ette nähtud kolmes erinevas peatükis:

1) kolmandas peatükis «Isikuvastased kuriteod» — ema poolt oma vastsündinud lapse tapmine (KrK § 102), seksuaalkuriteod (KrK §-d 115—118), suguhaigusesse nakatamine (KrK § 119), lapsele alimentide maksimisest kõrvalehoidumine (KrK § 121), eestkoste- või hooldusõiguste kuritarvitamine (KrK § 121) ja lapse riisumine või ümbervahetamine (KrK § 124):

2) neljandas peatükis «Kuriteod kodaniku poliitiliste ja tööalaste õiguste vastu» — kirikut riigist ja kooli kirikust lahutava seaduse rikkumine (KrK § 137);

3) kümnendas peatükis «Kuriteod ühiskondliku korra ja ühiskondliku julgeoleku vastu» — alaealise kaasatõmbamine kuritegevusele (KrK § 202), alaealise kaasatõmbamine joomisele (KrK § 202¹) ja alaealise kallutamine markootilise aine tarvitamisele (KrK § 202²).

Kriminaalvastutuse ettenägemine alaealiste suhtes toimepandavate kuritegude eest kriminaalkoodeksi eriosa erinevates peatükkides räägib sellest, et kehtivas seadusandluses tehakse vahel nende kuritegude objektide vahel. Kuna kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloom sõltub kuritegude objektist,⁴ siis järelikult tehakse vahet ka nende ühiskonnaohtlikkuse iseloomus.

Kui eristada kuritegude üld-, rühma-, liigi- ja vahetut objekti;

³ A. Pelše. Leninlikul teel, Oktoobri lipu all. — «Rahva Hääl», 7. november 1975.

⁴ См. Н. Ф. Кузнецова. Уголовное право и мораль. М., 1967, стр. 15. Eesti NSV kriminaalkoodeksi. Kommenteeritud väljaanne. Koost. I. Rebane. Tln., 1972, § 36 komm. 6 «a», § 38 komm. 1 «a».

⁵ Vt. Eesti NSV kriminaalkoodeksi. Kommenteeritud väljaanne. Koost. I. Rebane. Tln., 1972, § 7 komm. 5 «a».

võivad ka vaadeldavate kuritegude vahetud, samuti liigiobjektid olla erinevad. Sellel tasemel saab rääkida ka nende kuritegude ühiskonnaohtlikkuse iseloomu erinevustest. Nii pole võimalik mitte näha erinevust näiteks konkreetsele alaealisele alimientide maksimisest kuritahtliku kõrvalehoidumise ja konkreetse alaealise kuritegevusele kaasatõmbamise ühiskonnaohtlikkuse iseloomu vahel.

Sellele vaatamata on aga kõigil vaadeldavatel kuritegudel ka ühiseid jooni, mis eristavad neid kõigist muudest kuritegudest.

Ühisjoontest tuleb eelkõige märkida asjaolu, et kõik need on suunatud alaealise vastu. Kannatanuks nendes on alaealine. Nii on KrK §-des 116, 117, 124, 202 ja 202¹ ettenähtud ühiskonnaohtlikud teod käsitatavad kuritegudena ainult siis, kui need on toime pandud alaealise suhtes. Kui sellised teod (näiteks kaasatõmbamine joomisele) pannakse toime täisealise suhtes, pole need vaadeldavad kuriteona. Järelikult on seadusandja lugenud kannatanu alaealisust selliseks asjaoluks, mille tõttu nende toimepanemine on käsitatav kuriteona.

Mitmete kuritegude puhul on kannatanu alaealisus, nagu cespool juba märgitud, iseseisvaks vastutust raskendavaks asjaoluks. Nii toob alaealise vägistamine kaasa kriminaalvastutuse KrK § 115 lg. 3 järgi, sõltumata sellest, kas esineb sama paragrahvi lõikes 3 mainitud muid asjaolusid või mitte.

Ühenduses sellega tekib küsimus, miks loeb seadusandja teatavate tegude juures kannatanu alaealisust selliseks asjaoluks, mille tõttu ta tunnistab mõned ühiskonnaohtlikud teod kuriteoks või käsitab nende toimepanemist alaealise suhtes vastutust raskendava koosseisulise asjaoluna.

Seda tingib asjaolu, et kõigi selliste tegude toimepanemisega kahjustatakse oluliselt või võidakse kahjustada alaealiste normaalset moraalset, vaimset või füüsilist arengut. Alaealiste normaalse moraalset, vaimset või füüsilist arengu kahjustamine tähendab aga meie järeltuleva põlvkonna moraalset, vaimset või füüsilist kahjustamist, meie ühiskonna huvide olulist kahjustamist.

Kui tutvuda kirjanduses avaldatud arvamustega alaealiste suhtes toimepandavate üksikute kuritegude objekti kohta, siis täielikku ühtsust selles ei ole. Nende seisukohtade lähemal analüüsimisel võib aga siiski järeldada, et küllaltki suur osa vaadeldavaid kuritegusid uurinud autoreist on, vaatamata mõningatele erinevustele sõnastuses, võrdlemisi lähedastel või isegi ühestel seisukohtadel. Alaealiste suhtes toimepandavatest kuritegudest on kirjanduses suhteliselt kõige rohkem analüüsitud nende suhtes toimepandavaid seksuaalkuritegusid. Nende kuritegude objektiks loetakse mitmete autorite poolt alaealise normaalset sugulist arengut.⁶ Alaealise suhtes toimepandavate seksuaalkuritegude objekti

⁶ См. Н. И. Трофимов. Нормальное духовное и физическое развитие несовершеннолетних как объект преступного посягательства. — Воп-

selline määratlemine on printsiibina õige. Seejuures on kirjanduses aga õigustatult märgitud, et termin «alaealise suguline areng» ei hõlma üksnes tema sugulist küpsemist füsioloogilise protsessina. See hõlmab ka alaealise kõlbelist arengut suguelu puutuvates küsimustes.⁷ Seda asjaolu arvestades peab näiteks N. D. Durmanov alaealiste suhtes toimepandavate seksuaalkuritegude objektiks alaealiste sugulist puutumalust ja nende normaalset füüsilist, vaimset ja moraalselt arengut.⁸ V. I. Arkova ja N. I. Trofimov aga, käsitledes alaealise vägistamise küsimusi, peavad selle kuriteo objektiks ainult alaealise normaalset vaimset ja füüsilist arengut.⁹

Alaealiste normaalse moraalse, vaimse ja füüsilise arengu käsitlemine nende suhtes toimepandavate seksuaalkuritegude objektina on meie arvates igati põhjendatud. KrK §-des 115—118 ettenähtud kuritegude (vägistamine, sugulise kire rahuldamine ebaloomulikul viisil, suguühendus noorema kui kuue- ja seitsmeeaastase naissoost isikuga, sugukõlvatu tegevus noorema kui kuue- ja seitsmeeaastase isiku suhtes ja pederastia) toimepanemisega võidakse tunduvalt mõjutada nende moraalselt ja vaimset kujunemist ning kahjustada ka füüsilist arengut.

Sama kehtib ka suguhaigusesse nakatamise (KrK § 119) suhtes. Ilmekaks näiteks selle kohta võiks olla nakatamine süüfilisse, mis teatavasti võib esile kutsuda häireid ka kannatanu psüühikas.

Alaealise normaalse moraalse, vaimse ja füüsilise arengu käsitlemine alaealise suguhaigusesse nakatamise ühe objektina ei tähenda alaealise tervise eitamist vaadeldava kuriteo samaaegse objektina. See ainult tähendab, et alaealise nakatamise korral suguhaigusesse on kuritegelik rünne meie arvates suunatud mitte ainult tema tervise, vaid ka tema normaalse moraalse, vaimse või füüsilise arengu vastu. Sellega võib ka seletada, miks kehtiv seadusandlus loeb, erinevalt muudest tervise vastu suunatud kuritegudest, alaealise nakatamist suguhaigusesse suurema ühiskonnaohutlikkusega kuriteoks kui läisealise isiku nakatamist.

Mitmete autorite poolt on alaealise normaalset arengut käsitletud ka selliste kuritegude objektide hulgas nagu lapsele alimendide maksmisest kõrvalehoidumine¹⁰ (KrK § 121), eestkoste- või

росы борьбы с правонарушениями. Выпуск третий. Иркутский госуниверситет. Иркутск, 1972, стр. 41.

⁷ См. Н. И. Трофимов. Указ. работа, стр. 43.

⁸ См. Советское уголовное право. Особенная часть. Изд. Московского университета, 1971, стр. 189.

⁹ См. Г. Б. Виттенберг, Н. И. Трофимов и др. Квалификация отдельных видов тяжких преступлений. Иркутск, 1974, стр. 88.

¹⁰ См. Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Особенная, том V. М., 1971, стр. 136.

hooldusõiguste kuritarvitamine¹¹ (KrK § 123) ja lapse riisumine või ümbervahetamine¹² (KrK § 124).

Kuna termin «alaealise areng» hõlmab nii tema moraalset, vaimset kui ka füüsilist arengu, siis ei lähe viidatud töödes avaldatud seisukohad sisuliselt lahku käesolevaga esitatavast.

Vanema kuritahtlik kõrvalehoidumine lapsele alimentide maksimisest, samuti eestkostja või hooldaja poolt oma eestkoste- või hooldusõiguste kuritarvitamine alaealise eestkostetava või hooldatava kahjuks võib oluliselt kahjustada alaealise moraalselt, vaimset ja ka füüsilist arengut.

Õeldust muidugi ei järeldu, et selliste tegudega rünnatakse ainult alaealise arengut. Nii märgivad N. D. Durmanov¹³ ja A. A. Piontkovski¹⁴ alaealise normaalse arengu kõrval alimentide maksimisest kõrvalehoidumise (N. D. Durmanov ka eestkostesõiguste kuritarvitamise) objektina veel alaealise tervist. Lapse riisumise kohta kirjutab aga N. D. Durmanov, et selle kuriteoga «... rünnatakse isiku vabadust, lapse ja tema vanemate ning last kasvatavate teiste isikute õigusi ja seaduslikke huve. Sageli rünnatakse sellise tegevusega lapse normaalselt arengut ja kasvamist»¹⁵ (sõrendus — A. P.).

Kuriteoks, mis võib olla suunatud alaealiste vastu, on ka kirikut riigist ja kooli kirikust lahutava seaduse rikkumine (KrK § 137). Üldiselt loetakse kriminaalõiguse teoorias selle kuriteo objektiks kodaniku südametunnistuse vabadust. Seejuures tuleb aga märkida, et kõnealuse kuriteo objektiivne külg saab seisneda mainitud seaduse mitmesugustes rikkumistes, mille hulka kuulub ka alaealistele usuõpetuse organiseerimine ja korraldamine.

Analüüsid alaealistele usuõpetuse organiseerimise ja korraldamise teel kirikut riigist ja kooli kirikust lahutava seaduse rikkumise koosseisu, näitab N. I. Trofimov argumenteeritult, et sellisel juhul ei ole nimetatud seaduse rikkumise kui kuriteo objektiks alaealiste südametunnistuse vabadus¹⁶, vaid selleks on alaealistes materialistliku maailmavaate kujundamise huvid¹⁷. Samas märgib N. I. Trofimov õigesti, et alaealistele usuõpetuse organiseerimine ja korraldamine on keelatud sellepärast, et kaitsta mark-

¹¹ См. Советское уголовное право. Особенная часть. Издательство Московского университета. 1971, стр. 181.

¹² См. Курс советского уголовного права (Часть Особенная), Т. 3. Издательство Ленинградского университета. 1971, стр. 609. Советское уголовное право. Особенная часть. Издательство Московского университета. 1971, стр. 192.

¹³ См. Советское уголовное право. Особенная часть. Изд. Московского ун-та, 1971, стр. 179.

¹⁴ См. Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Особенная. Том V, М., 1971, стр. 136.

¹⁵ Советское уголовное право. Особенная часть. Изд. Московского ун-та, 1971, стр. 192.

¹⁶ См. Н. И. Трофимов. Указ. работа, стр. 35.

¹⁷ См. Н. И. Трофимов. Указ. работа, стр. 37.

sistlik-leninlikku materialistlikku maailmavaadet kasvava põlvkonna teadvuses idealismi vastu.

Rünne alaealistes kasvatatava marksistlik-leninliku maailmavaate ning kommunistliku moraali vastu on aga ühtlasi ka ründeks alaealise normaalse moraalse ja vaimse arengu vastu. Seega on teatavatel juhtudel ka kirikut riigist ja kooli kirikust lahutava seaduse rikkumise objektiks alaealiste normaalne moraalne ja vaimne areng.

Mis puutub lõpuks sellistesse kuritegudesse nagu alaealise kaasatõmbamine kuritegevusele (KrK § 202), alaealise kaasatõmbamine joomisele (KrK § 202¹) ja alaealise kallutamine narkootilise aine tarvitamisele (KrK § 202²), siis nende toimepanemisega kaheldamatult rünnatakse ühiskondlikku korda. Kuid lugeda ühiskondlikku korda ainsaks selliste kuritegude objektiks pole siiski õige. Viimati mainitud kuritegude toimepanemisega, nagu eespool vaadeldud kuritegude puhulgi, rünnatakse ühtlasi ka alaealise normaalsel moraalsel, vaimset ja füüsilist arengut. Kui alaealise kuritegevusele kaasatõmbamisel võib rünne tema füüsilise arengu vastu puududa, piirdudes ründega alaealise vaimse ja moraalse arengu vastu, siis isegi sel juhul on vaadeldava kuriteo üheks objektiks ikkagi alaealise normaalne areng. Alaealise kaasatõmbamisel joomisele, samuti ka kallutamisel narkootilise aine tarvitamisele, on kuritegelike rünnete objektiks alaealise moraalne, vaimne ja füüsiline areng kogumis. Seda nimelt alkoholi ja narkootiliste ainete kahjuliku mõju tõttu kogu organismile.

Ülalesitatu põhjal võib väita, et kõigi ENSV KrK §-des 115—119, 121, 123, 124, 137, 202, 202¹ ja 202² ettenähtud kuritegudega rünnatakse või võidakse rünnata ja kahjustada alaealise normaalsel moraalsel, vaimset või füüsilist arengut. Kui nimetatud paragrahvides ettenähtud kuritegu on suunatud alaealise vastu, siis on sellise kuriteo objektiks — või vähemalt üheks objektiks muude võimalike objektide kõrval — alaealise normaalne moraalne, vaimne või füüsiline areng.

Nimetatud kuritegude objektide ühtsus annab meie arvates alust vaadelda neid kuritegusid ühtse r ü h m a n a — alaealiste normaalse moraalse, vaimse või füüsilise arengu vastu suunatud kuritegudena, mille ühiseks objektiks on alaealiste normaalne moraalne, vaimne ja füüsiline areng ehk lühidalt — alaealiste normaalne areng.

Selline objektide ühtsusest tulenev teatavas mõttes süsteemne käsitus kõnealustest kuritegudest toob ühtlasi selgemini esile ja aitab paremini mõista nende kuritegude ühiskonnaohtlikkust. Arvestades alaealiste — meie ühiskonna tuleviku — normaalse moraalse, vaimse ja füüsilise arengu kaitse tähtsust, ei või seda momenti alahinnata. Seepärast on «Eesti NSV kriminaalkoodeksis» meie arvates õigustatult ette nähtud vastutus alaealise kallutamise eest narkootilise aine tarvitamisele kui omaette kuriteo eest

(KrK § 202²) ega pole seda käsitletud KrK §-s 202³ — kallutamine narkootilise aine tarvitamisele — vastutust raskendava koosseisulise asjaoluna. Erinevused nende kuritegude objektides ja järelikult ka ühiskonnaohtlikkuse iseloomus annavad alust käsitleda neid kuritegusid omaelte kuritegudena. Vastutuse ettenägemine alaealise kallutamise eest narkootilise aine tarvitamisele KrK eraldi paragrahvis toob selgemini esile selle kuriteo ühiskonnaohtlikkuse.

Alaealiste suhtes toimepandavate kuritegude ühiskonnaohtlikkuse selgema avamise eesmärgil, arvestades nende ühtsest rühmaobjektist tulenevat sisulist kuulmist ühte kuritegude rühma, võiks kriminaalseadusandluse edasise täiustamise ja arendamise käigus vähemalt kaaluda kirjanduses juba tehtud ettepanekut — ette näha vastutus alaealiste arengu vastu suunatud kõigi kuritegude eest kriminaalkoodeksi eriosa ühes ja samas peatükis.¹⁸

Käesolevas artiklis mainitud kuritegudest ei tohiks KrK eriosa sellesse peatükki aga arvata ema poolt oma vastsündinud lapse tapmist (KrK § 102), kuna see kuritegu on suunatud lapse elu vastu ega piirdu üksnes ründega lapse arengu vastu. Küll võiks selles peatükis ette näha aga vastutuse alaealise vägistamise, alaealise suhtes toimepandava sugulise kire ebaloomulikul viisil rahuldamise ja pederastia ning muude eespool vaadeldud kuritegude eest, mis on toime pandavad alaealise suhtes ning millega rünnatakse alaealise normaalset moraalset, vaimset või füüsilist arengut.

ОБ ОБЪЕКТЕ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ОПАСНОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

А. Палтсер

Резюме

В Особенных частях Уголовных кодексов союзных республик предусмотрен ряд преступлений, потерпевшими от которых могут быть только, или в основном, лишь несовершеннолетние. По УК ЭССР такими преступлениями, на наш взгляд, являются: половое сношение с лицом женского пола, не достигшим шестнадцатилетнего возраста; развратные действия в отношении лица, не достигшего шестнадцатилетнего возраста; уклонение от уплаты алиментов детям; похищение или подмена ребенка; нарушение закона об отделении церкви от государства

¹⁸ См. Н. И. Трофимов. Указ. работа, стр. 35 и сл.

и школы от церкви; вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность или в пьянство и склонение несовершеннолетнего к употреблению наркотических веществ.

Кроме того, в отдельных статьях уголовных кодексов союзных республик предусмотрено, что совершение указанных преступлений в отношении несовершеннолетних является т. н. квалифицирующим обстоятельством, то есть обстоятельством, отягчающим ответственность за эти преступления. Так, квалифицирующим обстоятельством является совершение преступления в отношении несовершеннолетнего при изнасиловании, удовлетворении половой страсти в извращенном виде, мужеложестве и заражении венерической болезнью.

В статье в качестве результата анализа составов упомянутых преступлений отмечается, что все эти преступления направлены или могут быть направлены против нормального нравственного, духовного и физического развития несовершеннолетних, в чем, прежде всего, и заключается их общественная опасность. Учитывая это общее в отношении названных преступлений, в статье поддерживается и обосновывается точка зрения, согласно которой все эти преступления составляют единую группу, групповым объектом которых является нормальное нравственное, духовное и физическое развитие несовершеннолетних.

В конце статьи отмечено, что в ходе дальнейшего развития и совершенствования нашего уголовного законодательства внимания заслуживает мнение некоторых авторов о выделении в УК союзных республик самостоятельной главы преступлений против нормального нравственного, духовного и физического развития несовершеннолетних, которое способствовало бы более ясному и глубокому осмыслению общественной опасности этих преступлений, а тем самым — и более эффективной борьбе с преступлениями против несовершеннолетних.

УБИЙСТВО СУПРУГА ИЗ РЕВНОСТИ

Я. Соотак,

старший преподаватель

В отчетном докладе ЦК КПСС XXV съезду партии считается необходимым, чтобы рост материальных возможностей постоянно сопровождался повышением идейно-нравственного и культурного уровня людей¹.

Важная роль при выполнении этой задачи принадлежит советской семье. В нашей юридической литературе справедливо указывается на то, что поведение человека должно оставаться и в семье общественным, так как семья — это ячейка социалистического общества². Значительное место в борьбе за укрепление семьи отводится правовым нормам, прежде всего нормам Советского семейного права. Не оспаривая ведущей роли семейного права в этой области, нельзя отрицать и довольно большого значения других отраслей Советского права, в том числе и уголовного права.

Вопрос отнюдь не исчерпывается «прикрытием» уголовным правом основных положений семейного права. Кроме того следует отметить большое значение уголовного права в защите многих законных интересов и прав личности в семье. Это интересы и права супругов и детей, которые зафиксированы не только в семейном праве, но и в других отраслях права, а также во многих общих нормативных принципах человеческого поведения³. Ответственность за преступные посягательства на

¹ Л. И. Брежнев. Отчет Центрального Комитета КПСС и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики. М., 1976, стр. 94.

² М. И. Европкин, А. П. Ключниченко. К вопросу о характере противоправных действий, влекущих ответственность по ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1966 года «Об усилении ответственности за хулиганство». — О мерах по усилению борьбы с нарушениями общественного порядка. М., 1967, стр. 99.

³ I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Sissejuhatus. Opetus kriminaalseadustest. Tartu, 1973, lk. 16—21.

указанные права и интересы предусмотрена в уголовном законе.

Безусловно, ответственность одного члена семьи за преступления против другого члена семьи вытекает из общих принципов уголовного права. Это не означает, что уголовно-правовая охрана членов семьи ограничивается лишь проблемами охраны семейно-правовых отношений. Положение супруга в семье фактически во многом отличается от положения других лиц. Многие уголовно-правовые обстоятельства (предмет посягательства, способ совершения преступления, мотив, смягчающие и отягчающие обстоятельства и т. д.) значительно трансформируются в контексте супружеских отношений и оказывают существенное влияние как на квалификацию преступления, так и на всю уголовно-правовую оценку содеянного.

В советской юридической литературе отсутствует подробный анализ преступлений, совершенных на почве семейно-бытовых отношений, в том числе против супруга. Но опубликованные данные вполне убедительно свидетельствуют об относительно большом удельном весе этих преступлений.

Изучение умышленных убийств, совершенных в конце 60-х годов в Эстонской ССР, показало, что убийства из ревности находятся на первом месте (23% из всех умышленных убийств)⁴. Для сравнения, например на убийства из хулиганских побуждений, а также из мести падает 13% из всех случаев. (Супруг оказался потерпевшим в 30% случаев (к сравнению — собутыльник — в 20%, чужой, знакомый — в 9% и т. д.)⁵. На большой удельный вес преступлений, совершаемых на почве семейно-бытовых конфликтов, в том числе против супруга, ссылаются и другие авторы, проводившие исследования в разное время и в разных районах страны⁶.

Но все подобные данные касаются супружеских отношений лишь косвенно; в анализе, как правило, только указывается на удельный вес преступлений против члена семьи, не прибегая

⁴ V. Raudsalu. Tähtlikus tapmises süüdimõistetute isiksuse struktuurist. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 257. Tartu, 1970, lk. 65.

⁵ Там же.

⁶ Так, по данным А. В. Наумова, из мести на почве бытовых отношений и из ревности совершено 48,8% изученных умышленных убийств. В домах, квартирах и во дворах совершено 67% корыстных убийств. Супруги, родственники и знакомые оказались потерпевшими в убийствах в 70,4% случаев (А. В. Наумов. Мотивы убийств. Волгоград, 1968, стр. 55); Э. Ф. Побегайло показывает, что жены (включая и сожительниц) были потерпевшими от убийств в 20% случаев (Э. Ф. Побегайло. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж, 1965, стр. 15); По данным Ф. Гильязева в 55% убийств потерпевшими были жены осужденных, 65% умышленных убийств совершены на почве семейно-бытовых конфликтов (Ф. Гильязев. Изучение преступлений, совершаемых на почве семейно-бытовых конфликтов. — «Социалистическая законность», 1973, № 1, стр. 46—47).

при этом к более детальному анализу проблемы. Это, в частности, можно объяснить и тем, что до недавнего времени в центре внимания находилась борьба с посягательствами на общественный порядок. В последние же годы большое внимание уделяется и борьбе против преступлений, совершаемых в семье.

Как уже говорилось выше, преступления против супруга выдвигают много вопросов, представляющих теоретический и практический интерес. Многие обстоятельства, предусмотренные в составах преступлений в качестве смягчающих и отягчающих обстоятельств, имеют при преступлениях против супруга ярко выраженную специфику.

В этой статье рассматривается лишь один из таких вопросов, имеющий значение для правильной квалификации вышеупомянутых преступлений, а именно убийство супруга из ревности.

* *
*

Умышленное убийство из ревности является почти единственным вопросом в проблематике преступлений, совершаемых против супруга, на изучение которого в какой-то мере обращали внимания.

Некоторые авторы придерживаются точки зрения, согласно которой ревность выступает в качестве низменного побуждения. Исходя из распространенного в юридической литературе взгляда, ревность, как правило, рассматривается как один из заранее определенных признаков т. н. простого состава умышленного убийства.

Так, М. К. Анпянц характеризует ревность как отвратительный пережиток прошлого⁷. По мнению С. В. Бородинна, ревность содержит недоверие, злобу и эгоизм⁸. Низменным, безнравственным мотивом называет ревность и Б. С. Волков⁹. А. В. Наумов находит, что ревность выражает частнособственный инстинкт, и поэтому она низменное побуждение¹⁰.

Наряду с этим можно отметить и более гибкий, а поэтому, на наш взгляд, и более правильный подход. Наиболее ярко эту точку зрения выразил Н. И. Загородников. Он утверждает, что ревность может побудить человека не только на плохие поступки, но обусловить и более внимательное отношение к дру-

⁷ М. К. Анпянц. Ответственность за преступления против жизни по законодательству союзных республик. М., 1964, стр. 122.

⁸ С. В. Бородин. Квалификация убийств по действующему законодательству, М., 1966, стр. 109.

⁹ Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступления. Казань, 1968, стр. 97.

¹⁰ А. В. Наумов. Мотивы убийств. Волгоград, 1968, стр. 55.

убийство правильно квалифицировано как связанное с внезапно возникшим сильным душевным волнением, несмотря на то, что отношения супругов были по вине мужа плохими уже 10 лет²⁰.

Итак, ревность может выступать в качестве причины возникновения физиологического аффекта, но наличие последнего должно быть всегда установлено, исходя из фактических супружеских отношений. При возникновении аффекта на почве ревности преступление должно квалифицироваться по ст. 103 УК ЭССР. Сама измена супружеской верности может и не вызывать аффекта, в таком случае преступление должно быть квалифицировано по ст. 100 УК ЭССР.

Другой проблемой, связанной с ревностью, является разграничение ревности и хулиганского побуждения.

Для разрешения проблемы следует рассмотреть два вопроса: во-первых, совершение убийства из ревности, но при обстоятельствах, свидетельствующих о явном неуважении к обществу; и во-вторых, совершение такого убийства, где личные и хулиганские мотивы переплетаются.

В первом случае мы имеем в виду такие казусы, когда бесспорно установлен личный мотив — ревность, но место и способ совершения убийства вызывают определенные сомнения — нет ли здесь признаков хулиганства. Это прежде всего убийство из ревности, но в общественном месте.

Этот довольно спорный вопрос в настоящее время окончательно решен Постановлением Пленума Верховного Суда СССР от 27 июля 1975 г. «О судебной практике по делам об умышленном убийстве». В п. 7 часть 3 этого Постановления прямо указало: «Умышленное убийство, совершенное из ревности, мести и других побуждений, возникших на почве личных отношений, независимо от места его совершения, не должно квалифицироваться по п. «б» ст. 102 УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзных республик»²¹. Следовательно, такие преступления должны быть квалифицированы не по п. 2 ст. 101 УК ЭССР, а по ст. 100 УК ЭССР.

Из того же 7 пункта Постановления Пленума усматривается, что если помимо убийства из хулиганских побуждений были совершены иные умышленные действия, обладающие признаками хулиганства, следует содеянное квалифицировать по совокупности по п. «б» ст. 102 и ст. 206 УК РСФСР²² (т. е. п. 2 ст. 101 и ст. 195 УК ЭССР).

Отсюда можно сделать вывод, что если наряду с «простым» убийством совершаются умышленные хулиганские действия,

²⁰ М. К. Аниани. Ответственность за преступления против жизни по законодательству союзных республик. М., 1964, стр. 140.

²¹ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1975, № 4, стр. 9.

²² Там же.

налицо совокупность преступлений, предусмотренных ст. ст. 100 и 195 УК ЭССР. Представляется, что пункт 7 вышеназванного Постановления Пленума Верховного Суда СССР от 27 июня 1975 г. имеет в виду только реальную совокупность преступлений, предусмотренных в ст. ст. 101 и 195 УК ЭССР. В противном случае имело бы место противоречие с пунктом 26 Постановления Пленума Верховного Суда Союза ССР от 16 октября 1972 года «О судебной практике по делам о хулиганстве», где прямо указывается, что при реальной совокупности убийства из хулиганских побуждений и хулиганских действий следует содеянное квалифицировать по совокупности этих преступлений²³.

Гораздо сложнее обстоит дело с разграничением хулиганского побуждения к убийству и убийства из ревности.

Некоторые авторы считают, что не имеет значения были у виновного основания ревновать потерпевшего или нет, ревность все же остается ревностью. При чем предполагается, что убийство из ревности исключает всегда хулиганский мотив²⁴.

Исходным пунктом этих рассуждений является также рассмотрение ревности как определенного признака «простого» состава умышленного убийства.

Другая же часть авторов утверждает, что необоснованная ревность свидетельствует об отсутствии личных мотивов и при таких обстоятельствах следует убийство квалифицировать как совершенное из хулиганских побуждений. Ревность, которая являлась лишь результатом чрезмерной подозрительности и привела к созданию потерпевшему невыносимых условий жизни, следует, по их мнению, рассматривать как хулиганское побуждение²⁵.

В основе всех подобных взглядов лежит, как уже сказано, анализ ревности как элемента основного состава умышленного убийства. Однако уголовный закон приводит лишь квалифицирующие признаки убийства и признаки менее тяжкого состава. Ревность как мотив человеческого поведения может служить основой для разной уголовно-правовой оценки содеянного, которая, в свою очередь, определяет ту или иную квалификацию преступления. В уголовном законе нигде не указано, что личные отношения само собою приводят к квалификации преступ-

²³ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924—1973. М., 1974, стр. 543.

²⁴ Э. Ф. Побегайло. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж, 1965, стр. 128; А. Игнатов. Квалификация умышленных убийств из хулиганских побуждений и с особой жестокостью. — «Советская юстиция», 1975, № 18, стр. 11.

²⁵ Уголовный кодекс РСФСР. Научный комментарий. Т. 2. Особенная часть. Свердловск, 1962, комм. к ст. 102, стр. 142; С. Бородин. Вопросы квалификации убийства из хулиганских побуждений. — «Советская юстиция», 1971, № 23, стр. 18.

ления по ст. 100 УК ЭССР. Наоборот, личные отношения могут выражаться в форме отягчающих (корысть, сокрытие другого преступления) или смягчающих (физиологический аффект) обстоятельств.

Ревность, безусловно, относится к взаимоотношениям штичного характера. Даже необоснованная ревность остается в рамках штичных взаимоотношений между супругами. Совершение убийства на почве таких отношений ни в коей мере не дает основания квалифицировать содеянное по п. 2 ст. 101 УК ЭССР. И это не потому, что мы имеем дело с личными отношениями, а потому, что не установлено хулиганских побуждений²⁶.

Если рассматривать хулиганские побуждения в сравнении их с личными мотивами, то следует сказать, что хулиганским побуждениям не свойственно отсутствие личных отношений вообще, а отсутствие специфических личных отношений. Некоторые примеры таких специфических личных отношений приведены в вышеуказанном Постановлении Пленума Верховного Суда СССР от 16 октября 1972 года: личные неприязненные отношения, неправильные действия потерпевшего и т. п.²⁷

На основании сказанного можно утверждать, что необоснованная ревность сама по себе не может служить основой для квалификации убийства как совершенного из хулиганских побуждений. Также можно сказать, что необоснованная ревность, хотя и оставшаяся все-таки ревностью, не исключает квалификацию убийства как совершенного из хулиганских побуждений. Если необоснованная ревность являлась результатом искренних переживаний виновного, налицо состав ст. 100 УК ЭССР. Даже если виновный допускает, что его подозрения ничем не обоснованы, но все-таки не может себя в этом убедить (за исключением, разумеется, патологических сомнений, исключающих уголовную ответственность), мы все же не можем говорить о хулиганских побуждениях.

Зато в тех случаях, когда виновный сам понимает необоснованность своей ревности и использует свои сомнения для того,

²⁶ При определении понятия хулиганского побуждения в этой статье исходят из следующих соображений: при хулиганском мотиве внешний повод ничтожен, по сравнению с общественной опасностью поведения виновного. Другое лицо — это только повод, чтобы вылить свою ненависть, злобу, показать пренебрежение к общепризнанному. Поведение потерпевшего не связано с действием виновного, виновный желает получить удовлетворение не за причиненные ему неприятности (И. Н. Д а н ь ш и н. О мотивах хулиганства. — «Правоведение», 1965, № 2, стр. 172—174; E. Raal. Huligaanse ajendi mõistest ja huligaansel ajendil toimepandud tahtliku tapmise kvalifitseerimisest. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 263. Tartu, 1970, lk. 61).

²⁷ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924—1973. М., 1974, стр. 542.

чтобы вылить на супругу свою злобу и неуважение к общепризнанным нормам поведения, налицо несомненное хулиганское побуждение.

Поэтому при расследовании подобных дел необходимо следить, чтобы виновному не удалось скрыть свои хулиганские побуждения под предлогом ревности. С разновидностями таких случаев мы сталкиваемся тогда, когда у виновного вообще нет никаких обоснованных сомнений по поводу верности супруга, но он использует такое обвинение в качестве повода для выражения своей злобы и ненависти.

В основе критерия разграничения данных преступлений должен лежать принцип, по которому супружеские отношения (вернее сам факт супружества) при уголовно-правовой оценке следует рассматривать исходя из специфических отношений, складывающихся из важных в уголовно-правовом смысле элементов. Исходным пунктом здесь должны быть не юридические, а фактические супружеские отношения. Наличие юридических супружеских отношений при отсутствии фактических (в случаях, когда муж и жена живут раздельно) может стать поводом для истолкования ревности как хулиганского побуждения. При отсутствии фактического сожительства ревность выходит за пределы супружеских интимных отношений, отсутствие которых осознается и виновным. Скандалы, бесчинства в новом месте жительства одного из супругов со стороны другого супруга на почве ревности (а равно, убийства супруга при таких обстоятельствах) выражают не специфические личные отношения между супругами, а **отсутствие** этих отношений, желание виновного восстановить их. В таких случаях налицо хулиганские побуждения. Юридическое оформление прекращения супружеских отношений (развод) не имеет значения.

И наконец, несколько слов о разграничении ревности и мести. Н. И. Загородников пишет, что ревность служит основой для возникновения мести, и поэтому убийство из ревности чаще всего фактически есть убийство из мести²⁸.

И. Филановский, рассматривая подробнее вопрос о соотношении ревности и мести, совершенно справедливо задает вопрос, может ли быть вообще совершено убийство из ревности. Исходя из предпосылки, что ревность — это стремление быть единственным близким объекту ревности, он находит, что при убийстве объекта ревности мотивом преступления будет не ревность, а месть²⁹.

По содержанию указанную конструкцию И. Филановского следует признать правильной. Но здесь возникает вопрос о т. н.

²⁸ Н. И. Загородников. Преступления против жизни. М., 1961, стр. 141.

²⁹ И. Филановский. Ревность как мотив преступления. — «Социалистическая законность», 1973, № 2, стр. 40.

конкуренции мотивов поведения человека. Анализ всех подобных вопросов не входит к проблематику настоящей статьи, останемся лишь на некоторых аспектах этого вопроса³⁰. В общих чертах следует согласиться с психологами, утверждающими, что наличие многих мотивов не исключает ведущего, доминирующего мотива. Этот основной мотив определяет сущность поведения³¹. Однако психологический механизм человеческого поведения полностью не репродуцируется при обстоятельствах, имеющих значение в уголовно-правовой оценке содеянного. Главный мотив поведения человека не всегда диктует квалификацию преступления — законодатель может акцентировать на другом аспекте поведения. Поэтому, наряду с выяснением главного мотива, должна быть установлена вся гамма побуждений данного поведения.

Жена гр-на Филиппова ушла от своего мужа и стала сожительствовать с гр-ном Г. Филиппов решил отомстить последнему и своей жене. Он выстрелил в Г. и убил его, также пытался стрелять в свою жену, но вследствие вмешательства не добился цели³².

Мотивом поведения здесь и в примере, приведенном И. Филановским, являются два побуждения — ревность и вытекающая из нее месть. «Быстрый психологический переход от ревности к мести», о котором пишет И. Филановский³³, не означает перехода к другому мотиву, это только объясняет содержание фактических побуждений, приведших виновного к данному преступлению. При наличии соответствующих специфических признаков (например, убийство заведомо беременной жены из мести, которая основывалась на ревности) данное преступление следует квалифицировать по п. 6 ст. 101 УК ЭССР. Мотивом преступления все же остаются месть и ревность, и бессмысленно рассуждать о том, который из них являлся «истинным» мотивом. Оба они были истинными побуждениями, ведущими к преступлению. При отсутствии сведений о беременности отсутствует квалифицирующий признак и поэтому преступление должно быть квалифицировано по ст. 100 УК ЭССР.

³⁰ О проблеме множества мотивов см. подробнее, например, в работах Б. С. Волкова и Д. Н. Узнатзе (Б. С. Волков. Мотив и квалификация преступления. Казань, 1968, стр. 18; Д. Н. Узнатзе. Психологические исследования. М., 1966, стр. 403), а также Ю. М. Лифшица. Последний совершенно правильно указывает на то, что мотив преступления имеет разное содержание в традиционном уголовно-правовом и криминологическом значении (Ю. М. Лифшиц. Личность и общественный порядок. Таллин, 1975, стр. 56).

³¹ Психология. М., 1962, стр. 372.

³² «Бюллетень Верховного Суда СССР». 1973, № 4.

³³ И. Филановский. Ревность как мотив преступления. — «Социалистическая законность», 1973, № 2, стр. 40.

О ФОРМАХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКИХ ЗНАНИЙ В БОРЬБЕ С ХИЩЕНИЯМИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ИМУЩЕСТВА

Ю. Адоян,

кандидат юридических наук, доцент

1. Актуальность теоретической и практической разработки вопросов использования в борьбе с хищениями государственного и общественного имущества различных специальных знаний, в особенности же бухгалтерских, определяется самим значением охраны социалистической собственности в СССР. Этой охране придавала Коммунистическая партия на всех этапах развития Советского государства огромное значение.

В настоящее время судам указывается на необходимость совершенствовать судебную деятельность в борьбе с хищениями, бесхозяйственностью, расточительством, качественно исследовать обстоятельства совершенного преступления, принципиально решать вопросы о привлечении к ответственности тех должностных лиц, которые создавали обстановку, способствующую разбазариванию социалистического имущества, не оставлять без реагирования факты необоснованного отказа в возбуждении уголовного дела или его прекращения в отношении лиц, причастных к преступлению, принимать меры к выявлению размера и полного возмещения материального ущерба, причиненного хищениями и другими преступлениями, принимать более решительные меры к дальнейшему совершенствованию профилактической деятельности¹.

Из этих задач усматривается повышенная требовательность к органам расследования и судам в деле совершенствования борьбы с хищениями социалистического имущества, необходи-

¹ См. Постановление № 1 Пленума Верховного Суда СССР от 14 марта 1975 г. О задачах судов, вытекающих из решений декабрьского (1974 г.) Пленума ЦК КПСС. — «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1975, № 2, стр. 15.

мость перехода на более высокое качество расследования и судебного рассмотрения уголовных дел о хищениях социалистического имущества.

2. Судебная практика по этим делам свидетельствует, однако, о все еще неудовлетворительном положении в борьбе с хищениями государственного и общественного имущества, с предупреждением этих преступлений и возмещением ущерба, причиненного ими. Наиболее характерными обстоятельствами, способствовавшими совершению хищений, являются различного вида недостатки в хозяйственной деятельности, как то недостатки в организации и проведения контроля в виде ревизии и инвентаризации, в постановке текущего контроля со стороны бухгалтерии и администрации предприятия; в контроле за вывозом товарно-материальных ценностей; в учете этих ценностей и денежных средств; в установлении и применении норм расхода сырья и материалов на производстве и в отношении естественной убыли; в нарушении финансовой и штатной дисциплины; в бесхозяйственности и терпимом отношении к фактам неоправданных потерь или убытков государственного или общественного имущества, в непринятии мер для устранения нарушений и недостатков, способствующих хищениям, и т. д. и т. п. Анализ приведенных обстоятельств, способствовавших хищениям, говорит о большой роли контроля за движением имущественных ценностей и денежных средств, об огромном значении бухгалтерского учета в хозяйственных операциях любого предприятия и организации. Следовательно, в производстве которого находится уголовное дело о хищении социалистического имущества, приходится каждый раз сталкиваться с многообразием хозяйственной деятельности государственных и общественных организаций, а вместе с тем, с многообразием ведения бухгалтерского учета и отчетности и множеством различных ведомственных предписаний. Необходимо учесть и то обстоятельство, что нередко преступники совершенствуют методы и приемы подготовки совершения преступлений и используют для этого последние достижения науки и техники. В особенности же это наблюдается по делам хищения государственного и общественного имущества в особо крупных размерах. Судебная практика свидетельствует и о том, что бухгалтер является наиболее часто встречающееся лицо по делам о хищениях в особо крупных размерах. Это можно объяснить особым положением бухгалтера в любой организации. Он выступает в качестве основного контролера операций с денежными средствами и товарно-материальными ценностями. Из изученных уголовных дел усматривается, что расхитители всячески стремятся заручиться помощью бухгалтера, втягивая его непосредственно в хищения, либо подкупая взятками или оказывая на

него иное давление². Все это в совокупности требует хорошей ориентации в различных областях народного хозяйства и умелого использования специальных знаний, в особенности же бухгалтерских.

3. Учитывая сложность расследования уголовных дел, уголовно-процессуальное законодательство предусматривает ряд организационных форм расследования, направленных на преодоление указанных затруднений. По сложным, большого объема уголовным делам УПК союзных республик предусматривают возможность проводить предварительное следствие несколькими следователями, так называемой, следственной бригадой (ст. 178 УПК ЭССР)³; для осуществления контроля за своевременностью действий следователей по раскрытию и предупреждению преступлений, принятию мер к наиболее полному, всестороннему и объективному производству предварительного следствия учреждена должность начальника следственного отдела (ст. 107¹ УПК ЭССР); а в целях оказания помощи следователю в вопросах тактики и методики расследования предусмотрена должность прокурора-криминалиста.

Кроме того, следователь должен широко использовать помощь общественности для раскрытия преступлений, для розыска преступников, для выявления и устранения причин и условий, способствовавших совершению преступления, а также для выявления данных, характеризующих личность обвиняемого (ст. 107 УПК ЭССР, ст. 127 УПК РСФСР).

Все эти организационные формы расследования уголовных дел способствуют проведению активного следствия, что в особенности важно по делам хищения социалистического имущества группой лиц в крупных размерах. Однако этих мер еще недостаточно для совершенствования уголовного судопроизводства, обеспечения высокого качества расследования и судебного рассмотрения этих дел. Кроме организационных форм и криминалистической тактики и методики, расследования таких дел требуют еще специальных знаний в области, большого по количеству и по многообразию сфер, нашего народного хозяйства. Их игнорирование приводит к негативным результатам. В юридической литературе высказывались мнения по поводу специализации следователей по отдельным видам преступлений, а также по поводу теоретической подготовки следователей, обучению их различным необходимым в следственной ра-

² См. Борьба с хищениями государственного и общественного имущества. М., 1971, стр. 237.

³ В двухтомнике «Законодательство об уголовном судопроизводстве союза ССР и союзных республик». М., 1963. Том. I, на стр. 22 ошибочно указывается, что «о бригадном способе расследования нет упоминания в УПК Эстонской ССР». Этот вывод опровергается содержанием ст. 178 УПК ЭССР, приведенной во II томе указанного сборника на стр. 845—846.

боте знаниям. Следственный опыт и эрудиция следователя сами по себе важные факторы в борьбе с преступлениями. Умение быстро разобраться в сложных переплетениях преступления, многогранность знаний следователя — все это, безусловно, способствует качественному расследованию уголовного дела. Общеизвестны примеры из следственной практики о знакомстве следователя с соответствующей литературой, необходимой для расследования конкретного уголовного дела, например, с технологией производства, на котором ведется следствие. Однако этого еще недостаточно. Для общей ориентации в расследовании такие знания пригодятся, но не больше. Можно ли книжные знания, приобретенные следователем в короткое время, противопоставить действиям расхитителя, который, злоупотребляя своим служебным положением, используя в преступных целях свой опыт, создает на узких местах производства условия для хищения и организовано с другими лицами совершает его. Здесь нужна помощь опытного специалиста. Некоторые авторы приходят к выводу, что поскольку при определении размеров материального ущерба, причиненного преступлением, следователю часто приходится иметь дело с результатами различного рода измерений, поэтому необходимо производить их следователю лично. В. Г. Власенко указывает, например, что следователь должен иметь представление о существующих приемах измерения, которые достаточно полно разработаны в специальной литературе. Для определения объема твердых масс, имеющих форму цилиндров, автор рекомендует применять общезвестную формулу $V = \frac{\pi d^2 h}{4}$ и вычислить объем⁴.

Однако, кроме существующих приемов измерения, следователь должен еще знать множество различных побочных факторов, которые существенно влияют на окончательные выводы проведенного измерения. Так, например, группа работников обвинялась в хищении спирта и вина. В процессе расследования возникла необходимость снять остаток по винному складу. Вино хранилось в цистернах. Работниками ОБХСС было вычислено количество вина на основании объема занятых под него цистерн по указанной выше формуле для вычисления объема цилиндра. В результате подсчетов оказался излишек в размере 8352 л. Кладовщик отрицал излишек и потребовал перемерить вино. При перемеривании путем прямого измерения излишек оказался всего около 30 л., что при большом количестве вина (около 500 т) было допустимо. Определяя количество вина по объему цистерн, работники ОБХСС не учли воздуш-

⁴ В. Г. Власенко. Вопросы теории и практики возмещения материального ущерба при расследовании хищения государственного и общественного имущества. Изд. Саратовского ун-та, 1972, стр. 51—53.

ной подушки, необходимой по технологии хранения вина, занимавшей по объему около одной седьмой части каждой цистерны⁵.

Если даже предположить, что работники ОБХСС учли бы этот фактор и провели измерение правильно, спрашивается: в каком процессуальном документе это исчисление указывать? Чем гарантированы органы расследования, что в дальнейшем не будут эти исчисления оспариваться какими-либо теоретическими положениями, которые также могут учитываться при подобных вычислениях? По нашему мнению такие измерения должны проводиться специалистами данной отрасли производства по поручению следователя, в присутствии понятых, и оформляться соответствующим протоколом осмотра.

Итак, при расследовании уголовных дел о хищении социалистического имущества немаловажное значение имеет использование, там где это необходимо, помощи специалистов.

4. Уголовно-процессуальное законодательство представляет органам расследования и суду широкие возможности использовать знания компетентных специалистов любой отрасли науки, техники, ремесла и других областей знания, и тем самым способствует глубокому и всестороннему изучению явлений, попадающих в сферу уголовного судопроизводства, и установлению объективной истины по уголовному делу. Органам расследования и суду необходимо эти правовые возможности в максимальной степени использовать и превратить их в действительность. Эффективность действия права в сущности является степенью реализованности необходимой правовой возможности⁶. Поэтому использование специальных знаний в уголовном процессе, там где оно необходимо, должно являться не только правом следователя и суда, но и их обязанностью. На это обстоятельство неоднократно указывал Верховный суд СССР. Так, по делу Брагина, осужденного за несоблюдение правил техники безопасности, Судебная Коллегия по уголовным делам указала: «Суд обязан привлечь экспертизу во всех случаях, когда для разрешения вопроса о виновности необходимо исследовать обстоятельства, для установления и оценки которых требуются специальные познания»⁷. Это самое требование нашло отражение и в постановлении Пленума Верховного Суда СССР от 16 марта 1971 г. «О судебной экспертизе по уголовным делам». Пленум указывает судам, что в случаях, когда во время предварительного следствия не проводилась экспертиза, по обстоятельствам для установления которых тре-

⁵ См. Р. С. Белкин. Собрание, исследование и оценка доказательств. М., «Наука», 1966, стр. 174.

⁶ См. Д. А. Керимов. Философские проблемы права. М., 1972, стр. 351.

⁷ Вопросы уголовного процесса в практике Верховного Суда СССР. М., 1948, стр. 221.

буются специальные познания, суд (судья) обязан на распорядительном заседании решить вопрос о возможности проведения соответствующей экспертизы при судебном разбирательстве или о возвращении дела для производства дополнительного расследования⁸.

Требование об обязательном использовании в уголовном процессе специальных знаний, там где это необходимо, относится и к использованию помощи специалиста при производстве следственных действий как на предварительном, так и судебном следствии. Это требование вытекает из принципа полного, всестороннего и объективного исследования обстоятельств уголовного дела и из задачи установления объективной истины по делу (ст. 19 ч. 1 и 107 ч. 1 УПК ЭССР). В определенных законом случаях обязательное участие эксперта и специалиста прямо указывается в законе (ст. 58, 126, 133, 135, 151 УПК ЭССР).

5. При расследовании уголовных дел о хищении социалистического имущества, как уже выше было сказано, специальные бухгалтерские знания весьма необходимы. Однако, за исключением УПК Азербайджанской ССР, УПК других союзных республик не предусматривают обязательного использования в уголовном процессе бухгалтерских знаний. Ст. 73 п. 6 УПК Азерб. ССР предусматривает обязательное назначение экспертизы «для проверки оспариваемых обвиняемым документов ревизии, произведенной без его участия, если эти результаты послужили основанием к возбуждению уголовного дела».

Специальные бухгалтерские знания используются в следственной и судебной практике в четырех основных формах. Во-первых, в форме использования материалов ревизии, проводимой в предприятии (учреждении) администрацией вышестоящей организации в плановом порядке (ст. 65 УПК ЭССР)⁹; во-вторых, в форме использования материалов ревизии, проводимой по инициативе прокурора или органов расследования (статьи 49, 65, 106 ч. 4 УПК ЭССР); в-третьих, в форме участия специалиста-бухгалтера в расследовании и судебном рассмотрении уголовного дела (статьи 111¹, 214¹ УПК ЭССР); в-четвертых, в форме назначения бухгалтерской экспертизы в уголовном процессе (ст. 58 и др. УПК ЭССР).

Таким образом, УПК союзных республик предоставляет следователю и суду возможность использовать различные специальные знания в нескольких формах. Какие именно формы будут использованы зависит от конкретных обстоятельств уголовного дела и требования закона.

⁸ См. «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1971, № 2, стр. 8.

⁹ Имеются в виду и соответствующие статьи УПК других союзных республик.

6. Из приведенных форм использования бухгалтерских знаний в уголовных делах о хищении социалистического имущества больше всех встречаются материалы документальной ревизии. Ревизия, назначаемая по усмотрению руководителя вышестоящей организации, является методом управления хозяйством. При такой ревизии проверяется в плановом порядке вся деятельность ревизуемой организации за определенный период, законность операций, соблюдение финансовой и сметной дисциплины и пр. Ревизия же, назначаемая в связи с расследованием уже возбужденного уголовного дела (в соответствии со ст. 49 УПК ЭССР), проводится по заданию следователя в той части деятельности организации, которая по материалам уголовного дела требует проверки. Не отрицая правовой общности указанных двух ревизий, обе они являются институтами административного права, нельзя игнорировать и их определенные отличия, обусловленные, главным образом, целями ревизии, объектами проверки и пр. В первом случае имеем дело с одним из методов управления хозяйством, во втором случае — с применяемым следователем способом собирания доказательств¹⁰. В первом случае материалы ревизии являются объектом изучения их для решения вопроса о возбуждении уголовного дела, во втором случае они нужны для установления фактов хищения и других преступлений. В обоих случаях материалы ревизии имеют доказательственное значение в виде «иных документов» (ст. 48 ч. 2 УПК ЭССР). Следователь обязан проверить материалы ревизии путем тщательного изучения материалов и непосредственного выяснения у соответствующих должностных лиц, не нарушались ли их права во время проведения ревизии. По мнению авторов учебника «Судебная бухгалтерия», проверяя полноту выполнения ревизорами заданий, следователь должен выяснить, использовали ли они все свои возможности, применяли ли они доступные им методы исследования, использовали ли все средства, которыми располагали, не применяли ли средства, выходящие за пределы их компетенции¹¹. Словом, рассмотрев представленные материалы ревизии, следователь должен прийти к выводу о ее доброкачественности и полноте. Это значит, по нашему мнению, быть по специальным бухгалтерским знаниям на ступень выше ревизоров.

7. Цель участия специалиста в следственных действиях определена ст. 111¹ УПК ЭССР. Оно заключается в оказывании следователю содействия в обнаружении, закреплении и изъятии доказательств. Специалист выступает в роли консультанта сле-

¹⁰ Д. В. Смирнов, В. Г. Танасевич. Основы бухгалтерского учета и судебно-бухгалтерской экспертизы. ЛГУ, 1964, стр. 92.

¹¹ См. Судебная бухгалтерия. М., «Юридическая литература», 1975, стр. 209—210.

дователя, главная задача его — помочь следователю не пройти мимо фактов, имеющих значение для уголовного дела.

Участие специалиста бухгалтера в следственных действиях может иметь важное значение по делам хищения социалистического имущества, связанным с исследованием документов бухгалтерского учета, счетных регистров. Консультация специалиста-бухгалтера необходима следователю прежде всего для того, чтобы понять документооборот в данной организации, представить характер документального оформления и учета исследуемых по делу хозяйственных операций. Помощь специалиста следователю нужна, чтобы определить, какие именно бухгалтерские документы и счетные регистры могут содержать сведения, необходимые для анализа соответствующих хозяйственных операций; где именно можно обнаружить подлинники этих документов, их вторые экземпляры, копии, дублирующие записи в счетных регистрах и т. д. Участие специалиста бухгалтера в незамедлительном обнаружении и изъятии названных документов очень важно. В судебной практике были случаи уничтожения бухгалтерских документов¹².

При обилии бухгалтерских документов и счетных регистров, имеющихся в хозяйственных организациях, следователю без помощи специалиста иногда трудно отобрать нужные документы. Большую помощь оказывает специалист в случае осмотра уже имеющихся в распоряжении следователя документов: он помогает отобрать нужные документы из огромного числа документов, нередко представляемых с актами ревизии, а при осмотре отдельных документов обращает внимание следователя на ту часть их содержания, которая имеет значение для дела, и помогает правильно зафиксировать это в протоколе осмотра. Помощь специалиста-бухгалтера необходима также при определении значения отдельных обнаруживаемых документов. Оценка их будет производиться впоследствии с помощью экспертизы, но в момент их обнаружения важно обратить на них внимание и изъять.

8. Судебно-бухгалтерская экспертиза как одна из важнейших форм использования бухгалтерских знаний в уголовном процессе состоит в исследовании материалов дела экспертом-бухгалтером и в даче им в соответствии с его специальными знаниями заключения по поставленным следователем или судом вопросам, которые относятся к хозяйственной деятельности, получившей отражение в бухгалтерском учете.

Проведение экспертизы и деятельность эксперта регламентируется статьями 58—60; 156—162; 232, 236, 249—251 и др. УПК ЭССР. В этих статьях отражается сущность судебно-

¹² См. Ш. Мамедкулиев. Чем ближе ревизор.... — «Комсомольская правда», 1975 г. 15 января. № 12 (15210).

бухгалтерской экспертизы. Она заключается в обеспечении объективности проведения экспертизы, должном подборе экспертов, научной обоснованности их выводов, в исправлении ошибок, если они допущены, а также в гарантиях осуществления обвиняемым его прав при производстве экспертизы.

Объектом исследования экспертизы являются первичные и сводные документы, учетные регистры и документы бухгалтерской отчетности. Также могут использоваться сведения, содержащиеся в актах документальных ревизий, неофициальной документации, заключениях экспертов других специальностей, показаниях обвиняемых, других материалах дела, которые относятся к предмету экспертизы. Эксперт-бухгалтер может делать заключение по любым вопросам дела, относящимся к его компетенции. Перечень разрешаемых им основных вопросов приведен в специальной типовой инструкции¹³. Заключение эксперта является первоначальным источником доказательств. Несмотря на то, что оно основано на материалах, предоставляемых эксперту следователем или судом, по своей природе заключения эксперта являются доказательством, процессуально и качественно отличным от этих материалов (ст. 59 УПК ЭССР).

Заключение эксперта-бухгалтера оценивается следователем и судом, как и все другие доказательства, по их внутреннему убеждению в совокупности с другими доказательствами, руководствуясь законом и социалистическим правосознанием (ст. 50 УПК ЭССР).

Следователь и суд должны проверить и оценить связь заключения эксперта с другими доказательствами, соблюдения процессуальных норм, относимость экспертного исследования к предмету доказывания; обстоятельства, относящиеся к субъективным качествам эксперта-бухгалтера и др. По мнению авторов учебника «Судебная бухгалтерия», следователь и суд должны проверить и оценить также факторы научно-методического характера, связанные с исследовательской работой эксперта-бухгалтера, то есть степень учета экспертом-бухгалтером соответствующих нормативных актов; правильность методики, примененной экспертом-бухгалтером при исследовании им операции; обоснованность заключения эксперта документами, записями в счетных регистрах и иными материалами дела; отсутствие в заключении внутренних противоречий и т. д.¹⁴ Исходя из мнения указанных авторов представляется, что следователь и суд должны быть по специальным бухгалтерским знаниям по крайней мере на уровне эксперта. Эти стороны экспертного исследования не могут быть полностью проверены и путем

¹³ См. Типовая инструкция о производстве судебно-бухгалтерских экспертиз в экспертных учреждениях Министерства Юстиции СССР. М., 1973.

¹⁴ См. Судебная бухгалтерия. М., 1975, стр. 307—308.

допроса эксперта (ст. 161 УПК ЭССР), поскольку требуют анализа материалов исследования.

9. Из приведенных выше форм бухгалтерских знаний, используемых в уголовном процессе, усматривается, что следователь и суд должны быть настолько компетентными в специальных бухгалтерских знаниях, чтобы быть в состоянии критически оценить материалы ревизии и заключение эксперта-бухгалтера и сделать из них незамедлительно соответствующие выводы. В следственной практике, однако, встречаются случаи, когда материалы о недостачах и хищениях находились в следственных органах месяцами без движения, дело не возбуждалось, мер к обеспечению возмещения материального ущерба не принималось.

Все это приводит к сокрытию расхитителями имущества и ценностей, приобретенных на средства, добытые преступным путем. Имели место случаи необоснованного возврата организациям материалов о недостачах для так называемого дооформления¹⁵. Генеральный прокурор СССР в приказе № 6 от 24 февраля 1972 г. «Об усилении прокурорского надзора за исполнением законов о возмещении материального ущерба, причиненного преступлениями, государственным, кооперативным и общественным организациям» предложил обеспечить строгое выполнение требований закона о проверке материалов о хищениях, должностных и хозяйственных преступлениях. При необходимости следует требовать представления дополнительных документов, проведения ревизий и инвентаризаций и осуществлять контроль за своевременным их исполнением. Необоснованный возврат предпринятиям и организациям материалов недопустим. Наряду с приведенными недостатками отмечается также, что проведенные по инициативе следователя документальные ревизии нередко оставались без надлежащего руководства и направления со стороны следователя. При проведении следственных действий следователем крайне редко используется помощь специалиста-бухгалтера. Не всегда правильно назначаются и проводятся судебно-бухгалтерские экспертизы. Встречаются случаи разрешения дел без производства экспертизы, когда она необходима по обстоятельствам дела. С другой стороны, суды назначают иногда экспертизу для выяснения вопросов, разрешение которых не требует специальных познаний, либо ставят перед экспертом правовые и иные вопросы, ответы на которые выходят за пределы их компетенции¹⁶.

¹⁵ См. Е. С. Никулин. Возмещение ущерба, причиненного преступлением, государственным и общественным организациям. М., 1974, стр. 10.

¹⁶ Постановление № 1 Пленума Верховного Суда СССР от 16 марта 1971 г. «О судебной экспертизе по уголовным делам» — «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1971, № 2, стр. 7.

Все это говорит об отсутствии квалифицированного руководства в деле использования бухгалтерских знаний в уголовном процессе. Имея общее представление о науке «Судебная бухгалтерия», следователь не всегда в состоянии критически проанализировать материалы ревизии или заключения эксперта бухгалтера по более сложным уголовным делам, оценить их и незамедлительно сделать соответствующие выводы о дальнейшем производстве по уголовному делу. Таких знаний невозможно от следователя и требовать. Он не может быть универсальным специалистом в области всех без исключения знаний, применение которых бывает необходимо по уголовным делам. В таких случаях требуется помощь специалиста, который кроме всего являлся бы консультантом по вопросам использования специальных знаний в уголовном процессе.

10. Представляется, что роль специалиста, в том числе и специалиста-бухгалтера, в уголовном процессе должна быть более значительной, чем она предусмотрена в ст. 111¹ УПК ЭССР. Она не может ограничиваться лишь как оказание помощи следователю и суду при проведении отдельных следственных действий. Расширение пределов участия специалистов должно происходить за счет: а) привлечения их не только при производстве расследования, но и в ходе предварительной проверки, проводимой для решения вопроса о возбуждении уголовного дела; б) расширения круга следственных действий, в которых они принимают участие, хотя закон предусматривает их участие лишь в случаях, предусмотренных УПК; в) привлечения специалистов к расследованию вне каких-либо следственных действий (например, при необходимости консультирования по интересующим вопросам)¹⁷. Такое расширение пределов участия специалиста в уголовном процессе не является нарушением закона. Оно не ущемляет прав и законных интересов участников процесса. В самом деле, участие специалиста в производстве осмотра места происшествия до возбуждения уголовного дела предусматривается ст. 149 ч. 2 УПК ЭССР и нет логических оснований для запрета ему участвовать и в осмотре местности или помещения, поскольку в стадии возбуждения уголовного дела место происшествия бывает зачастую даже неизвестным. Труп, например, осматривается следователем с участием специалиста судебной медицины на месте его обнаружения (ст. 151 ч. 1 УПК ЭССР). Хотя арест имущества происходит без участия специалиста, он все же приглашается, когда возникают затруднения при оценке предметов и ценностей, подлежащих аресту. Это положение соответствует статьям 146 ч. 3 УПК и ст. 361 ГПК ЭССР. Несмотря на то, что ст. 137 УПК

¹⁷ См. В. В. Степанов. Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. Саратов, 1972, стр. 100—101.

ЭССР не предусматривает участия специалиста в предъявлении лица или предмета для опознания, его участие будет и здесь обязательным, если опознающий является несовершеннолетним, не достигшим шестнадцати лет (ст. 126, 133 УПК ЭССР). Запрета участия специалиста в каком-либо процессуальном действии УПК не предусматривают, да это не соответствовало бы принципу полного, всестороннего и объективного исследования обстоятельств по уголовному делу. Однако фактическое участие специалиста в уголовном процессе требует соответствующей законодательной корректировки.

Кроме того специалист должен отвечать не только за отказ от выполнения своих обязанностей (ст. 173 УК ЭССР), но и за дачу заведомо ложной консультации. Такой ответственности он пока не несет. Если эксперт отвечает за дачу заведомо ложного заключения, переводчик за заведомо ложный перевод, то нет никакого логического основания освобождать специалиста от ответственности за дачу заведомо ложной консультации и введения следователя и суд при исследовании обстоятельств уголовного дела заведомо в заблуждения.

Совершенствование борьбы с хищениями социалистического имущества и обеспечение высокого качества расследования уголовных дел этой категории требует более активного участия специалиста во всех основных стадиях уголовного процесса начиная с возбуждения уголовного дела. Специалист должен стать научным консультантом следователя и суда не только при проведении следственных действий, но и при организации и использовании специальных знаний, в особенности же бухгалтерских, во всех его формах.

KRIMINAALASJA ALGATAMISEST KEELDUMINE SEoses MATERJALIDE ÜLEANDMISEGA ALAEALISTE ASJADE KOMISJONILE

H. Saarsoo,

õigusteaduse kandidaat, dotsendi kt.

«NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste»¹ § 3 (Eesti NSV KrPK § 3) järgi on kohus, prokurör, uurija ja juurdlusorgan igal kuriteo tunnuste ilmumise juhul kohustatud algatama oma pädevuse piirides kriminaalasja ja võtma tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud kuriteosündmuse ja kuriteo toimepanemises süüdi olevate isikute kindlakstegemiseks ning nende karistamiseks.

Alaealiste kuriteoasjades on kuriteo toimepannud isik paljudel juhtudel teada. Eesti NSV-s läbiviidud valikuurimise andmed näitavad, et nende arv moodustab ligikaudu $\frac{4}{5}$ (78,7%).² Viimati märgitud juhtudel on alaealiste kuriteoasjades kriminaalasja algatamise küsimuse otsustamisel teatavad erisused. Peale üldiste materiaali- ja protsessuaalõiguslike eelduste³ tuvastamise on selleks vaja välja selgitada veel järgmised küsimused:

1) kas isikut, kelle kohta on kogutud esialgsed materjalid, saab võtta kriminaalvastutusele tema vanuse tõttu;

2) kas tema kriminaalvastutusele võtmine on vajalik või on küllaldane piirduda tema suhtes muude mõjutamisvahendite kohaldamisega.

«Aluste» § 5 lg. 1 p. 5 (KrPK § 5 lg. 1 p. 5) järgi ei või kriminaalasja algatada ja algatatud asi kuulub lõpetamisele isiku suhtes, kes pole ühiskonnaohtliku teo toimepanemise momendiks jõud-

¹ Edaspidi — «Alused».

² Vt. H. S a a r s o o. Nõukogude kriminaalprotsessi osast kohtueelses uurimisel võitluses alaealiste kuritegevuse vastu. Kand.-diss. Tartu, 1971. TRÜ Teaduslik Raamatukogu, lk. 32.

³ Vastavalt ENSV KrPK §-le 90 on nendeks eeldusteks kriminaalasja algatamise ajendid ja alused.

nud seaduses ettenähtud kriminaalvastutusele võtmiseks vajalikku vanusesse.⁴

Alaealise vanus tuleb välja selgitada kuupäevalise täpsusega, s. t. on vaja tuvastada sünniaasta, -kuu ja -päev. See tehakse kindlaks kas sünnitunnistuse või 16-aastaseks saanutel passi järgi ja nende dokumentide ära kiri tuleb lisada kriminaalasja algatamise küsimuse otsustamisel aluseks olnud materjalidele. Kui nimetatud dokumendid puuduvad, võib kasutada ka väljavõtet sünniaktist või vanemate või neid asendavate isikute passist, kuhu on kantud andmed alaealise kohta,⁵ samuti majaraamatut jne.

Vanust tõendava dokumendi ära kiri peab jääma toimikusse. Originaaldokumendid tuleb aga mõningatel juhtudel pärast asja otsustamist kohtus või alaealiste asjade komisjonis ära saata. Nii näiteks tuleb pass saata selle väljastanud siseasjade osakonnale, kui alaealise suhtes kohaldatakse karistus, mis on seotud ühiskonnast isoleerimisega. Juhul kui alaealine paigutatakse aga erikasvatusasutusse, tuleb sinna saata ka tema sünnitunnistus või pass.

Ühiskonnaohtliku teo toimepannud alaealise kriminaalvastutuseks nõutava vanusepiiri tuvastamisega ei lahene veel kriminaalasja algatamise vajalikkuse küsimus alaealiste kuriteoasjades. KrPK § 8 lg. 1 järgi on võimalik alaealise suhtes kriminaalasja algatamisest keelduda scoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile. Erinevalt näiteks Vene NFSV (§ 10), Ukraina NSV (§ 9), Läti NSV (§ 8) jt. liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksitest ei sätesta Eesti NSV KrPK § 8 otseselt, missuguseid kuriteoasju võib arutamiseks üle anda alaealiste asjade komisjonile. Kui Vene NFSV, Ukraina NSV ja Läti NSV kriminaalprotsessi koodeksite nimetatud paragrahvides on fikseeritud tingimused, mis on eelduseks kriminaalasja algatamisest keeldumisel (kriminaalasja lõpetamisel) kuriteo toimepannud alaealise suhtes seoses materjalide (lõpetatud kriminaalasja) üleandmisega alaealiste asjade komisjonile, siis ENSV KrPK § 8 lg. 1 sätestab

⁴ Alaealise vanuse arvestamine toimub kooskõlas ENSV KrPK §-ga 85 ja NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 1963. a. 3. juuli määrusega nr. 6 «Kohtupraktikast alaealiste kuriteoasjades» (vt. «Eesti NSV Ülemkohtu Bülletään», 1963, nr. 3). Lähtutakse põhimõttest, et isik loetakse teatava vanuse saavutatuks mitte sünnipäeval, vaid alates järgmisest päevast. Näiteks, kui alaealine on sündinud 31. detsembril 1960. a., siis loetakse ta kriminaalõiguslikult 14-aastaseks 1975. a. 1. jaanuaril kell 00. Neil juhtudel, kui süüdistatava alaealise vanus tehakse kindlaks kohtumediitsiimekspertiisiga (ENSV KrPK § 58 lg. 2 p. 3) ja viimane on tuvastanud sünniaasta, tuleb sünnipäevaks lugeda selle aasta viimane kuupäev. On aga vanus kindlaks määratud minimaalse ja maksimaalse aastate arvuga (näit. 15–17), tuleb lähtuda eksperdi arvamusest antud minimaalsest vanusest.

⁵ Vt. Alaealine ja seadus. Normatiivaktide kommenteeritud väljaanne. Koost. I. R e b a n e. Tln., 1969, § 31 komm. 2. Edaspidi — «Alaealine ja seadus».

⁶ Vt. Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. V. R a u d s a l u, Tln., 1965, § 5 komm. 1.

ainult materjalide üleandmise korra. Seaduse tekstis märgitakse, et see «toimub kohtu, prokuröri või uurija põhistatud määrusega, kusjuures uurija poolt materjalide üleandmise kohta peab olema prokuröri nõusolek». Näib, nagu ei piiraks seaduseandja milllegagi kohtu, prokuröri või uurija tegevust ning annaks neile õiguse mistahes kuriteo toimepannud alaealise suhtes keelduda kriminaalasja algatamisest. Säärane järeldus oleks aga ennatlik ja vastuolus ENSV KrPK §-ga 94, mis kohustab kriminaalasja algatamise ajendite ja aluste esinemise korral (KrPK § 90) pädevat isikut või organit koostama kriminaalasja algatamise määruse, s. t. algatama kriminaalasja.

Kriminaalasja algatamisest keeldumist reguleerib KrPK § 96 lg. 1, kus on öeldud, et «käesoleva koodeksi §-des 5, 7 ja 8 ettenähtud asjaoludel keeldub juurdlusorgan, uurija, prokurör, kohus või kohtunik oma motiveeritud määrusega kriminaalasja algatamisest». Millised on siis need asjaolud? KrPK §-s 5 lg. 1 on loetletud kriminaalasja algatamist välistavad asjaolud, mille olemasolu korral tuleb igal juhul kriminaalasja algatamisest keelduda. Nagu eespool nägime, reguleerib KrPK § 8 lg. 1 ainult materjalide alaealiste asjade komisjonile üleandmise korda, mistõttu peame analüüsima ka KrPK § 7 teksti.

«Kriminaalasja algatamisest keeldumine või kriminaalasja lõpetamine seoses materjalide üleandmisega arutamiseks seltsimehelikule kohtule toimub «Eesti NSV kriminaalkodeksi» §-s 51 ettenähtud alustel (autori sõrendus — H. S.) kohtu, prokuröri, uurija või juurdlusorgani põhistatud määrusega». Nimetatud alusteks on: 1) kuriteo toimepanemine, mille ühiskonnaohtlikkus ei ole suur; 2) isiku parandamise võimalikkus seltsimeheliku kohtu poolt kohaldatavate ühiskondliku mõjutamise vahendite abil.

Eeltoodust nähtub, et KrPK §-des 5 lg. 1 ja 7 on kriminaalasja algatamisest keeldumise asjaolud märgitud (esimeses sõnaseiselt fikseeritud, teises aga viite näol KrK §-le 51), §-s 8 mitte. Seetõttu tuleb juhinduda ja aluseks võtta KrK § 61 lg. 4, mille analüüsist järeldub, et KrPK § 8 lg. 1 võib kohaldada ainult nende mitte suure ühiskonnaohtlikkusega kuriteo toimepannud alaealiste suhtes, keda saab parandada kriminaalkaristuse ja kasvatusliku iseloomuga sunnivahendite kohaldamiseta kohtu poolt. Järelikult on KrPK § 8 lg. 1 kohaldamise alused⁷ samad mis KrPK § 7 puhulgi. Neile lisandub ainult «alaealise parandamise võimalikkus kasvatusliku iseloomuga sunnivahendite kohaldamiseta kohtu poolt» (KrPK § 61 lg. 4).

⁷ Kirjanduses nimetatakse neid ka eelduseks. Vt. Eesti NSV kriminaalkodeksi. Kommenteeritud väljaanne. Koost. I. Rebane. Tln., 1972, § 61 komm. 5. Alaealiste kriminaalvastutusest vabastamise aluste kriminaalõigusliku käsitluse kohta vaata lähemalt A. Paltser. Kuriteo toimepannud alaealiste kriminaalvastutusest vabastamise alused. — Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. Kimmel. Tln., 1966, lk. 239—240.

Kriminaalprotsessi seaduse täpsustamise seisukohalt oleks vaja ka KrPK §-s 8 lg. 1 viidata, analoogiliselt KrPK §-le 7, materjalide alaealiste asjade komisjonile üleandmise alustele, millel ei ole mitte ainult formaalne tähendus, vaid mis võimaldaks efektiivsemalt teostada ka prokurörijärelevatvet kriminaalasja algatamisest keeldumise seaduslikkuse üle (KrPK § 98 lg. 2).⁸

Järgnevalt tõusetub küsimus, millise kuriteo ühiskonnaohtlikkus ei ole suur⁹ ja mille alusel otsustatakse, kas alaealise parandamine kriminaalkaristust ja kasvatusliku iseloomuga sunnivahendeid kohaldamata on võimalik või mitte. Vastused neile küsimustele aitavad selgitada samuti, kas kriminaalasja algatamine on vajalik või mittevajalik. Tähtis ei ole ju mitte mõjutamisvahendi iseloom (karistus või muud), vaid eesmärk: alaealise parandamine, kusjuures on väga oluline, et mõjutamisvahend oleks valitud õigesti.

Kriminaal- ja kriminaalprotsessi seadus ei anna meile täpsemaid kriteeriume, millest lähtudes võiks alaealist lugeda parandatavaks alaealiste asjade komisjoni poolt kohaldatavate mõjutamisvahendite abil, mistõttu selle küsimuse peavad lahendama igal konkreetsel juhul kohus, prokurör või uurija. Seejuures tuleb arvestada ennekõike süüdlase isikut, toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet, kuriteo toimepanemise asjaolusid ning alaealise ravimise vajadust (KrK § 61 lg. 2) ja «Alaealiste asjade komisjoni põhimääruse» §-s 18 tähendatud mõjutamisvahendite piisavust selle alaealise parandamiseks.

Alaealised on kergemini mõjutatavad, nende poolt toimepandud kuritegude ühiskonnaohtlikkus on väiksem ja selle iseloom teine kui täisealistel, kuna seda tingivad tegurid on möödunud ja suhteliselt kergemini kõrvaldatavad.¹⁰ «Alaealist positiivselt iseloomustavad andmed, nagu varasem karistamatus, hea õppeedukus, korralik käitumine kodus, koolis või tööl, ühiskondlik aktiivsus jne. räägivad selle kasuks, et tema parandamiseks piisab alaealiste asjade komisjoni poolt kohaldatavaist mõjutamisvahenditest. Disiplioneerimatus, ühiselureeglite süstemaatiline rikkumine, sõnakuulmatus ja toores käitumine kodus ja koolis, uue kuriteo toimepanemine pärast vabanemist erikasvatusasutusest või kasvatusliku töö kolooniast jne. teevad aga kuriteo toimepannud alaealise parandamise kaheldavaks nende mõjutamisvahendite abil.»

Ülalmärgitust järeldub, et materjalist, mille alusel tuleb otsustada kriminaalasja algatamise vajalikkus alaealiste kuriteoasja-

⁸ Sellekohane ettepanek *de lege ferenda* on meie poolt tehtud. Vt. H. Saarsoo. Nõukogude kriminaalprotsessi osast kohtueelsel uurimisel võitluses alaealiste kuritegevuse vastu. Kand.-diss. Tartu, 1971. TRU Teaduslik Raamatukogu, lk. 307.

⁹ Selle kohta vaata lähemalt Eesti NSV kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. I. Rebane. Tln., 1972, § 7 komm. 15 «c».

¹⁰ Vt. Alaealine ja seadus, § 17 komm. 9 «b».

¹¹ Sealsamas.

des, peavad selguma järgmised asjaolud: 1) kuriteo iseloom; 2) alaealise vanus ja arengutase; 3) andmed tema elu- ja kasvatus-tingimuste, 4) tervisliku seisundi, 5) käitumise ning eelnevate õiguserikkumiste ja alaealise suhtes varem kohaldatud mõjutamisvahendite kohta. Näeme, et nende asjaolude hulgas on olulise tähtsusega alaealise isikut iseloomustavad andmed. Kujutab ju iga alaealine, kelle kuriteole tuleb anda esialgne hinnang kriminaalasja algatamise või sellest keeldumise näol, endast isiksust. Alaealise isiksust iseloomustavate asjaolude väljaselgitamise põhjalikkusest sõltub aga paljus, kas hinnang tema parandamise võimalikkuse kohta alaealiste asjade komisjoni poolt kohaldatavate mõjutamisvahendite abil on õige või mitte.¹²

Kriminaalprotsessi seaduses on otseselt nimetatud üks asjaolu, mis v a l i s t a b kriminaalasja algatamisest keeldumise seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile. KrPK § 8 lg. 2 kohaselt ei ole materjalide üleandmine lubatud, kui selle vastu vaidleb alaealine või tema seaduslik esindaja.

Seoses viimasega tõusetub küsimus, miks on seaduseandja kehtestanud sellise sätte. Miks peaksid alaealine või tema seaduslik esindaja vaidlema vastu kriminaalasja algatamisest keeldumisele või kriminaalasja lõpetamisele seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile? Üheks põhjuseks võib olla see, et alaealine ei pea ennast süüdlaseks ja taotleb seetõttu asja edasist uurimist. Mõned autorid vaatlevad süüdistatava õigust nõuda asja edasist uurimist või arutamist kohtus (KrPK § 6 lg. 3) kui ühte süüdistatava protsessuaalsete õiguste garantii väljendust.¹³ Nimetatud seisukohale on raske vastu vaielda. Kõnesolev seisukoht on aga avaldatud seoses isiku üldsuse käändusele andmise probleemidega ega ole seetõttu mehaaniliselt ülekantav käesolevale juhtumile. Võib ju kriminaalvastutusest vabastamine seoses kuriteo toimepannud alaealise suhtes materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile toimuda ka kriminaalasja algatamiseta või alaealise süüdistatavana vastutusele võtmiseta. Jäädes sealjuures sisuliselt süüdistatavaks, saab ta oma sellekohaseid õigusi realiseerida alaealiste asjade komisjonis asja ettevalmistamise ja arutamise käigus, vajaduse korral samuti komisjoni otsuse peale edasikaebamise teel. Käändusele antud isikul aga sellist võimalust enam pole.

Õeldut kinnitab ka «Alaealiste asjade komisjonide põhimää-

¹² Kuriteo toimepannud alaealise isiksust iseloomustavate asjaolude väljaselgitamise kohta vaata lähemalt H. Saarsoo. Kriminaalprotsessi osast alaealise õiguserikkuja isiksuse tundmaõppimisel. — TRÜ Toimetised. Vihik 272. Õigusteaduslikke töid XIII. Tartu, 1971, lk. 27—49. ja H. Saarsoo. Alaealise kurjategija isiksuse tundmaõppimisest kohtupsühholoogiaekspertiisi kaudu. — TRÜ Toimetised. Vihik 318. Kriminoloogia-alseid töid IV. Tartu, 1974, lk. 98—106.

¹³ В. В. З. Лукашевич. Гарантия прав обвиняемого в советском уголовном процессе. Изд. Ленинградского университета, 1959, стр. 132.

ruse» § 35 p. 2 säte, mille kohaselt komisjon võib oma otsusega asja lõpetada. See on võimalik näiteks juhul, kui ei ole tõendatud alaealisele süükspandava teo toimepanemine.

A. Paltser märgib õigesti oma ühiskondliku käenduse probleeme käsitlevas monograafias, et kui seadus ei fikseeri motiive, mille alusel isik võib nõuda asja edasist uurimist või selle arutamist kohtus, tuleb seda nõuet täita olenemata motiivist.¹⁴

Eeltoodust lähtudes tuleb asuda seisukohale, et juhul kui alaealine või tema seaduslik esindaja oma kirjalikes seletustes või ülekuulamisprotokollides väljendab arvamust, mida võib vaadelda mittenoustumisena materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile KrPK § 8 lg. 1 alusel, on vaja algatada kriminaalasi või uurimist jätkata. Kui kogutud materjalid annavad aluse süüdistuse esitamiseks, tuleb seda teha ning olenevalt süüdistatava alaealise ütlustest ja seletustest temale esitatud süüdistuse kõigi episoodide kohta otsustada tema kohtu alla andmise küsimus. Süüdistatava kohtu alla mitteandmise korral jääb alaealisele või tema seaduslikule esindajale veel võimalus vaielda materjalide üleandmise vastu alaealiste asjade komisjonile kaebuse esitamisega kriminaalasia lõpetamise määruse peale. Loomulikult jääb neile samasugune võimalus ka kriminaalasia algatamisest keeldumise korral, kuigi selle aluseks olevatest materjalidest ei nähtunud nende mittenoustumist materjalide üleandmisega.

Seadusega ei ole sätestatud eritähaga ENSV KrPK § 8 alusel koostatud määruse peale edasikaebamiseks. Seevastu näiteks VNFSV KrPK §-s 8 on otseselt fikseeritud viiepäevane tähtaeg süüdistatava või tema esindaja poolt kaebuse esitamiseks, §-s 10 sätestatud juhtudel aga tuleneb see seaduse mõttest, kuna §-s 10 on kehtestatud erikord §-des 7—9 ettenähtud üldreeglite rakendamiseks.¹⁵

ENSV KrPK § 8 lg. 1 alusel tehtud määrus viiakse kohe täide¹⁶, mistõttu oleks otstarbekohane, et seda enne tutvustataks alaealise seaduslikule esindajale, mis looks reaalse garantii ENSV KrPK §-s 8 lg. 2 alaealisele või tema seaduslikule esindajale antud õiguse realiseerimiseks. Vastasel korral saavad nimeetatud isikud materjalide üleandmise faktist teada alles siis, kui neid informeeritakse kriminaalasia algatamisest keeldumisest või selle lõpetamisest kirja teel. Sellest tingituna võib tekkida vajadus materjalide tagasinõudmiseks komisjonist jne. Samuti võivad nad alles prokuröri või uurija kirja kaudu saada teada edasikaebamise õigusest. Ühtlasi oleks kriminaalasia algatamisest keeldu-

¹⁴ Vt. A. Paltser. Kriminaalvastutusest vabastamine ühiskondlikule käendusele andmise tõttu. Tartu, 1965, lk. 35.

¹⁵ Vt. Научно-практический комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Под ред. Л. Н. Смирнова. М., 1970, ст. 10, комм. 8.

¹⁶ Vt. Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koost. V. Raudsalu. Tall., 1965, § 9 komm. 6.

mise või selle lõpetamise määruse tutvustamine heaks võimaluseks, et väljakutsutud alaealisele ja tema seaduslikule esindajale selgitada põhjusi, millest lähtuti niisuguse otsuse vastuvõtmisel. Ka tuleks talle selgitada, mis on selle tagajärjeks, kui ta ei paranda oma käitumist.¹⁷

KrPK § 98 lg. 2 kohaselt teostab järelevalvet kriminaalasja algatamisest keeldumise seaduslikkuse üle prokurör. Kui keeldumine on alusetu, tühistab prokurör uurija või juurdlust teostava isiku määruse, algatab oma määrusega kriminaalasja ja saadab selle kohtueelseks uurimiseks. Kui kriminaalasja algatamisest keeldumine seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile toimub uurija määruse alusel, peab selleks KrPK § 8 lg. 1 kohaselt olema prokuröri nõusolek. Järelikult ei saa prokurör samade materjalide põhjal koostatud määrust ise tühistada, vaid seda peab tegema juba kõrgemalseisev prokurör. Juurdlust teostaval isikul pole aga üldse õigust keelduda kriminaalasja algatamisest alaealise poolt toimepandud kuriteo materjalide alusel (KrPK § 105¹ lg. 1).

KrPK §-dest 96 lg. 1 ja 8 lg. 1 tuleneb, et kriminaalasja algatamisest keeldumisel seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile koostatakse motiveeritud määrus. Millistele nõuetele peab siis vastama motiveeritud määrus? Selle kirjeldavas osas esitatakse tuvastatud asjaolud: näidatakse, milline otsus neist asjaoludest tuleneb; esitatakse motiivid, mis kogumis lubavad otsustada määruse põhjendatuse üle; määrus peab sisaldama viite seadusele, millest määruse teinud isik juhindus.¹⁸

Eeltoodust järeldub, et kõnesolevas määruses peavad kajastuma alaealise poolt toimepandud kuriteo faabula ja muud seoses sellega tuvastatud asjaolud (kuriteo motiiv, kuriteo toimepanemist soodustanud asjaolud, tekitatud kahju suurus jms.). Selles peab olema näidatud, et kuriteo ühiskonnaohtlikkus ei ole suur. Tuleb analüüsida tõendeid, mis kinnitavad alaealise süüdiolekut temale inkrimineeritavas kuriteos, samuti alaealise isiksust iseloomustavaid asjaolusid (KrPK § 47 lg. 1). Viimasest peab tulenema alaealise parandamise võimalus alaealiste asjade komisjoni poolt kohaldatavate mõjutamisvahendite abil. Määruse kirjeldava osa lõpus peab olema viide ENSV KrPK §-dele 96 ja 8 lg. 1.¹⁹

Määruse resolutiivosa tuleb esitada punktadena. See peab sisaldama eelkõige vastuvõetud otsuse formuleeringu, mis

¹⁷ В. И. Горшков, Н. Калашникова. Возбуждение уголовных дел о правонарушениях несовершеннолетних. — «Социалистическая законность», 1960, № 7, стр. 28.

¹⁸ В. И. Процессуальные акты предварительного расследования (примерные образцы). Под ред. С. В. Бородинна. М., 1972, стр. 9.

¹⁹ В. И. И. Гуковская и др. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. М., 1974, стр. 80.

tuleneb loogiliselt määruse sissejuhatavast ja kirjeldavast osast. Samuti peavad siin olema viited asjaosalistele määruse teatavaks tegemise kohta ja näidatud määruse peale edasikaebamise kord. Määruse koopiad tuleb saata alaealiste asjade komisjonile ja prokurörile.

Nagu nähtub meie vabariigi prokurörijärevalve tööpraktika analüüsist kriminaalasja algatamisest keeldumise ja kriminaalasja lõpetamise seaduslikkuse ja põhjendatuse üle, ei täideta mitte alati seaduse nõudeid.²⁰

Nii näiteks keelduti alusetult kriminaalasja algatamisest seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile 17-aastase Väino A. suhtes, kes varastas sovhoosi garderoobist palitu taskust 140 rubla. Väino oli juba varem sooritatud varguse eest viibinud Erikutsekoolis nr. 35, mistõttu ta oleks tulnud võtta kriminaalvastutusele.²¹

Samuti keelduti Heinar O. 19. augustil 1974. a. toimepandud transistorraadio «Vega-402» (väärtus rbl. 33,34) ja 12. septembril 1974. a. öösel kella 24 paiku sooritatud abimootoriga jalgratta mootori (väärtus rbl. 30) varguse suhtes kriminaalasja algatamisest. Keeldumist motiveeritakse määruses järgmiselt: «Seega pani O., Heinar Evaldi p. toime teo, mis formaalselt sisaldab küll Eesti NSV KrK § 139 ettenähtud kuriteo tunnuseid, kuid vähese tähtsuse tõttu ei ole ühiskonnaohtlik. S. (raadio kuulus temale — H. S.) ja O. olid omavahel head tuttavad, raadio olemasolust sai O. teada ühise viinajoomise käigus. Transistorraadio «Vega-402» on S-ile tagastatud. Kahju 30.- rbl. hüvitab O. K-le 13. oktoobril 1974. a.»²²

Määruse koostaja on juhindunud KrK §-st 7 lg. 2 ja KrPK §-st 5 lg. 1. p. 2, s. t. on keeldunud kriminaalasja algatamisest kuriteokoosseisu puudumise tõttu. Siinkohal lisagem veel, et 1974. a. juulikuul varastatud mopeedist ei ole kriminaalasja algatamisest keeldumise määruses sõnagi räägitud. Väide, et O. käitumises puudub kuriteokoosseis, ei kannata kriitikat. Hämmastav on veel kiirus, millega suudeti 12. septembri öösel toimunud kuriteo fakti suhtes juba järgmisel päeval (määrus on koostatud 13. septembril) keelduda kriminaalasja algatamisest!

Negatiivses mõttes äratab tähelepanu ka järgmise kriminaalasja algatamisest keeldumise määruse kirjeldav osa:²³

«20. juunil 1974. a. alaealine Viktor Z. ronis akna kaudu Suure-Jaani õigeusu kirikusse, kust võttis rea kirikule kuuluvaid esemeid, pani need ühte kasti ja peitis kiriku torni trepi alla. Kiriku varast midagi ta ei omastanud.

²⁰ Artiklis kasutatakse Eesti NSV Prokuratuuri üldistuse andmeid 1974. a. II poolaasta kohta.

²¹ Vt. Pärnu Linna Prokuratuuri materjal PR-166/1974. a.

²² Vt. Põlva Rajooni Prokuratuuri materjal M-31/1974. a.

²³ Vt. Viljandi Rajooni Prokuratuuri materjal M-87/1974. a.

Arvestades seda, et Suure-Jaani õigeusu kiriku vara ei ole hinnatud, pole võimalik kindlaks teha, millises ulatuses ta kiriku vara võttis ja peitis.

Kui Suure-Jaani linnas levis kuuldus, et õigeusu kirikus on sees käidud, ilmus Viktor Z. süü ülestunnistusele Suure-Jaani miilitsa piirkonnainspektori juurde.

Materjalidest nähtub, et Suure-Jaani õigeusu kirikule mingit kahju ei ole tekitatud.

Arvestades seda, et Viktor Z. tungis Suure-Jaani õigeusu kirikusse sisse mitte kiriku vara omastamise eesmärgil, vaid huvist kirikus olevate esemete vastu, et kirikule kahju ei tekitatud ja Viktor Z. ise ilmus oma süü ülestunnistusele, siis juhindudes KrPK § 96 ja 5 lg. 1 p. 2 m ä r a s . . . »

Ulaltoodud määruses on jäänud märkimata, et «võetud» esemed olid hõbedast. Nende väärtust oleks saanud soovi korral lasta hinnata. Täiesti on mööda mindud sama alacalise poolt toimepandud veinilattu sissemurdmise faktist. Viktor Z., kelle osas keelduti kriminaalasja algatamisest samuti kuriteokooosseisu puudumise tõttu, jäi täiesti karistamata, kuna määruses ei ole viidet tema suhtes mõjutamisvahendite kohaldamiseks. Lõpptulemuseks oli see, et alaealine pani varsti toime transpordivahendi ärandamise, hakkas ennast varjama ja seejärel tabati. Selleks ajaks oli ta aga veelgi kuritegusid toime pannud. Ilmselt tekkis tal karistamatuse tunne. Nagu nähtub materjalidest, ütles ta oma tuttavale alaealisele, et tema on lastekodu kasvandik ja tal ei ole midagi karta! 16-aastase Viktori suhtes oleks tulnud õigeaegselt kohaldada mõjutamisvahendeid. Seda oleks võinud teha alacaliste asjade komisjon seaduses ettenähtud korras. Muide, Viktor oli juba varem arvel Paide Rajooni TSN TK siseasjade osakonna lastetoas. Arvlevõtmise põhjust aga välja ei selgitatud.

Kõigil kirjeldatud juhtudel ei ole õigesti hinnatud kuritegude ühiskonnaohtlikkust ja neid toimepannud alaealiste isiksust iseloomustavaid asjaolusid. Seda ei oleks aga juhtunud, kui oleks järgitud seaduse nõudeid.

Rea materjalide lahendamisel on ignoreeritud nõuet dokumentide väljanõudmise kohta siseasjade osakonna lastetoalt ja alaealiste asjade komisjonilt, mis näitaksid, kas alaealine oli neil arvel ning mis on tehtud tema parandamiseks ja ümberkasvatamiseks.

Paljudes Kohtla-Järve ja Narva linna materjalides ja kriminaalasjades puuduvad õiguserikkuja kohta pedagoogilised ja tööalased iseloomustused.

Mitte kõigis materjalides ei ole dokumente, mis tõendaksid alaealise vanust. See puudus on eriti lubamatu neil juhtudel, kui alaealise käitumises on kuriteokooosseis.

Seniajani leidub veel fakte, et otsus alacalise kohta tehakse õiguserikkuja vanematelt seletusi võtmata.

Mõningatel juhtudel otsustatakse alaealiste kriminaalvastutusest vabastamise küsimusi ilma teda prokuratuuri seletuse võtmiseks või ülekuulamiseks kutsumata.

Ignoreeritakse KrPK § 47 lg. 1 nõuet, mis kohustab juurdlust teostavat isikut, uurijat, prokuröri ja kohut tuvastama asjaolud, mis soodustasid või võivad soodustada kuriteo toimepanemist, ja võtma tarvitusele abinõud nende kõrvaldamiseks.

Mõnikord alaealise kriminaalvastutusest vabastamisel seoses asja alaealiste asjade komisjonile läbivaatamiseks andmisega (ENSV KrK § 61 lg. 4) ei viita materjale lahendanud isik määruses vajadusele paigutada alaealine õiguserikkuja erikasvatusasutusse, kuigi tema isoleerimine on hädavajalik. Piirduetakse ainult ettepanekuga alaealises suhtes «ühiskondlike mõjutusvahendite (pro: mõjutamisvahendite) kohaldamiseks. Alaealiste asjade komisjon ei ole ju ainult ühiskondlik organ²⁴ ja kõnesoleval juhul tuleb mõjutamisvahendi liiki määruses konkretiseerida.

Lubamatu on olukord, et paljudes kriminaalasjades ja materjalides puuduvad andmed selle kohta, milliseid mõjutamisvahendeid on alaealiste asjade komisjonid kriminaalvastutusest vabastatud isiku suhtes kohaldanud või kas seda on üldse tehtud.

Kõikidest vaatluse all olnud materjalidest kutsusid esile märkusi 58,1 %.

Materjalide lahendamise protsessuaalsest vormistamisest sõltub paljus tehtud otsuse seaduslikkus ja põhjendatus. Seepärast toome positiivse näitena kriminaalasja algatamisest keeldumise määruse, mis eespool märgitud nõudeid ja soovitusi arvesse võttes on kasutatav eeskujuna.²⁵

«Kriminaalasja algatamisest keeldumise määrus. 9. juulil 1970. a. Harju raj. abiprokurör Lang, vaadanud läbi materjaliid alaealise Hillar Albert-Aleksandri p. S., sünd. 22. apr. 1956. a. ENSV Haapsalu rajoonis, eestlane, komsomoli ei kuulu, Keila I Kk. 6 kl. õpilane, elab koos vanematega Harju rajoonis, Keila k/n. Valingu kolhoosis, kohta, t e g i k i n d l a k s:

14-aastane Hillar S. varastas 27. 04. 70 öösel kella 01 paiku Harju rajoonist Keila k/n. Kunka külast Keila sovhoosi maja keldrikorrusel kod. S-ile kuuluva abimootoriga jalgratta «Riga-5», mille raami nr. 123923 ja mootori nr. 0326. Mopeed oli ostetud 14. aprillil ja selle väärtuseks oli 125 rbl. Varastatud mopeedi peitis Hillar S. oma elukoha lähedale, Valingu sovhoosi territooriumile metsa, kus hiljem lõhkus selle osadeks. Varastatud mopeedi osi püüdis Hillar S. kasutada oma jalgratta remontimiseks, kuid osade sobimatuse tõttu see tal ei õnnestunud. 1970. a. maikuu

²⁴ Vt. V. Pronina. Alaealiste asjade komisjonide osatähtsusest ja nende tegevuse mõningaid küsimusi. — Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. Kimmel, Tln., 1966, lk. 126.

²⁵ Vt. Harju Rajooni Prokuratuuri materjal nr. 35/1970. a.

lõpul müüs Hillar S. S-ilt varastatud mopeedi mootori 10 rbl. eest alaealisele Lembit R-ile.

Kuna esimest vargust ei avastatud ja saanud teada, et S. on ostnud uue mopeedi, tekkis alaealisel S-il kavatsus varastada ka see mopeed, et osadest endale mopeed ehitada. Öösel vastu 18. juunit kella 02 ajal Hillar S. läks oma elukohast umbes 3 km kaugusel asuvasse S-i elukohta, kus kaasavõetud valevõtme abil sisenes keldrisse, et varastada abimootoriga jalgratas. Kuna S. oli keldrisse seadnud signaalkella, pidasid nad majja tunginud Hillar S-i kohapeal kinni, mistõttu ta ei saanud teist mopeedi varastada.

Materjalide kontrollimisega on tehtud kindlaks, et Hillar S. pani toime kod. S-i mopeedi varguse ja mopeedi varguse katse, s. o. kuriteo, mis on kvalifitseeritav KrK § 139 lg. 2 p. 3 järgi kui süstemaatiline kodaniku isikliku omandi (pro: võõra isikliku vara — H. S.) vargus. Toimepandud kuriteo eest kuuluks Hillar S. kriminaalvastutusele võtmisele, kuid võttes arvesse tema alaealisust — 22. apr. sai 14-aastaseks, kuritegude esmakordsust, kahju täielikku heastamist ja alaealise kasvatustingimusi, on alust arvata, et teda on võimalik parandada ja ümber kasvatada alaealiste asjade komisjoni poolt kohaldatavate mõjutusvahenditega (pro: mõjutamisvahenditega — H. S.).

Alaealisel Hillar S-il oli võimalik kuritegu sooritada seetõttu, et tema vanemad, Valingu kolhoosi karjakutena töötavad Karolina ja Albert-Aleksander S. ei olnud küllaldaselt nõudlikud poja vastu ega teostanud vajalikku järelevalvet tema üle, mistõttu poeg võis öösiti kodunt lahkuda ja kuritegusid toime panna. Seega on vajadus ka Albert ja Karolina S. suhtes kohaldada ühiskondlikke mõjutusvahendeid ja juhtida nende tähelepanu vajadusele kasvatada oma alaealist poega selliselt, et ära hoida viimase poolt kuritegude sooritamist (pro: toimepanemist — H. S.).

Eeltoodu alusel ja juhindudes ENSV KrPK §-dest 96 ja 8 abiprokurör

m ä ä r a s:

1. Keelduda kriminaalasja algatamisest Hillar Albert-Aleksandri p. S. vastu seoses materjalide üleandmisega Harju Raj. TSN TK alaealiste asjade komisjonile alaealise kuriteo iäbiarutamiseks ja alaealisele ühiskondlike mõjutusvahendite kohaldamiseks.

2. Käesoleva määruse ära kiri saata teadmiseks Keila I Keskkooli direktorile.

3. Määrus teha teatavaks alaealise vanematele.»

Peale selle tehti esildis alaealise vanemate kohta Valingu kolhoosi juhatause esimehele ja parteialgorganisatsiooni sekretärile.

Eeltoodust järeldub, et kriminaalasja algatamisest keeldumisel seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile tuleb senisest täpsmini täita seda reguleerivaid kriminaal- ja protsessiseaduse üld- ja erisätteid. Viimane aga tagada prokurörijärelevalve tugevdamisega kõnesolevates asjades.

ОТКАЗ В ВОЗБУЖДЕНИИ УГОЛОВНОГО ДЕЛА В СВЯЗИ С ПЕРЕДАЧЕЙ МАТЕРИАЛОВ В КОМИССИЮ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Х. Саарсоо

Резюме

В статье рассматриваются проблемы, связанные с решением вопроса об отказе в возбуждении уголовного дела в отношении несовершеннолетних.

Данные выборочного изучения показывают, что очень часто в делах несовершеннолетних личность преступника с самого начала известна (78,7%). В упомянутых случаях при решении вопроса о возбуждении уголовного дела, кроме установления наличия в законе поводов и оснований, необходимо выяснить: 1) можно ли привлекать к уголовной ответственности несовершеннолетнего, о совершении которым преступления имеются предварительные материалы, учитывая и его возраст; 2) является ли привлечение к уголовной ответственности необходимым или достаточно ограничиться по отношению к нему применением других мер воздействия.

Вопрос о том, достиг ли несовершеннолетний определенного возраста, надлежит решать в соответствии с требованиями ст. 85 УПК ЭССР и пункт 4 постановления Пленума Верховного Суда СССР от 3 июля 1963 г. «О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних».

Но с установлением достижения возраста уголовной ответственности несовершеннолетним, совершившего общественно опасное деяние, еще не решается вопрос о необходимости возбуждения уголовного дела в отношении несовершеннолетнего. Согласно ст. 8, ч. 1 УПК ЭССР, имеется возможность отказаться от возбуждения уголовного дела в связи с передачей материалов в комиссию по делам несовершеннолетних. В отличие от уголовно-процессуальных кодексов РСФСР (ст. 10), Украинской ССР (ст. 9), Латвийской ССР (ст. 8) и других союзных республик, в ст. 8 УПК ЭССР прямо не указывается, какие дела можно передать в комиссию по делам несовершен-

нолетних. Если в указанных статьях УПК (РСФСР, Украинской ССР и Латвийской ССР), зафиксировавших условия, которые являются предпосылкой для отказа от возбуждения уголовного дела (для прекращения уголовного дела) в связи с передачей материалов в комиссию по делам несовершеннолетних, то в ст. 8, ч. 1 УПК ЭССР предусматривается только порядок передачи материалов в комиссию по делам несовершеннолетних. Это усложняет осуществление прокурорского надзора над законностью отказа от возбуждения уголовного дела. Автор вносит предложение установить в ст. 8 УПК ЭССР те же условия для передачи материалов в комиссию по делам несовершеннолетних, которые предусмотрены в ст. 10, ч. 3 и ст. 61, ч. 4 в УПК ЭССР. Впрочем, аналогичные условия предусмотрены и в ст. 7 УПК ЭССР для передачи материалов в товарищеский суд.

Далее в статье останавливаются еще на вопросе о критериях признания несовершеннолетнего, совершившего преступление, исправимым. Кроме того, просматривается ст. 8, ч. 2 УПК ЭССР, согласно которой передача материалов в комиссию по делам несовершеннолетних не допускается, если против этого возражает либо сам несовершеннолетний, либо его законный представитель.

В работе еще затронуты проблемы, связанные с процессуальным оформлением постановления об отказе в возбуждении уголовного дела, и анализируется практика работы органов прокуратуры Эстонской ССР.

MOTIIVI JA EESMÄRGI OSAST KURITEGELIKU KÄITUMISE GENEESIS

H. Kings,

õigusteaduse kandidaat, dotsent

1. Motiivi ja eesmärgi osa kuritegude kvalifitseerimisel ja karistuse mõistmisel on nõukogude kriminaalõiguse teoorias põhjalikult uuritud. Märksa vähem tähelepanu on pööratud motiivi ja eesmärgiga seotud kriminoloogilistele probleemidele ja selles osas on mõned olulised küsimused seni ebaselged. Omavahel pole kooskõlas ka motiivi ja eesmärgi käsitus kriminaalõiguse teoorias ja kriminoloogias.

Motiivi nimetatakse kuritegeliku käitumise stiimuliks (tegevuse allikaks, seda liikumapanevaks jõuks,¹ aktiivseks jõuks, mis viib subjekti eesmärgile²), kuid nimetatakse ka kuriteole viivaks ajendiks³ või kuriteo seesmiseks, subjektiivseks põhjuseks⁴. Nagu näeme, käsitlevad need kuriteo motiivi definitsioonid erinevalt motiivi osa kuritegeliku käitumise geneesis. Kuriteo seesmiseks, subjektiivseks põhjuseks on nimetatud ka kuriteo eesmärki.⁵ Vaatleme neid probleme lähemalt.

2. Motiivi ja eesmärgi osa väljaselgitamiseks kuritegeliku käitumise geneesis vaatleme kõigepealt motiivi ja eesmärgi osa inimese eesmärgistatud käitumises üldse.

See on komplitseeritud probleem, sest ei nõukogude ega ka kodanlikus psühholoogias ole teooriat, mis seletaks ammendavalt inimese käitumise motivatsiooniga seotud küsimusi.⁶ Siiski on

¹ Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. I. Л., 1968, стр. 441.

² Советское уголовное право. Часть общая. М., — ВЮЗИ, 1972, стр. 178.

³ Н. Кадаги, Е. Раал, I. Ребане. Нõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Тп., 1963, lk. 199.

⁴ Б. Петелин. Мотивы и цели совершения преступления. — «Социалистическая законность», 1968, № 10, стр. 43.

⁵ Scalsamas.

⁶ П. М. Якобсон. Психологические проблемы мотивации поведения человека. М., 1969, стр. 4.

psühholoogid üksmeelsed selles, et motiiv on inimese psüühilise tegevuse reaalne ja väga tähtis komponent eesmärgistatud tegevuse puhul.

Inimene teeb midagi sellepärast, et ta seadis sellise eesmärgi: hakata õppima, muuta oma eluviisi jne. Kuid mitte iga eesmärk, mille inimene võib seada, ei pane teda veel reaalselt tegutsema. Eesmärk sunnib tegutsema ainult siis, kui see on küllaldaselt motiveeritud. Seega on igasuguse eesmärgistatud tegevuse aluseks konkreetne motiiv. Psühholoogide järgi tähendabki motiiv inimese ergutamist tegevusele.⁷

Motiiv ja eesmärk on teadvuse nähtused. Teadvus peegeldab välismaailma ning seetõttu on ka motiivid ja eesmärgid välismaailma peegeldused. Dialektilis-materialistliku tunnelusteooria kohaselt on motiiv tegelikkuse peegeldus, mille sisuks on inimese sõltuvus looduslikust ja sotsiaalsest keskkonnast. Selle sõltuvuse esmane ja põhiline avaldumisevorm on vajadus. Vajadus, mida inimene on tunnetanud, mille tähendusest ta isiklikus ja ühiskondlikus plaanis on aru saanud, esineb mõtlemiseks kui motiiv eesmärgi väljatöötamiseks, s. t. niisuguse mõttekujundi loomiseks, mis peegeldab antud vajaduse rahuldamise kui eelseisva tegevuse resultati.⁸ Seega motiivide kaudu inimene tunnetab oma vajadusi (toidu, puhkuse, töö jne. osas), eesmärgis aga loob kujutluse vajaduste rahuldamisest ja selle saavutamise vahenditest.

Vajadusi peegeldavad ka emotsioonid ja tundmused, huvid, maailmavaade, veendumused, poliitilised ja kõlblised vaated, ideaalid, teadmised, harjumused, hoiakud jmt. Kõik need nähtused mõjutavad nii motiivi kujunemist kui ka eesmärgi väljatöötamist, kuid neil on oma spetsiifika ja oleks ebaõige samastada motiivi emotsioonidega⁹, huvidega¹⁰ jne.

3. Kui celtoodu alusel hinnata juriidilises kirjanduses avaldatud seisukohti motiivi osast kuritegeliku käitumise geneesis, siis ei saa kuidagi nõustuda väitega, et motiiv on kuriteole viiv ajend. Motiivi samastamine ajendiga ei ole õige. «Erinevus ajendi ja kuriteo motiivi vahel on selles, et motiiv on isiku sisemiseks tõukejõuks, see on psühholoogiline nähtus, ajend aga on objektiivne fakt...» kirjutab B. Petelin.¹¹ Ajend on väline, sageli juhuslik sündmus, asjaolu, mis annab tõuke teise sündmuse saabumiseks.

Motiivi ja ajendi samastamine pärineb kriminaalseadusandlusest. Põhitades kuriteo motiivi defineerimist kuriteole viiva ajen-

⁷ Psühholoogia. Õpik pedagoogilistele instituutidele. Tln., 1968, lk. 345.

⁸ М. Макаров. Eesmärk ja vahendid. Tln., 1966, lk. 6.

⁹ В. näiteks Б. В. Харазшвили. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси, 1963, стр. 44.

¹⁰ В. näiteks И. Г. Филановский. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению. Л., 1970, стр. 46.

¹¹ Б. Петелин. Мотивы и цели совершения преступления. — «Социально-лирическая законность», 1968, № 10, стр. 44.

dina, märgib E. Raal, et «filosoofias, psühholoogia- ja kriminoloogiaalases kirjanduses tehakse vahet «motiivi» ja «ajendi» vahel. Motiivi all mõeldakse seesmist, n.-ö. liikumapanevat stiimulit isiku teadvuses, ajendi all aga välist, juhuslikku laadi nähtust, mis annab tõuke motiivi vallandumiseks».¹² Kriminaalõiguse teoorias pole aga selline vahetegemine võimalik (nähtavasti just nii tuleb järgnevast aru saada), sest «kriminaalseaduses kasutatakse terminit «ajend» laiemas tähenduses kui juriidilises kirjanduses. Nii peetakse ENSV KrK-s silmas huligaanse ajendi all ennekõike kuriteo toimepanemise teatavaid motive. Kuid ajendi mõiste hõlmab ka motiivi vallandavad välised asjaolud, mis teo toimepanemise puhul esinevad või võivad esineda»¹³. Sellisel juhul aga kaob igasugune erinevus motiivi ja ajendi vahel ning kõnesolev motiivi definitsioon muutub sisutuks.

Näib, et Eesti NSV kriminaalõiguses ja kriminaalseadusandluses tuleks loobuda motiivi ja ajendi ekslikust samastamisest ning rakendada üldkasutatavat terminoloogiat.¹⁴ Igatahes on raske leida mõistlikku põhjust, miks kriminaalõiguse terminoloogia peaks nii oluliselt erinema kriminoloogia terminoloogiast.

Pole õige ka defineerida motiivi tunnetatud ajendina.¹⁵ See tähendaks ajendi samastamist vajadustega, millega ilmselt ei saa nõustuda. Ajend (ehk vallandav põhjus) on kvantitatiivselt tähtsusetu lüli nähtuse määravais põhjuslikes ahelais ja selle kvaliteedil pole mitte mingisugust tähtsust tema poolt vallandatud protsessi kvaliteedi ja kvantiteedi suhtes.¹⁶ Vajaduste kohta me seda mingil juhul väita ei saa.

4. Komplitseeritum on küsimus motiivi ja eesmärgi käsitamisest kuriteo seesmise, subjektiivse põhjusena. Ka selles osas ei ole kõik selge.

V. Kudrjavitsev on märkinud, et vaevalt võib leida selliseid motive, mis alati on oma sisult kuritegelikud. Näiteks omakasu motiiv peegeldab vajadust teatavate materiaalsete hüvede järele. Väljaspool kuritegu võetuna ei saa seda motiivi käsitada ühiskonnavastasena. Omakasu motiivist ei tulene sugugi, et taoliste vajaduste rahuldamine peaks tingimata toimuma ühiskonnaohlikul ja õigusvastasel teel. Järelikult motiiv (nagu vajaduski) on kõlbelisest aspektist neutraalne. Seetõttu pole ka õige näha motiiv-

¹² E. Raal. Huligaanse ajendi mõistest ja huligaansel ajendil toimepandud tahtliku tapmise kvalifitseerimisest. — TRÜ Toimetised. Vihik 263. Õigus-teaduslikke töid XI. Tartu, 1970, lk. 13.

¹³ E. Raal. Huligaanse ajendi mõistest ja huligaansel ajendil toimepandud tahtliku tapmise kvalifitseerimisest, lk. 13.

¹⁴ Ebatäpne on selles küsimuses ka Eesti-vene, vene-eesti õigusteaduse sõnastik. Tln., 1971. «Ajend» tõlgitakse vene keelde «мотив, побудительная причина, побуждение, повод». «Motiiv» tõlgitakse vene keelde «мотив, побуждение, побудительная причина». J. Tamme Eesti-vene sõnaraamat, Tln., 1974, annab normaalse tõlke: «ajend» — «повод», «motiiv» — «мотив».

¹⁵ Sellise definitsiooni võib leida Filosoofia leksikonist. Tln., 1965, lk. 283.

¹⁶ M. M a k a r o v. Materialistliku dialektika kategooriad. Tln., 1963, lk. 130.

vis kuriteo põhjust. Motiiv on ainult üks seesmistest (psüühilistest) elementidest inimese käitumise mehhanismis, olgu see kuritegelik või mitte.¹⁷ Eesmärgi osas on V. Kudrjajtsev aga seisukohal, et motiiviga võrreldes on eesmärgil hoopis suurem kriminoloogiline tähtsus. Eesmärgis peegeldub isiku kujutlus tulevastest sündmustest, need võivad olla õiguspärased või õigusvastased. Seetõttu võib eesmärk samuti olla õigusvastane.¹⁸ Hiljem on V. Kudrjajtsevi seisukohad mõnevõrra muutunud ning ta on omaks võtnud käsituse vajadustest kui kuriteo subjektiivsetest põhjustest. Vajadustest kuriteoni viiv ahel näeb V. Kudrjajtsevi järgi välja aga nii: vajadused — huvid — võimalused — eesmärgid — otsused — vahendid — käitumine — tagajärg.¹⁹ Selles ahelas ei meenutata motiive (motiiv asendatakse huviga), kuid vaevalt seda õigeks pidada saab, nagu sellest eespool juttu oli.

Selguse loomiseks küsimuses, kas motiiv ja eesmärk on käsitatavad kuriteo seesmise, subjektiivse põhjusena või mitte, tuleb kõigepealt täpsustada, mida me mõistame kuritegeliku käitumise põhjuste uurimisel «tagajärjena», s. t. milline on nähtus, mille põhjusi me uurime.

Kuritegeliku käitumise põhjuste uurimisel võib küsimuse selline asetuse tunduda ootamatuna, sest täiesti mõistetavalt huvitavad meid kuriteo põhjused. Kuid kuritegu on komplitseeritud tegu, ajas kulgev protsess, mille algus ja lõpp ei lange ühte teo läbi põhjustatava kahjuliku tagajärjega (nn. materiaalsete kuritegude puhul), paljudel juhtudel aga pole üldse nõutav kahjuliku tagajärje saabumine, vaid piisab selle saabumise reaalse (nn. ohustamiskuriteod) või abstraktse (nn. formaalsed kuriteod) ohu loomisest. Teatavatel tingimustel on nõukogude kriminaalõiguse järgi kuritegudena käsitatavad ka kuriteo ettevalmistamine ja kuriteo katse, mille puhul kahjulik tagajärg on kuriteost veelgi enam eraldatud. Viimased võivad teatavatel juhtudel olla tunnistatud ka lõpuleviidud kuritegudeks (nn. kärbitud koosseisuga kuriteod). Järelikult ei saa tagajärjeks, mille põhjusi me uurime, olla objektiivses tegelikkuses esinev kahjulik tagajärg.

Kuritegu kui tegu kujutab endast nõukogude kriminaalõiguse järgi objektiivse ja subjektiivse külje ühtsust ning see ongi tagajärg, mille põhjusi me otsime.

Kuriteo subjektiivse külje elementideks on ka motiiv ja eesmärk, mis seega kuuluvad niisamuti nähtuse hulka, mille põhjusi me otsime, s. t. nii motiiv kui ka eesmärk on tagajärje elementideks. Kas saavad motiiv ja eesmärk kui tagajärje elemendid olla tagajärje seesmiseks, subjektiivseks põhjuseks?

¹⁷ В. Н. Кудрявцев. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). М., 1968, стр. 134.

¹⁸ Sealsamas, lk. 137.

¹⁹ В. Н. Кудрявцев. Криминологическое значение потребностей. — «Советское государство и право», 1973, № 7, стр. 88.

Dialektiline materialism õpetab, et väline põhjus, kutsudes esile muutusi tagajärge kandvas nähtuses, toimib selle nähtuse seesmise tingimuste kaudu. Tagajärje iseloom ei sõltu üksnes mõju avaldava nähtuse omadustest, vaid ka mõjustatava nähtuse iseärasustest ja struktuurist.²⁰ Järelikult vastus püstitatud küsimusele on jaatav.

See ei ole siiski veel sisuliselt jaatav vastus motiivi ja eesmärgi käsitamisele kuriteo seesmise, subjektiivse põhjusena. Motiivi ja eesmärgi võiks lugeda kuriteo seesmisteks, subjektiivseteks põhjusteks juhul kui motiivis ja eesmärgis peegelduksid ammendavalt kõik konkreetset tegu (täpsemini tahteakti) esilekutsuvad asjaolud subjekti teadvuse tasandil.

Motiivi osas me seda väita ei saa, sest üks ja sama motiiv võib kutsuda esile erinevaid eesmärgi ja järelikult viia ka erinevatele tegudele ja tagajärgedele — nii kuritegelikele kui ka mittekuritegelikele. Järelikult motiiv ei määra teo kuritegelikkust või mittekuritegelikkust iseloomu, mistõttu me ei saa seda ka nimetada kuriteo seesmiseks subjektiivseks põhjuseks. See järeldus laieneb ka vajadustele.

Eesmärgi osas aga sõltub vastus sellest, kas eesmärk hõlmab ka kujutluse tagajärje saavutamise vahenditest või mitte. See on olulise tähtsusega, sest kuritegelikuks ei pruugi alati osutada mitte niivõrd tagajärg, kuivõrd selle saavutamise vahendid. V. Kudrjajtsev on toetanud seisukohta, mille kohaselt eesmärk ei hõlma kujutlust tagajärje saavutamise vahenditest.²¹ M. Makarov aga väidab, et «eesmärk ajendab ja suunab tegevust, olles vahendi teatava liikumise põhjuseks. Vahend aga saab eesmärgis ette nähtud ning on eesmärgile vastava tagajärje põhjuseks.»²² Viimase seisukohaga tuleb nõustuda, sest juhul kui eesmärk ei hõlmaks kujutlust tagajärje saavutamise vahenditest, kaotaks eesmärk oma reaalsuse. Ühtlasi tuleb eeltoodust selgelt välja põhjuslik ahel: eesmärk — vahend — tagajärg.

Niisiis, kui me räägime kuriteo seesmisest, subjektiivsest põhjustest, siis on kõige enam alust nimetada selleks kuriteo eesmärgi. Just eesmärgis peegelduvad subjekti teadvuse tasandil need asjaolud, mis kutsuvad esile kuritegeliku käitumise, sealhulgas ka asjaolud, mis tingivad käitumise kuritegelikkuse. Kui kuritegeliku käitumise ja selle motiivi (samuti viimase aluseks oleva vajaduse) vahel ei pruugi olla moraalselt vastavust, s. t. motiiv võib olla moraalselt neutraalne nähtus, siis «eesmärkide moraalsele iseloomule vastab üldjoontes ja tervikuna objektiivselt nendele eesmärkidele viivate vahendite moraalne iseloom».²³

²⁰ М. Макаров. Materialistliku dialektika kategooriad, lk. 123.

²¹ В. Н. Кудрявцев. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). М., 1968, стр. 137.

²² М. Макаров. Eesmärk ja vahendid, lk. 11.

²³ М. Макаров. Eesmärk ja vahendid, lk. 24.

Mis tingib kuriteo eesmärgi moraalselt negatiivse iseloomu ning järelikult ka teo ühiskonnaohtlikkuse ja õigusvastasuse? Küsimuse võib asetada ka nii: milliste asjaolude määral toimel ühel juhul seatakse kuritegelik eesmärk, teisel juhul mitte? See on ühtlasi küsimus sellest, mis on kuriteo peamiseks ehk spetsiifiliseks seesmiseks, subjektiivseks põhjuseks.

Põhjus kui dialektilise materjalismi kategooria «on alati enam või vähem komplitseeritud struktuuriga nähtus (või grupp nähtusi, milles üksiknähtused etendavad elementide osa). Tema üksikutel elementidel on tagajärje väljakutsumisel erinev tähtsus. Täielik põhjus on kõikide põhjust moodustavate elementide kogusumma. Termin peamine põhjus väljendab tavaliselt otsustavate, põhiliste elementide gruppi «täielikus põhjuses»».²⁴ Kuritegeliku või mittekuritegeliku käitumise täielikuks põhjuseks subjekti teadvuse tasandil on eesmärk. Käitumise kuritegeliku või mittekuritegeliku iseloomu määrab täieliku põhjuse raames peamine ehk spetsiifiline põhjus. Selle spetsiifilise põhjuse väljaselgitamisega tegeleb nõukogude kriminoloogia juba ammu ning selles osas on avaldatud mitmesuguseid erinevaid kontseptsioone. Kriminoloogia õpikud (1966, 1968) toovad esile subjekti ühiskonnavastased vaated, I. Karpets ja A. Ratinov viitavad õigusteadvuse defektidele, selle infantiilsusele jne.²⁵ Üheks kaasaegsemaks seisukohaks on osundamine subjekti eitavale hoiakule ühiskonna sotsiaalsete väärtuste suhtes, mida kaitseb kriminaalseadus. Seda nimetatakse ka negatiivseks sotsiaal-õiguslikuks hoiakuks.²⁶ Olemasolevate teadmiste tasemel saab selle kontseptsiooni alusel kõige loogilisemalt seletada, miks subjekt püstitab kuritegeliku, mitte aga mõne muu, kriminaalseaduse seisukohalt neutraalse eesmärgi.

5. Kuritegeliku käitumise geneesi seletamisele ei saa siiski läheneda ühekülgselt ja arvata, et kui me viitame subjekti negatiivsele sotsiaal-õiguslikule hoiakule kui kuriteo toimepanemise spetsiifilisele põhjusele, siis on sellega kõik öeldud. Sotsiaal-õigusliku hoiaku iseloom on kuriteo toimepanemisel määrav, kuid mitte ainumäärav. On täiesti mõeldav, et isikul on sügavalt juurdunud negatiivne sotsiaal-õiguslik hoiak, kuid kuritegu ta oma elus siiski toime ei pane. Selleks, et isik paneks toime kuriteo, on lisaks negatiivsele sotsiaal-õiguslikule hoiakule vaja veel teatavaid subjektiivseid ja objektiivseid tingimusi. Subjektiivsed tingimused — need on kuriteo eesmärgi kui kuriteo täieliku seesmise, subjektiivse põhjuse elemendid. Eelkõige on kuritegelikuks käitumiseks vaja motiivi, s. t. stiimulit. Peale selle võtavad kuriteo eesmärgi väljatöötamisest suuremal või vähemal määral osa kõik isiksuse psüühilise struktuuri elemendid: emotsioonid ja tundmu-

²⁴ М. Макаров. Materialistliku dialektika kategooriad, lk. 111.

²⁵ И. И. Карпец, А. Р. Ратинов. Правосознание и причины преступности. — «Советское государство и право», 1968, № 12, стр. 47—54.

²⁶ I. Rebane. Algtadmisi kriminoloogiast. Tln., 1975, lk. 140.

sed, huvid, vaated jne. Kuriteo toimepanemiseks on vaja ka objektiivseid tingimusi, see peab olema objektiivselt teostatav. Kuid naiivne oleks arvata, et subjektiivsete tingimuste olemasolu korral subjekt paneb alati toime kuriteo, kui see on objektiivselt teostatav. Kui erandid kõrvale jätta, siis on loomulik, et subjekt valib ka sellises olukorras käitumisvariandi, mis ei ole kuritegelik. Üheks põhjuseks on asjaolu, et põhimõtteliselt ükski inimene ei soovi kadusid ja kitsendusi, mida toob kaasa kriminaalkaristus. Kuritegeliku käitumisvariandi valib subjekt üldreeglina siis, kui olemasolevad legaalsed võimalused subjekti hinnangu järgi ei võimalda aktuaalse vajaduse rahuldamist, s. t. kui esineb vastuolu vajaduste ja nende rahuldamise legaalsete võimaluste vahel²⁷ ning aktuaalse vajaduse rahuldamine on kaalukam kui karistuse ähvardus.

Kuriteo toimepanemise objektiivsed tingimused on kuriteo geneesi seisukohalt ainult suhteliselt objektiivsed. Eesmärgi väljatöötamisel ja vahendite valikul subjekt arvestab ja hindab objektiivseid tingimusi ning kujutlus nendest muutub seetõttu ka kuriteo seesmise, subjektiivse põhjuse elemendiks. Kuritegeliku käitumise geneesi avamiseks on oluline uurida kuriteo toimepanemise subjektiivseid ja objektiivseid tingimusi nende vastastikusel sõltuvuses, mitte aga isoleeritult, omaette, nagu seda seni on enamasti tehtud. Kuritegeliku käitumise geneesi sügavamaks mõistmiseks on vaja välja selgitada kuriteo toimepanemise subjektiivsete ja objektiivsete tingimuste lõenäoline vahekord erinevate kuriteoliikide puhul ning selle vahekorra võimalikud muutumispiirid ühe kuriteoliigi raames.

6. Vaadeldes motiivi ja eesmärgi osa kuritegeliku käitumise geneesis, ei ole eespool pööratud tähelepanu võimalikele erinevustele, mis tulenevad kuriteo toimepanemisest tahtlikult või ettevaatamatuse tõttu. Erialakirjanduses diskuteeritav küsimus — kas ettevaatamatusest toimepandud kuritegude puhul saab rääkida kuriteo motiivist ja eesmärgist või tuleb rääkida kuritegeliku käitumise motiivist ja eesmärgist — antud juhul oluline ei ole. Kuid on selge, et kuriteo (või kuritegeliku käitumise) motiivil ja eesmärgil on teatav spetsiifika sõltuvalt sellest, kas kuritegu on toime pandud otsese või kaudse tahtlusega või ettevaatamatusest. See seisneb selles, et kaudse tahtlusega, eriti aga ettevaatamatusest toimepandud kuritegude puhul avaldub subjekti eitav suhtumine nõukogude ühiskonna sotsiaalsesse väärtustesse vähem

²⁷ Sellele komponendile kuritegeliku käitumise geneesis juhtis autor tähelepanu juba 1968. a. Vt. H. King's. Vastuolust vajaduste ja nende rahuldamise võimaluste vahel kuritegevuse etioloogias. — TRÜ Oigusteaduskonna aspirantide töid II. Tartu, 1968, lk. 149—156. Hiljem on sellele tähelepanu pööranud ka U. Džekebajev, vt. У. С. Джекебаев. О социально-психологических аспектах преступного поведения. Алма-Ата, 1971, стр. 54, ja V. Kudrjavtsev, vt. В. Н. Кудрявцев. Криминологическое значение потребностей. — «Советское государство и право», 1973, № 7, стр. 86 и сл.

teraval kujul. Ka muutub kuriteo toimepanemise subjektiivsete ja objektiivsete tingimuste vahekord — suurema tähtsuse omandavad objektiivsed tingimused. Ei saa aga nõustuda väitega, et vastulool vajaduste ja nende rahuldamise legaalseste võimaluste vahel ei ole ettevaatamatusest toimepandud kuritegude puhul üldse mingisugust tähtsust.²⁸

О РОЛИ МОТИВА И ЦЕЛИ В ГЕНЕЗИСЕ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Х. Кинге

Резюме

Мотив и цель являются важными компонентами человеческого поведения. Поэтому естественен и интерес к этим явлениям в теории уголовного права и криминологии. В теории уголовного права и криминологии высказаны положения, согласно которым мотив является поводом совершения преступления или внутренней, субъективной причиной преступления. В отношении цели также высказано положение, согласно которому и цель является внутренней, субъективной причиной преступления. В статье дается критический анализ этих положений с точки зрения советской психологии и диалектического материализма, убеждающий, что с данными положениями нельзя полностью согласиться. Автор приходит к выводу, что мотив является только внутренним стимулом преступного поведения. В отношении цели можно признать справедливым, что цель является внутренней, субъективной причиной преступления.

²⁸ U. Džekebajev märgib, et rahuldamata individuaalset vajadust võib vaadelda ajendava põhjusega ainult konkreetsete tahtlike kuritegude puhul. Vt. У. С. Д же ке ба ев. О социально-психологических аспектах преступного поведения. Алма-Ата, 1971, стр. 54.

MODELLEERIMISE PROBLEEMIDEST KRIMINALISTIKAS

H. Lindmäe,

õigusteaduse kandidaat, dotsent

Modelleerimine on kaasajal üks tähtsamaid teadusliku uurimise meetodeid. Selle meetodi rakendamisel konstrueeritakse objekt (mudel), mis asendab tunnetamisel teist objekti (originaali) ja on sellega kindlas vastavuses. Nende kahe objekti suhet iseloomustab sarnasus, isomorfsus ja analoogia. Sarnasus tähendab mudeli ja modelleeritava objekti oluliste tunnuste kokkulangemist, isomorfsus — kahe objekti struktuurset vastavust. Kuna igal objektil on arvukalt mitmesuguseid omadusi ja seoseid, saab isomorfismist kõnelda vaid teatud kindlate omaduste ja seoste seisukohalt. Analoogia all mõistetakse aga nähtuste kooskõla nende olulistest tunnustest.

Kuna mudel on originaaliga kindlas vastavuses, saab mudeli vahendusel andmeid originaali kohta. Modelleerimist kasutatakse siis, kui originaali ennast ei saa vahetult uurida või see on raskesti kättesaadav.

Modelleerimise meetodeid rakendatakse laialdaselt ka kriminaalistikas. Lähtudes modelleerimise filosoofilisest käsitlusest, tuleb neid meetodeid analüüsida ka uurimis- ja ekspertiisipraktika pinnalt. See võimaldab paremini lahendada kriminaalistikas tõusetuvaid teoreetilisi probleeme ning täpsemini määratleda mudelite rakendusala uurimis- ja ekspertiisipraktikas.

Mudel on tegelikkuse peegeldus. Tegelikkuse peegeldamisel võidakse aga rakendada oma laadilt erinevaid mudeleid: sõltuvalt mudeli struktuurist eristatakse mõttelisi ja materiaalseid mudeleid.¹

Kriminaalaja kohtueelse uurimise sisuks on tõendamisele kuuluvate asjaolude väljaselgitamine. Pidades silmas modelleerimise olemust, konstrueeritakse uurimisprotsessis tõendusliku informat-

¹ Vt. В. А. Штофф. Роль моделей в познании. Ленинградский орден Ленина государственный университет имени А. А. Жданова. Л., 1963, стр. 71.

siooni alusel uuritava kuriteo mõtteline mudel, mis võimaldab tunnetada kuritegu kui minevikusündmust. Milline on loodud mudeli adekvaatsus võrreldes minevikus toimunud kuriteoga, sõltub kogutud tõendite hulgast ja nende tõepärasusest. Tõendamisel lisatakse mudelisse, arvestades kuriteosündmuse ja teiste tõendamisele kuuluvate asjaolude kohta kogutud andmeid, uusi elemente ja sellele vastavalt suureneb ka mudeli adekvaatsus.

Esialgu on tõendamisel kuriteo kohta loodud mudel alati äärmiselt lihtsustatud ja skemaatiline ega hõlma tavaliselt olulisi elemente ja seoseid. Mudeli täiendamisel püstitatakse uurimisversioone, mis on oma sisult kuriteo kui tervikliku nähtuse kohta loodud mudeli üksikelemendid — ühe või teise asjaolu üksikmudelid. Kui kogutavad tõendid ei sobi loodud üksikmudeli raamidesse, on taoline mudel ebatõene ja see heidetakse kõrvale.

Mudeleid ei looda mitte ainult mõttelisi, vaid neile antakse ka mõnesugune materiaalne vorm. Sellist mudelit nimetatakse materiaalseks mudeliks.

Kriminaalasja kohtueelsel uurimisel leiavad kuriteo ja selle üksikute asjaolude kohta loodud mõttelised mudelid erinevaid materiaalseid väljendusi.

Nii luuakse uurimistoimingu protokolliga informatsiooniline mudel näiteks kuriteosündmusega seotud isiku käitumise kohta. Informatsioonilise mudelina tuleb vaadelda ka sündmuskoha, ruumi või paikkonna skeemi ja plaani.

Nende kõrval kohtame kriminaalasja kohtueelsel uurimisel veel mitmesuguseid materiaalsete mudelite rakendamise võimalusi, samuti mõtteliste ja materiaalsete mudelite seoseid.

Modelleerimine võimaldab kohtueelsel uurimisel selgitada ühe või teise nähtuse olemust, tunnetada uusi seoseid ning saadud andmete pinnalt püstitada uusi versioone. Mudel täidab oma tunnetuslikku ülesannet nähtuste seletamisel ainult koos teiste tunnetusmeetoditega (näiteks eksperimendiga).

Pidades silmas mõttelise ja materiaalse mudeli omavahelist seost, saab tuua esile veel ühe mudeli olulise funktsiooni: real juhtudel mudeli loomine sillutab teed eksperimendile ning kindlustab katsete teostamise kuriteosündmusele vastavates olulistest tingimustes.²

Neil juhtudel, mil mõttelisele mudelile võib anda materiaalse kuju, soodustavad mudelile iseloomulikud jooned (abstraktsioon ja näitlikkus) uurimiseksperimendi eesmärgi saavutamist. Kuna mudeli loomisel peetakse silmas selle oluliste tunnuste vastavust uuritavale kuriteosündmusele, on ka uurimiseksperimendi tulemused üle kantavad sellele sündmusele ning tõendamisel kasutatavad.

² Vt. В. А. Штофф. Роль моделей в познании. Ленинградский орден Ленина государственный университет имени А. А. Жданова. Л., 1963, стр. 71.

Uurimiseksperimendi eesmärgi piiritlemisel lähtutakse kriminaaltoimiku materjalide alusel kuriteosündmuse kohta loodud mõttelisest mudelist. Uurijale peab olema selge, millisele uurimisversioonist tulenevale küsimusele ta otsib katsete tegemisel vastust — mis on ettevalmistatava uurimistoimingu eesmärk.

Uurimiseksperimendi ettevalmistamisel peab uurija jälgima, et selle uurimistoimingu teostamisel peetaks silmas tingimusi, milles toimus uuritav sündmus. Need tingimused võivad olla kas objektiivsed (olustikulised tingimused ja isikute käitumine) või subjektiivsed. Tingimuste kohta, milles toimus uuritav sündmus, saadakse andmeid kriminaaltoimikust. Kui need andmed on ebataielikud, kuulatakse nendes küsimustes veel üle isikuid, kes võivad anda ütlusi uuritava sündmuse olustiku ja muude asjaolude kohta. Vajaduse korral teostatakse täiendav sündmuskoha vaatlus ja nõutakse välja dokumente (näit. meteoroloogijaama õiend ilmastikutingimuste kohta sel ajal, mil pandi toime uuritav kuritegu).

Kõigi nende andmete alusel rekonstrueeritakse kuriteosündmuse olustik, milles siis viiakse läbi uurimiseksperiment. On selge, et uurimiseksperimendi olustiku täielikku vastavust uuritava sündmuse olustikule ei ole võimalik kindlustada. Kuna seda ei nõua ka modelleerimise meetodi rakendamine, ei tulegi taolist vastavust taotleda. Kooskõlas modelleerimise meetodi olemusega tuleks kindlustada vastavus oluliste, uurimiseksperimendi tulemuste tõepärasuse kindlustamise seisukohalt määravate tingimuste osas. Kui olustiku rekonstrueerimisel jäetakse täitmata vastavuse nõue nende tingimuste osas, millest sõltuvad otseselt uurimiseksperimendi tulemused, võivad uurimiseksperimendiga saadud andmed minetada oma tõendusliku tähenduse.³

Milliste olustikuliste tingimuste osas ja millises ulatuses vastavust taotleda, otsustab uurija, lähtudes kriminaaltoimiku materjalide alusel uuritava sündmuse kohta loodud mõttelisest mudelist, samuti uurimiseksperimendi eesmärgist ja katsete sisust. Näiteks võidakse taotleda olustikuliste tingimuste vastavust uuritava sündmuse olustikule uurimiseksperimendi teostamise kohas, ajas, tajumis- ja ilmastikutingimustes, tempos ning isikute ja esemete paiknemises ruumis või paikkonnas ning esemete laadis.

Sõltuvalt uurimiseksperimendi liigist ja selle eesmärgist kasutatakse uurimispraktikas katsete tegemisel esemele, laibale või isikule vastavat mulaaži. Mulaaž on objekti loomutruu jäljendusmudel, mille valmistamisel taotletakse vastavust originaalile mingi ühe või mitme olulise tunnuse osas (näit. kaal, kuju, värvus, mõõtmed). Ei arvestata aga neid tunnuseid, mille osas vasta

³ Vt. И. М. Лузгин. Реконструкция как разновидность моделирования в расследовании преступлений. — Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 13. Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. М., 1971, стр. 117.

vuse puudumine ei mõjasta negatiivselt uurimiseksperimenti tulemuste tõepärasust. Näiteks liiklusõnnetuse kohtueelsel uurimisel on mõnikord vaja uurimiseksperimentiga selgitada, kas sündmuse teatud tingimustes sõiduki juht pidi märkama sõiduteel esinevat objekti ning kui kaugel see oli võimalik. Kui sõideti otsa maanteel lehavale inimesele, taotletakse kannatanu mudeli valmistamisel vastavust selliste oluliste tunnuste osas, nagu keha suurus, kuju, riietus ja selle värvus. Teistel välistunnustel ei ole uurimiseksperimenti tulemuste hindamise seisukohalt tähtsust.

Muidugi võidakse olustiku rekonstrueerimisel, milles teostatakse uurimiseksperimenti, kasutada ka esemeid, mis on samaliigilised kuriteosündmusega seotud esemetega. Kui ese esindab ühte gruppi kuuluvaid objekte, mis on omavahel teatud tasandilt identsed, ei tule seda vaadelda mudelina.⁴ See asjaolu aga ei muuda sündmuse olustiku rekonstrueerimise kui modelleerimise meetodi rakendamise olemust.

Kui uurimiseksperiment peab selgitama, kas kuriteosündmusega seotud isikul on oskusi, mida rakendati kuriteo toimepanemisel, võidakse valmistada mudel ka selle uurimistoimingu käigus.

Näiteks sai kannatanu postipaki, mis lahtitegemisel plahvatas. Sündmuskoha vaatlusel leitud tükkide, samuti laiba lahangu vigastustest väljavõetud kildude järgi selgitati kohtuballistikaekspertiisi tegemisei lõhkeseadise skeem. Keemiaekspertiisiga tehti kindlaks lõhkelaengu laad.

Uurimiseksperimenti läbiviimisel tehti kahtlustatavale ettepanek valmistada kasutatud lõhkeseadise makett. Saadud mudelit uuriti kohtuballistikaekspertiisi käigus ning tuvastati, et maketis edastatud skeem kindlustab lõhkeseadise plahvatuse paki avamisel. Sellest nähtub mudeli osa teooria ja praktika seostamisel: mudeli vahendusel kontrollitakse teooriat praktikas.

Tihti rakendatakse uurimispraktikas modelleerimist kuriteoga seotud tundmatu isiku näokujutise saamiseks.

Ülekuulamisel saadakse andmeid kuriteo toimepannud isiku välimuse kohta sõnaliselt vormis. Kuid sellises informatsioonilises mudelis on raske edasi anda mälus säilinud piltkujutist. Seetõttu jääb osa informatsioonist kirjeldatava isiku välimuse kohta mudelisse lülitamata. Kui ülekuulatav ei leia mõne keha- või näoosa kirjeldamiseks sobivat sõna või väljendit, eksitakse tahtmatult mudeli üksikute elementide kujundamisel. Oluline on veel see, kuidas uurija ning teised isikud, kes saadud informatsioonilist mudelit — isikukirjeldust — kasutavad, ülekuulatava sõnadest aru saavad.

Tavaliselt ei anna ülekuulamisel saadud isikukirjeldus kuriteoga seotud isiku välimusest terviklikku kujutlust. Selle alusel

⁴ Vt. Л. О. Вальт. Воображаемая модель как познавательный образ. Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Труды по философии. Сб. X. Тарту, 1966, стр. 31.

isikukirjelduse kasutaja poolt loodud mõttelises mudelis esinevad lüngad täidetakse suvaliselt. Ka pole võimalik isikukirjelduse järgi mõista, kuidas mõjustab mudelis üks näoosa teise tajumist. Seetõttu võib ülekuulataava sõnade järgi saadud informatsiooniline mudel kirjeldatava isiku välimusest küllaltki erineda ülekuulataava teadvuses säilinud kujutlusest.

Neid asjaolusid arvestades ongi uurimispraktikas püütud täiendada isikukirjelduse sõnalist vormi teisetüübiliste mudelite loomisega, nagu 1) isiku näo visandi, 2) liitfoto või 3) liitvisandi tegemisega.

Ülekuulataava ütluste järgi tehakse isiku näo visand pliiatsijoonistusena. Detailselt seda ei viimistleta. Sellise visandi võib teha ülekuulataav ise, kui ta oskab hästi joonistada, või siis kasutatakse kunstniku abi. Soovitav on kutsuda spetsialistina uurimistoimingust osa võtma karikaturisti, kes suudab hõlpsasti tabada ülekuulataava sõnade järgi olulisi ja kirjeldatavale isikule iseloomulikke detaile ning neid visandil edasi anda.

Kui ülekuulataav viitab kellelegi (näit. keegi tutvusringkonnast), kes on kirjeldatava isikuga mõneti sarnane, kasutatakse visandi tegemisel ka selle isiku fotot. Ülekuulataval lastakse foto järgi eelnevalt selgitada, millise fotol kujutatud näoosa puhul ilmneb sarnasus mälu kujutlusega ja milles seisnevad lahkuminekid.

Sellise foto puudumisel võib uurija ülekuulatavale näidata erinevate isikute fotosid, või siis üksikute näoosade visandite albumit. Ühtlasi selgitatakse, millised kirjeldatavale isikule iseloomulikud detailid on jäänud ülekuulatavale hästi meelde.

Esialgul joonistatakse visandi tegemisel näo piirjooned ja juukset, seejärel üksikud näoosad. Tavaliselt alustatakse nendest näoosadest, mis on ülekuulataava teadvuses hästi säilinud. Ülekuulataava ülesanne on joonistamist jälgida ning hinnata visandi sarnasust mälu kujutlusega. Ta peab juhtima kunstniku tähelepanu igale lahkuminekule nii näo kui ka üksikute näoosade kujus ja suuruses ning nende suhtelises asetuses.

Visand tehakse esialgu õrnade pliiatsijoontega. Sel juhul on lihtne visandit vajaduse korral täiendada ja parandada. Sageli ei piisa ühest visandist, vaid neid tuleb teha mitu.

Kui uurija peab vajalikuks visandite joonistamist mitme ülekuulataava ütluste järgi, tehakse seda iga ülekuulataava osas eraldi. Kõik visandid esitatakse hiljem igale ülekuulatavale, kes valivad nende hulgast selle või need, mis on paremini õnnestunud. Mitme visandi valimisel selgitatakse, millistel näoosadel on ühel või teisel visandil suurem sarnasus kirjeldatava isiku välimusega. Saadud andmeid arvestades tehakse lõplik mudel näovisandina.

Liitfoto saadakse mitme erineva isiku fotost. Võrreldes visandi tegemisega on liitfoto saamine hõlpsam ja kiirem. Kuna ülekuulataav ise valib fotokujutisi, mis vastavad tema mälu kujutlusele, on väljastatud tema ütluste vääriti mõistmine.

Liitfoto saadakse ühesuguse mastaabiga fotodest. Näiteks esitatakse ülekuulatavale temalt saadud isikukirjeldust arvestades rida fotosid. Ülekuulataav valib nende hulgast kõigepealt foto, mis sarnaneb näo üldkujult tema mälus säilinud kujutlusega. Seda fotot kasutatakse liitfoto alusena. Seejärel valitakse teisi fotosid, millel üks või leine näoosa vastab mälu kujutlusele. Fotodest lõigatakse need näoosad välja ning asetatakse alusena kasutatavale fotole. Saadud liitfoto pildistatakse. Negatiivil retušeeritakse fotolõigete servad ning kujutisele antakse terviklik ilme. Vajaduse korral retušeeritakse sarnasuse suurendamiseks veel positiivi.

Liitfoto võidakse valmistada ka seadise abil, mida nimetatakse *fotorobotiks*. Selline fotorobot võib esineda fotokomplekti kujul, milles on paljude erineva välimusega isikute näo ja näoosade fotod. Nende hulgast valitud üks foto on aluseks, millele asetatakse üksikute näoosade fotod. Kuna näoosade lõigetel on ühesugune kuju ja suurus, saab neid alusena kasutatavale fotole asetamisel servadelt ühitada. Näo ja näoosade fotode vahetamisega võidakse moodustada hulgaliselt erinevaid liitfotosid.

Sageli kasutatakse liitfoto saamiseks välimusest erinevate isikute fotode ribalõikeid. Ribalõigete laius eri fotorobotite puhul võib olla erinev. Näiteks võivad fotod olla lõigatud ristsuunaliselt kas kolmeks, viieks või kuueks ribaks. Kolme ribalõike korral moodustub liitfoto lauba-, nina- ja suuosa fotolõigetest.

Fotoroboti valmistamiseks valitakse fotod, mille kuju ja mõõtmed on sellised, et erinevaid näolõike saab servadelt ühitada. Fotolõigud liimitakse näiteks papist, vineerist või muust materjalist ribadele. Alus on tavaliselt sirge. Mõnikord rakendatakse aga moodust, kus fotolõigud liimitakse fotoroboti kettataoliste aluste servadele.

Sirgete aluste pikisuunalisel nihutamisel või ketaste pööramisel vahelduvad kohakuti asetsevad näo fotolõiked. Näo piirjoonte ühitamisel moodustuvad järjestikuselt erinevad liitfotod. Et hõlbustada ühe kujundatava liitfoto kui mudeli jälgimist, on fotolõigetega aluseid ühendavas raamis liitfoto mõõtmetele vastav väljaõige.

Fotode asemel võidakse fotorobotis kasutada veel näolõikude diapositiividega filmilindi ribasid.

Veel kasutatakse liitfoto saamiseks seadist, mille abil näolõikude kujutised projitseeritakse ekraanile. Näolõikude kuju saab ülekuulataava ütluste järgi optiliselt muuta kas kitsamaks või laiemaks, pikemaks või lühemaks.

Ülekuulataava teadvuses säilinud kujutlusele saab anda materiaalse mudeli vormi veel liitvisandiga.

Selle kokkuseadmiseks kasutatakse seadises, mida nimetatakse identifitseerimise komplektiks (ing. *Identi-Kit*), üksikute näoosade ja muude detailide visandite diapositiive. Diapositiivid on tehtud mehe soengu, kulmude, silmade, kõrvade, nina, suu, lõua, näo-

kortsude, habeme, vurrude, samuti prillide ja peakatte visandite arvukatest teisenditest.

Diapositiivid on õhukesel läbipaistval alusel. Igal diapositiivil on ainult ühe näoosa või muu detaili joonvisand. Visandid on tehtud tavaliselt otsevaates ning on omavahel kokkusobitatavad. Üksteise peale asetatud diapositiivide läbivalgustamisel moodustavad üksikud joonvisandid isiku näo ühtse liitvisandi.

Ülekuulamise kirjeldatud näoosadele ja muudele detailidele vastavate diapositiivide otsimisel kasutatakse visandite albumit. Ülekuulatavale on soovitatav näidata albumit ühe või teise näoosa teisendite visanditega, mis on lähedased tema poolt kirjeldatule. See võte hõlbustab otsinguid. Ostarbekas on alustada näoosadest, mille tunnused on ülekuulatavale hästi meelde jäänud.

Albumist valitud näoosa või muu detaili visandi märgise järgi leitakse kiiresti sellele vastav diapositiiv. Diapositiivid asetatakse järjestikuliselt üksteise peale. Need sobitatakse kokku raamil, mis paikneb valgustusseadmetega alusel.

Ülekuulatav jälgib üksikutest diapositiividest liitvisandi kokkusobitamist. Kui liitvisand ei vasta ühe või teise näoosa või muu detaili poolest ülekuulatava teadvuses säilinud kujutlusele, asendatakse liitvisandis ülekuulatava juhise järgi üksikuid diapositiive või nihutatakse neid üksteise suhtes.

Puuduvad näodetailid, nagu sünnimärk või haavaarm, joonistatakse täiendavalt võrkjoonestikuga diapositiivile.

Liitvisandit saab projitseerida suurendatult seadise ekraanile. Seadisel on peeglite süsteem, mille abil on võimalik mõneti muuta näo ja näoosade kuju.

Liitvisandit saab edastada koodi abil. Valemis märgitakse järjestikuliselt diapositiivide märgised ning nende asetus raamis. Uhtlasi nähtub valemist täiendavalt joonistatud näodetaili nimetus ja selle asetus võrkjoonestikuga diapositiivil. Vajaduse korral teatakse teistele uurimisorganitele liitvisandi valem, mille järgi seatakse kohapeal kiiresti kokku vastav liitvisand.

Sellise valemi tuletamist on aga ebaõige vaadelda uue, matemaatilise mudeli loomisena. Siin ei toimu informatsiooni ümberkujundamist, sellele teise vormi andmist. Tegemist on vaid tehnilise abivõttega, mis võimaldab uue liitvisandi saamist.

Kriminalistikas käsitletakse põhjendatult modelleerimise ühe moodusena ka isiku näo skulpturaalset e. plastilist rekonstrueerimist kolju järgi. Seda moodust rakendatakse uurimispraktikas juhul, kui muud võltsed ei ole andnud tundmatu laiba isiku väljaselgitamisel tulemusi. Näo skulpturaalseks rekonstrueerimiseks määratakse antropoloogiaekspertiis, mille eesmärgiks on rekonstrueerida kolju järgi näo pehmed osad.

Isiku näo skulpturaalse rekonstrueerimise meetodi töötas välja M. M. Gerassimov, toetudes kranioloogia andmetele (kranioloogia on koljut, selle mõõtmeid, kuju ja varieeruvust uuriv antropoloogia).

gia haru). Meetodi teaduslikuks aluseks on tees, et näo pehmete kockihtide paksus, üksikute näoosade kuju, suurus ja asetus on seotud kolju ehitusega. Pehme koekihi paksus ja kuju varieerub sõltuvalt kolju reljeefist. Ühtlasi on tuvastatud veel muidki sõltuvusi kolju ehituse ja näo iseärasuste vahel (näit. näolihaste mõningate mõõtmeliste omaduste vastavus koljuluude ehitusele).

Skulpturaalsel näo rekonstrueerimisel uuritakse koljut, selgitatakse, kas see on säilinud esialgsel kujul, kas ja milliseid vigastusi selles esineb. Seejärel määratakse kolju järgi isiku sugu ja vanus. Kolju- ja näoluude uurimisel saadud andmete alusel rekonstrueeritakse esialgu mõtteliselt isiku nägu — saadakse näo mõtteline mudel. Selles on edastatud see oluline ja iseloomulik, mis on omane isiku näole. Lähtudes näo kujutlusest tehakse visandeid, mida kasutatakse rekonstrueerimisel.⁵ Sel teel antakse mõtteliselt saadud mudelile materiaalne vorm.

Rekonstrueerimise tulemuste objektiivsuse kindlustamiseks ei tohi teha teatavaks kontrollitava isiku isikukirjelduslike andmeid. Seega ei ole lubatud üle anda eksperdile selle isiku fotot või teatada tema välistunnuseid, kelle kolju on uurija versiooni järgi uurimiseks esitatud.

Rekonstrueeritud näo puhul on vaja silmas pidada asjaolu, et rakendatud meetod ei kindlusta nende näoosade suuruse ja kuju vastavust, millel puudub luust toet (kõrvad, ninaots ja -sõõrmed, põsed ja huuled). Muidugi ei ole selle kõrval veel välistatud kõrvalekalded kolju ja näo pehmete kockihtide ehituses ilmnevatest seaduspärasustest. Ka ei ole rekonstrueerimisel võimalik objektiivselt tagada selliste isikukirjelduslike tunnuste vastavust nagu näo täidlus, juuste ja kuldude värvus, juuksepiiri kuju ja asetus laubal ja oimudel, silmade kuju ja värvus ning kortside paiknemine, nende kuju, laad ja sügavus, aga ka haigusest, operatsioonist või traumast tingitud muutused. Järelikult ei ole kolju järgi näo rekonstrueerimisel selle üksikute elementide osas kaugeltki välistatud eksperdi loova fantaasia — tema subjektiivse kujutluse mõju.

Sellest tulenevalt on rekonstrueeritud nägu ainult sarnane selle isiku näoga, kelle koljust lähtudes toimus modelleerimine.

Nagu modelleerimisele omane, ei saa skulpturaalse rekonstrueerimise meetod edastada näo kõiki tunnuseid absoluutse täpsusega. Selle meetodi rakendamisel on määrav õigesti mõista näo põhiliste tunnuste olemust, kusjuures portreeline sarnasus saavutatakse oluliste, isiku näole iseloomulike tunnuste edastamisega. Kooskõlas modelleerimise olemusega ei taotleagi kõigi detailide kokkulangemist, vaid ainult olulise esiletõu ja näo sarnasuse kindlustamist näo tüübi, laadi ja välisilme osas.⁶

⁵ Vt. И. М. Лужгин. Расследование как процесс познания. М., 1969, стр. 176.

⁶ Vt. О возможности применения в следственной практике метода восстановления лица по черепу. — Советская криминалистика на службе следст-

Vaatamata mõningate subjektiivsete elementide ilmnemisele rekonstrueerimise tulemustes, tuleb saadud mudelit vaadelda teadusliku analoogiana, kus on kindlustatud oluliste tunnuste vastavus ning tagatud kahe objekti — rekonstrueeritud näo ja tundmatu isiku laiba näo — samakujulisus, isomorfsus näo oluliste tunnuste seisukohalt.

Saadud materiaalse mudeli puhul on iseloomulik veel asjaolu, et mudelisse on lülitatud selle alusena uurimiseks esitatud kolju. See kindlustab omakorda mudeli ja originaali põhilise vastavuse.

Mudel on tunnetusvahend. Kui see ei leia praktilist rakendust uute andmete kogumisel tõendamisele kuuluvate asjaolude kohta, puudub sellise mudeli loomiseks praktiline vajadus. Skulpturaalsel rekonstrueerimisel loodud mudelit kasutatakse tundmatu laiba isiku väljaselgitamiseks mitmel viisil. Näiteks saadakse operatiiv-jälituslike vahenditega andmeid kuriteosündmusega seotud isiku kohta kontrollitava isiku isikukirjelduse või foto võrdlemisel rekonstrueeritud näost tehtud fotoga (näit. kadunuks jäänud isikute ja tundmatute laipade kriminaalregistratsiooni järgi).

Operatiiv-jälituslike vahendite kasutamise teel saadud andmetel isiku samasuse kohta ei ole aga kohtulike tõendite tähendust. Ent neid arvestades tõendatakse isiku samasus kriminaalasja kohtueelses uurimisel teiste andmetega. Operatiiv-jälituslikud andmed on ainult materjal, mille alusel püstitatakse versioone tundmatu laiba isiku kohta.

Tuleb nõustuda erialakirjanduses avaldatud seisukohaga, et skulpturaalse rekonstrueerimise varal loodud mudelit võidakse kasutada äratundmiseks esitamisel.⁷ Tundmatu laiba isik võidakse ära tunda rekonstrueeritud näo foto järgi, mis on avaldatud näiteks ajalehes või see toimub äratundmiseks esitamise kui eri uurimistoimingu käigus. Kuna rekonstrueeritud nägu erineb isiku fotost, tuleks isik esitada äratundmiseks mudeli foto järgi nii, nagu see toimub vastavalt ENSV KrPK §-le 137 lg. 3 laiba puhul. Äratundjale võidakse näidata foto asemel ka rekonstrueerimisel loodud mudelit.

Äratundmiseks esitamise käigu ja tulemuste hindamisel ei tohi unustada, et saadud mudel on vaatamata oma materiaalsele vormile ikkagi oma laadilt mõtteline.⁸ Kuid ka mõtteline mudel, millele on antud materiaalne vorm, on oma sisult objektiivne kui objektiivse reaalsuse peegeldus.⁹

Erialakirjanduses on avaldatud arvamust, et skulpturaalsel re-

вия. Вып. 4. Всесоюзный научно-исследовательский институт криминалистики Прокуратуры СССР. М., 1953, стр. 145.

⁷ Vt. О возможности применения в следственной практике метода восстановления лица по черепу. — Советская криминалистика на службе следствия. Вып. 4. Всесоюзный научно-исследовательский институт криминалистики Прокуратуры СССР. М., 1953, стр. 167.

konstrueerimisel loodud näo mudel võib olla uurimisobjektiks ka isikukirjeldusekspertiisi tegemisel. Ekspertiisiülesandeks on rekonstrueeritud näo fotost lähtudes tuvastada, kas kontrollitava isiku fotol on kujutatud sama isikut.¹⁰ Sellise käsitlusega ei saa mõustuda. Et identifitseerida isikut isikukirjeldusekspertiisi tegemisel, tuleb lähtuda ainult neist tunnustest, mille esinemist ei saa vaidlustada kas loetudes kõrvalekallete ilmlemisele üldistest seaduspärasustest või viidates vajadusele täita rekonstrueerimisel kasutatavates andmetes esinevaid lünki fantaasia pinnalt. Isiku identifitseerimisel tuleks sel juhul lähtuda mitte rekonstrueerimisel saadud näo mudelist, vaid koljust. Kolju ja kontrollitava isiku foto ühitamisel on võimalik saada vaieldamatuid andmeid isiku samasuse, sarnasuse või erinevuse kohta.¹¹

Kriminalistikas laieneb matemaatiliste e. numbriliste mudelite rakendusala. Matemaatiline mudel on originaali kirjeldavate matemaatiliste seoste kogum. Originaali vahetu uurimise asemel uuritakse sel puhul matemaatilisi seoseid või imiteeritakse nende seoste alusel originaali informatsioonilist külge elektronarvutil.

Matemaatiliste mudelite rakendamine võimaldab kriminalistikas identifitseerimisprotsessi automatiseerida.

Näiteks kasutatakse ka Eesti NSV-s automatiseeritud daktüloskoopilist otsimissüsteemi, mis võimaldab sündmuskohalt leitud sõrmejälje järgi identifitseerida kontrollitavat isikut, samuti tuvastada tundmatu laiba isikut. Selleks kodeeritakse nii kontrollitavate isikute kui ka sündmuskohalt leitud sõrmejäljed. Kodeerimisel antakse numbriline väljendus sellistele papillaarkurrustiku tunnustele ja nende teisenditele nagu papillaarkurrustiku tüüp ja liik, papillaarotsik, -lõik, -saar, -sild, -hark, delta ehitus ja delta kaugus kurrustiku keskpunktist. Daktüloskoopilisi koode võrreldakse vastavalt ülesande lahendamise programmile elektronarvutis.

Ka sel juhul, kui on vaja isikut identifitseerida lühikese teksti, allkirja või moonutatud käekirja järgi, samuti eristada lähedasi käekirju, rakendatakse identifitseerimisülesande lahendamisel modelleerimist. Selleks liigendatakse kirjajoon alates algpunktist lõikudeks, mida kirjeldatakse kahe punkti kaudu koordinaatide

⁸ Vt. В. А. Штофф. Роль моделей в познании. Ленинградский орденa Ленина государственный университет имени А. А. Жданова. Л., 1963, стр. 14.

⁹ Vt. М. Коршунов. Модель и отражение. — Вестник Московского университета. Серия VIII. Экономика, философия. № 6. М., 1964, стр. 68.

¹⁰ Vt. О возможности применения в следственной практике метода восстановления лица по черепу. — Советская криминалистика на службе следствия. Вып. 4. Всесоюзный научно-исследовательский институт криминалистики Прокуратуры СССР. М., 1953, стр. 107.

¹¹ Vt. Э. А. Финн. Фотосовмещение и его применение в следственной практике. — Советская криминалистика на службе следствия. Вып. 9. Всесоюзный научно-исследовательский институт криминалистики Прокуратуры СССР. М., 1957, стр. 137.

süsteemis. Punktide koordinaadid on see arvuline materjal, millega opereerib elektronarvuti.¹²

Erialakirjanduses käsitletakse modelleerimisena ka pindjäljest tõmmise ja süvendjäljest jäljendi tegemist. Näiteks peab G. Granovski modelleerimiseks silmale nähtamatu või vähenähtava jälje nähtavaks muutmist autoradiograafiameetodi rakendamise teel.¹³ Fotokujutis — autoradiograafiamedel saadakse nii, et objekti töödeldakse radioaktiivse ainega ning märgitud aatomid kinnistuvad näiteks papillaarjoontel jäljeainele tugevamini kui eseme pinnale. Objekti vastu surutakse radioaktiivse kiirguse suhtes tundlik fotoplaat või film. Mida suurem on objekti ühes või teises lõigus radioaktiivse aine kontsentratsioon, seda enam tumeneb fotoemulsioon.

I. Luzgin nimetab otseselt modelleerimist jälje fikseerimise mooduseks.¹⁴ Põhjenduseks märgib ta, et näiteks jäljend on objekti väliste omaduste, selle ruumiliste vormide koopia. Ta edastab originaali selliseid välistunnuseid nagu selle kuju, mõõtmed ja pinna iseärasused. Kuna mudeli välisehituslikud elemendid vastavad üksüheselt originaalile — kuriteojälje jätnud objektile, on jäljendi tegemisel võimalik talletada originaali tunnuseid ja identifitseerimise käigus nende uurimisel tuvastada jälje jätnud objekt.¹⁵

Kuigi I. Luzgin peab modelleerimisel silmas mudeli loomist, mis võimaldab informatsiooni saamist jälje jätnud objekti kohta, kõneleb ta jälje mudelist.¹⁶ Jäljendit ja tõmmist peab mudeleks ka P. Danisjaviļšjus. Seejuures peab ta otstarbekaks eristada mudeleid laiemas ja kitsamas mõttes. Mudeli laiem mõiste hõlmaks ainult selle filosoofilist ja küberneetilist sisu, kitsam mõiste aga on rakendatav kriminalistikas. Mudeli kitsam, spetsiaalselt kriminalistikale omane mõiste seondub ka jäljest materiaalse koopia — jäljendi või tõmmise — tegemisega.¹⁷ Näiteks valmista-

¹² Vt. Б. Н. Козинец, Р. М. Ланцман, В. А. Якубович. Об одном кибернетическом методе исследования в криминалистической экспертизе почерка. — Кибернетика и судебная экспертиза. Вып. 2. Научно-исследовательский институт судебной экспертизы юридической комиссии при Совете Министров Литовской ССР. Вильнюс, 1966, стр. 67; Л. Е. Аронкер, А. М. Компанец, И. Б. Сироджа. Об использовании электронно-вычислительных машин для графической идентификации. Проблемы правовой кибернетики. М., 1968, стр. 168.

¹³ Vt. Г. Л. Грановский. Некоторые теоретические вопросы моделирования в криминалистике. — Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы. Материалы научной конференции, декабрь, 1969 г. Вып. 1. Центральный научно-исследовательский институт судебных экспертиз. М., 1969, стр. 36.

¹⁴ Vt. И. М. Лузгин. Моделирование в расследовании преступлений. Труды высшей школы. Вып. 15. Министерство охраны общественного порядка СССР. М., 1967, стр. 27.

¹⁵ Sealsamas, lk. 27.

¹⁶ Sealsamas, lk. 27.

¹⁷ Vt. П. Данисьявичюс. Криминалистическое следование. Общие теоретические вопросы. Вильнюс, 1973, стр. 27.

takse sündmuskohal murdmisriista jäljest jäljend. See mudel võimaldab välja selgitada kuriteo toimepanemisel kasutatud murdmisriista tunnuseid. Seega kasutatakse jäljendit kui mudelit tras-soloogias tunnetuslikel eesmärkidel.¹⁸

Jäljendi ja tõmmise kõrval loeb näiteks V. Žbankov mudelite eri gruppi kuuluvaks veel võrdlusmaterjali, mis kajastab kontrollitava identifitseeritava objekti tunnuseid ning esindab seda identifitseerimisprotsessis.¹⁹ Sama seisukohta jagab J. Orlov, kes kinnitab, et gnoseoloogilises mõttes on võrdlusobjektid originaali materiaalsed mudelid. Nad on originaaliga isomorfismi suhetes.²⁰

Käsitledes modelleerimisega seonduvaid küsimusi kriminalistikas, peab I. Luzgin mudeliteks veel fotot ja filmi. Erinevalt jäljendist võimaldavad need tema arvates ulatuslikuma informatsiooni edastamist. Näiteks saab stereofotode vahendusel ettekujutuse ruumist. Nende fotode järgi saab uurida ka objekti mõõtmelisi tunnuseid. Värvusfoto ja -filmi vahendusel on aga võimalik saada ettekujutust objektist ja selle detailide värvusest. Lisaks sellele saab filmi kui kinomudeli järgi uurida tõendamisel tähtsusega toimingut kui protsessi.²¹

Jäljest valmistatud jäljendi ja tõmmise, samuti võrdlusmaterjali ning foto ja filmi käsitlemisel mudelina toetutakse sellele, et kõigil neil juhtudel on tegemist peegeldusega. Seejuures jäljend, tõmmis, võrdlusmaterjal, foto või film asendab ja esindab teist tunnetusobjekti, vastab objektiivselt teisele objektile (originaalile) ning võimaldab selle kohta uue informatsiooni saamist. Kuna need tunnused ilmnevad ka mudeli kui gnoseoloogilise kategooria puhul, siis tehaksegi järeldus, et taolised objektid on kriminalistikas mudeliteks.²²

On vaieldamatu, et mudel on gnoseoloogilises mõttes peegelduse vorm. Kuid see ei lange kokku tajumisega, kuriteo- või võrdlusjälje jätmisega välismaailma või objektist esemelise fikseeringu valmistamisega, fotograafilise fikseerimisega või filmimisega.

Jälje kujunemisele ja selle fikseerimisele on iseloomulikud põhjuslikkuse vahekorrad ja suhted: üks objekt (põhjus) mõjubast peegeldusprotsessis teist ja jätab sellele oma kajastuse kui taga-

¹⁸ Sealsamas, lk. 29.

¹⁹ Vt. В. А. Жбанков. Гносеологическая сущность образцов для сравнительного исследования. — Труды Высшей школы. Вып. 15. Министерство охраны общественного порядка СССР. М., 1967, стр. 76.

²⁰ Vt. Ю. К. Орлов. Гносеологическая сущность и процессуальная форма образцов для сравнительного исследования. — Труды Всесоюзного научно-исследовательского института судебных экспертиз. Вып. 5. М., 1973, стр. 182.

²¹ Vt. И. М. Лузгин. Моделирование в расследовании преступлений. — Труды высшей школы. Вып. 15. Министерство охраны общественного порядка СССР. М., 1967, стр. 30.

²² Vt. В. А. Жбанков. Гносеологическая сущность образцов для сравнительного исследования. — Труды высшей школы. Вып. 15. Министерство охраны общественного порядка СССР. М., 1967, стр. 77.

järje. Materaia üldise peegeldumisomaduse tõttu kandub tagajärjele ka põhjuse struktuur. Mudeli ja originaali vahel taolisi seoseid ei esine: nad ei ole reeglina omavahel põhjuslikult seotud.²³

Modelleerimine, selle põhistruktuur hõlmab alati kolme elementi. Selles sisalduvad kohustuslikult objekt (originaal) ja mudel ning nende kõrval veel mudeli looja — subjekt. Ilma subjektita ei ole ka mudelit.²⁴ Et rääkida mudelist gnoseoloogilises mõttes, on vähe sellest, et jäljest valmistas tõmmise või jäljendi uurija või spetsialist oma kätega, et uurija, spetsialist või ekspert said oma tegevuse kaudu kontrollitavast identifitseeritavast objektist võrdlusjälgi; et uurija, spetsialist või ekspert pildistas või filmis. Mudeli valmistamine peab toimuma inimese teadvuse kaudu. Seega on materiaalne mudel lahutamatu seotud mõttelise mudeliga: enne kui inimene loob mudeli, kujundab ta selle mõtteliselt oma teadvuses.²⁵ Järelikult enne seda, kui mudel kehasub tegelikkuses ja muutub inimese praktilise tegevuse tõttu materiaalseks mudeliks, on see inimese teadvuses esialgu kui tegelikkuse peegeldus, kui teoreetiline skeem.²⁶ Mõtteline ja materiaalne mudel on mõlemad tunnetusprotsessi vajalikud astmed.

Kuna välismaailma jäetud jäljest jäljendi või tõmmise valmistamine, pildistamine ja filmimine ning võrdlusjälgede jätmine ei läbi teadvust, puudub saadud objektidel ka selline kõigile mudelitele omane tunnus nagu teatud abstraktsiooniaste võrreldes originaaliga.

Järelikult on mudel originaali peegelduseks ainult niivõrd, kui võrd ta esindab modelleeritavat objekti, kui võrd mudeli looja peab silmas mudeli ja originaali vahelisi mõttelisi korrelatsioone.²⁷

Eeltoodust ilmneb, et ebaõige on kriminalistikasse üle võtta gnoseoloogilisi mõisteid, muutes nende sisu ja olemust, ning anda tehnilist laadi mudelile, milleks on jäljend ja tõmmis, võrdlusjäljed ning foto või film, modelleerimisel konstrueeritava mudeli sisu.

Mõnikord vaadeldakse erialakirjanduses modelleerimisena veel juhtu, kus ekspertiisi käigus tehtud järeldusi illustreeritakse maketi abil.²⁸ Sellist maketti saab demonstreerida kohtus ning see hõlustab ühe või teise nähtuse olemuse mõistmist.

²³ Vt. A. M. Коршунов. Модель и отражение. — Вестник Московского университета. Серия VIII. Экономика, философия. № 6. М., 1964, стр. 64.

²⁴ Vt. Л. О. Вальт. Проблема адекватности модели в свете ленинской теории отражения. — Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Труды по философии. Сб. XIV. Тарту, 1970, стр. 4.

²⁵ Vt. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 23, стр. 189.

²⁶ Vt. В. А. Штофф. Роль моделей в познании. Ленинградский орден Ленина государственный университет имени А. А. Жданова. Л., 1963, стр. 14.

²⁷ Vt. A. M. Коршунов. Модель и отражение. — Вестник Московского университета. Серия VIII. Экономика, философия. № 6. М., 1964, стр. 65.

²⁸ Vt. И. М. Лузгин. Методические проблемы расследования. М., 1973, стр. 173.

Taoline käsitus ei ole kooskõlas modelleerimise mõistega. Kui mudel ei ole uue informatsiooni saamise vahend, vaid seda rakendatakse ainuüksi näitlikustamiseks, ei täida see gnoseoloogilist funktsiooni.²⁹

О ПРОБЛЕМАХ МОДЕЛИРОВАНИЯ В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Х. Линдмяэ

Резюме

Моделирование является одним из важнейших методов научного исследования. При использовании этого метода конструируют объект (модель), который заменяет в познании другого объект (оригинал) и находится с ним в некотором объективном соответствии. Отношениям этих двух объектов свойственны подобие, изоморфизм и аналогия.

Исходя из соответствия между оригиналом и моделью, посредством модели получают информацию об оригинале.

Модели используют широко и в криминалистике. Поэтому необходимо, имея в виду философскую трактовку моделирования, исследовать модели на основании следственной и экспертной практики. Это дает возможность правильно решить поднятые в криминалистике теоретические проблемы и точнее установить область использования модели при расследовании уголовных дел.

По структуре различают мысленные (воображаемые) и физические (материальные) модели.

Мысленная модель создается в сознании человека. При расследовании на основе доказательной информации конструируется мысленная модель преступления. Поэтому создание мысленной модели и дает возможность познавать расследуемое преступление как событие прошлого. Адекватность созданной модели по сравнению с обстоятельствами преступления зависит от объема собранных доказательств и от их правдоподобия.

При дополнении созданной о преступлении модели строят новые следственные версии. Они являются по своему содержанию отдельными элементами этой модели — отдельными моделями тех или иных одиночных обстоятельств.

²⁹ Vt. J. O. V a l t. Воображаемая модель как познавательный образ. — Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Труды по философии. Сб. X. Тарту, 1966, стр. 33.

Созданные о преступлении и о его одиночных обстоятельствах мысленные модели находят себе разные материальные выражения. Таким образом, при составлении протокола следственного действия создают информационную модель, например о поведении лица, связанного с преступлением. Информационной моделью являются схемы и планы места происшествия. Создание модели дает возможность провести следственный эксперимент и обеспечивает выполнение опытов в условиях, соответствующих событию преступления.

Часто в следственной практике используют моделирование для того, чтобы создать субъективные портреты преступника.

В криминалистике обоснованно считают одним из видов моделирования пластическую реконструкцию лица по черепу.

В экспертной практике расширяется область использования математических моделей. Вместо непосредственного исследования оригинала исследуют математические связи или имитируют на основе этих связей информационную сторону оригинала на электронно-вычислительной машине. Исследование математических моделей дает возможность автоматизировать процесс идентификации.

В криминалистической литературе необоснованно рассматривают в качестве моделирования и слепки, откопировки поверхностных следов, фотоснимки и фильмы, а в некоторых случаях и образцы для сравнительного исследования.

Основная структура моделирования охватывает всегда три элемента. В этой структуре обязательно содержатся рядом с объектом (оригиналом) и моделью и создатель модели — субъект. Без субъекта немыслима и модель. Создание модели должно пройти через сознание человека. Для образования следа и его фиксации свойственны причинностные отношения. Между моделью и оригиналом таких связей не существуют. Необоснованно использовать в криминалистике гносеологические понятия, меняя их сущность и содержание, и придавать моделям технического характера значения при моделировании конструированных моделей.

OBJEKTIIVSE TÕE TUVASTAMISEST KRIMINAALASJADE UURIMISEL

K. Luiga,
vanemõpetaja

Umbritsevat tegelikkust, reaalselt olemist tunnetatakse erinevais praktika vormides, neist ühena on käsitletav tegevus õigusemõistmisel ning sellega seonduv kohtueelne uurimine. Kuna marksislik-leninlik tõe teooria, s. t. tunnetusteooria on rakendatav iga-suguse tunnetusprotsessi suhtes sõltumata uurimisainest, siis on ta selles mõttes üldine. Kriminaalajasjade uurimisel tuvastatav tõde on kõitnud (ehkki erinevas tähenduses) nii filosoofide kui ka juristide tähelepanu. Tõeprobleemil on kriminaalprotsessis eelkõige tohutu praktiline tähendus, mis aktualiseerub riigi ning üksikisikute huvide kaitses. Samavõrd oluline on ka tõe teoreetiline tähendus kriminaalprotsessis, sest tõekäsitus määrab paljude teiste õiguse instituutide poliitilise ja filosoofilise sisu.¹ Järelikult on tõekäsitus kriminaalprotsessis nõukogude uurimis- ja kohtuorganite kogu praktilise tegevuse ning teooria põhiküsimuseks.

Ometi polnud üsna pikka aega niisuguses kriminaalprotsessi teooria printsiipiaalses küsimuses küllaldast selgust. Veel enamgi, isikukultuseaegset õiguslikku omavoli põhjendati «teoreetiliselt» demagoogiliste viidetega suhtelise ja absoluutse tõe dialektikale, absoluutse tõe saavutamise võimatusele yms. Kriminaalprotsessi teoorias soovitati (A. Võšinski, 1937) piirduda suhtelise tõega, mõistes seda aga chaõigesti kas osalisi vigu sisaldava eeldatava tõena või kõige tõenäolisema teadmuseana. Niiviisi osutus võimalikuks seaduslikustada protsessuaalne nihilism ja omavoli.²

Mõned õigusteadlased jõudsid oma arutlusis selleni, et käsit-lesid kohtu poolt tuvastatavat absoluutset tõde õigusemõistmise

¹ Vt. A. A. Старченко. Методологические проблемы судопроизводства. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 38.

² Vt. И. С. Нарский. Выступление на симпозиуме. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 57.

tiivsele reaalsusele vastav inimteadvuse sisu, mille erisuseks on ühiskondliku praktika poolt kontrollitava teoreetilise mõtlemise taseme saavutus.⁸

Niisuguste teatavate tunnetuse ja ühiskonna arenemise astmete, tasemete tunnustamist omal ajal ja oma tingimustes määratles Fr. Engels dialektilise filosoofia konservatiivse küljena, lisades, et niisugune käsitusviisi konservatism on relatiivne, tema revolutsiooniline iseloom aga absoluutne, pealegi ainus absoluutne, mida dialektiline filosoofia tunnustab.⁹

Kohtus tuvastatava tõe iseloomu käsitletakse paljudes teaduslikes töödes ning see on seletatav kohtuotsuse erilise koha ja tähendusega nõukogude kriminaalprotsessis. Ent enne kohut ja kohtu jaoks otsivad tõde ka uurimis- ja prokuratuuriorganid, kelle tegevus ning selle resultaadid on spetsiifilist laadi. Kuigi põhjendatult arvatakse, et üldkäsitus tõest kohtueelse ja kohtuliku uurimise staadiumides on samane, on ometi vaja selgitada välja ka neis staadiumides avalduvad erinevused.

Alalises liikumises ja arengus olevaid looduse ja ühiskonna nähtusi uurivais teadustes on tõe tunnetamine lõppematu, piirideta protsess. Inimtunnetus püüdleb üha täiuslikuma teadmuse poole, mis oleks talle vahendiks maailma praktilisel ümberkujundamisel. Kriminaalasjade uurimisel on tõe tuvastamine seevastu seadusega ajaliselt ning ruumiliselt piiratud. Ka teadusliku tunnetamise objekt on ajaliselt ning ruumiliselt piiratud, ent uurimis- ja kohtuorganid peavad tunnetama neid objektiivse tegelikkuse fakte, mis seadus järgi moodustavad uurimiseseme. Uurimiseseme, mida seaduses nimetatakse tõendamisesemeks, piiritleb Eesti NSV KrPK järgmiselt: 1) kuriteosündmus (kuriteo loimepanemise aeg, koht ja viis ning muud asjaolud); 2) süüdistatava süü kuriteo toimepanemises; 3) süüdistatava vastutuse astet ja iseloomu mõjustavad asjaolud; 4) kuriteoga tekitatud kahju iseloom ja suurus (KrPK § 46). Peale selle tuleb tunnetada ka asjaolusid, mis soodustasid või võivad soodustada kuriteo toimepanemist (KrPK § 47), samuti selgitada süüdistatava isiksust iseloomustavad asjaolud.

Piiratus aegruumis seisneb ka selles, et uurimise ajaks on kuritegu juba minevikusündmus, mistõttu uurimis- ja kohtuorganitel puudub võimalus tajuda vahetult neid fakte ja seoseid, mis kuuluvad uurimisesemesse. Samasugune olukord valitseb ka paljudes muudes teadustes (ajalooteadus, paleontoloogia). Tõde kriminaalasjas aga tuvastatakse seaduses kindlaksmääratud vahendite, tõendite abil. Tõendamine on kõigi kriminaalasja uurimisel tähtsust omavate faktide ja nendevaheliste seoste tuvastamine tõendite

⁸ Vt. И. С. Нарский. Дialeктическое противоречие и логика познания. М., 1969, стр. 164.

⁹ Vt. Fr. Engels. Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Tln., 1970, lk. 12.

vahendusel. Niiviisi käsitatuna on tõendamine samane uurimisega kriminaalasjas, s. t. on uuritavas kriminaalasjas tõe tunnetamise protsess.¹⁰

Kriminaalasja uurimisel tuvastatava tõe sisu mõistmisel on nõukogude kriminaalprotsessi teoreetikud lahkuminevaid seisukohtadel. Üksmeelselt väidetakse seda, et kriminaalasja lahendamiseks tuleb uurimis- ja kohtuorganeil jõuda faktilise teadmiseni kuriteo toimepanemisega ja süüdistatava süüga seonduvais asjaoludes ning anda tuvastatud faktide õiguslikust uurimisest johtuv hinnang. Kriminaalprotsessis ilmneb mõlema osundatud tegelikkusepeegelduse kvaliteedi kõige tihedam läbipõimumine tõendamisel ning neid isoleerituina, lahusvõetuina käsitleda pole õige.¹¹ Ka M. Strogovišt loonitab nende kahe momendi kokkukuuluvust, sest faktide uurimise piirid fikseerib seadus, kriminaalõiguse norm, milles sätestatakse kriminaalasja algatamist ning kohtueelset uurimist tingiv käitumine. Teiselt poolt just kriminaalasja uurimisel ja arutamisel avastatud faktid osundavadki kohaldatavale õigusnormile. Edaspidi leiab M. Strogovišt, et käitumise faktilise ja juriidilise kvaliteedi põimumisele vaatamata on tegemist kahe iseseisva juriidilise probleemiga, mis võivad olla seetõttu iseseisva uurimise objektideks. Niiviisi arutledes ahendas M. Strogovišt kriminaalasjades uuritava ja avastatava objektiivse tõe sisu kuriteo moodustanud faktide tegelikkusele vastavuse tuvastamiseni.¹² Ilmselt käsitas M. Strogovišt metafüüsiliselt asjaolu, et faktilise külje usaldatav tunnetamine on esmajärguliseks lähteteadmuseks, millele rajanevad nii õiguslik hinnang kui ka praktilised imperatiivid. Sellepärast on ekslik tema arvamus, et fakti, käitumise, kuriteo õige ühiskondlik-poliitiline ja juriidiline hinnang on küll õige kohtuotsuse paratamatuks omaduseks, ent need ei saa kuuluda kriminaalasjade uurimisel tuvastatava tõe mõistesse.¹³ Ka I. Luzgini arvates pole õige tunnustada tõe sisuna kriminaalasjas ainult kuriteo faktilist külge, sest see tähendaks meelevaldset abstrahendumist kuriteo õiguslikust hinnangust. Hinnanguväliselt pole aga võimalik ei faktide tuvastamine ega nende õige kvalifitseerimine. Analooiliselt käsitletav on probleem poliitilise hinnangu osast tõe tuvastamisel kriminaalasjas.¹⁴

Kohtu, aga samuti uurimisorgani järeldus kriminaalasja fak-

¹⁰ Vt. M. С. Строгович. Курс советского уголовного процесса. М., 1968, стр. 295.

¹¹ Vt. И. М. Лузгин. Расследование как процесс познания. М., 1969, стр. 171; А. А. Старченко. Методологические проблемы судопроизводства. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 43.

¹² Vt. М. С. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955, стр. 14—15.

¹³ Vt. М. С. Строгович. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955, стр. 64.

¹⁴ Vt. И. М. Лузгин. Расследование как процесс познания. М., 1969, стр. 171—172.

tilisest küljest peab sisaldama teadmuse kõigest uuritava sündmuse juriidiliselt olulistest kvaliteetidest. Nendeks on kuriteokoosseisu elemente iseloomustavad asjaolud, kõik see, mis võimaldab määratleda kuriteo ja kurjategija isiksuse ühiskonnaohtlikkuse astme, samuti vastutuse määra toimepandu eest. Konkreetse kuriteosündmuse usaldatav tunnetamine annab tõe faktist, teadmuse keerukast üksiksündmusest või sündmuste grupist minevikus. Taoline teadmus määrabki kõigi uurimis- ja kohtuorganite järelduste, sealhulgas ka sõna otseses tähenduses õiguslike järelduste õigsuse. Õiguslikud järeldused sõna otseses tähenduses on uurimis- ja kohtuorganite poolt seadusandluse pinnalt toimepandud teole antud hinnangud. Neis järeldustes väljenduvad: 1) teo (käitumise) juriidiline kvalifikatsioon; 2) konkreetse õigusnormi väljaotsimine, mis näeb ette sellelaadseid õigusrikkumisi; 3) karistumäära määramine süüdlasele. Nii juriidilist kvalifikatsiooni kui ka sanktsiooni määratlevad otsustused on loogiliselt olemuselt tavalised hinnangulised otsused¹⁵.

Kohtueelse uurimise lõppemine on kriminaalasja uurimise eriline osa. Siin lahendatakse hulk tõe tuvastamise suhtes olulisi küsimusi. Nii hinnatakse kõiki uurimise tulemusena kogutud tõendeid, süüdistatavale tutvustatakse kriminaalasja materjale, lahendatakse uurimise käigu kohta tehtud avaldused ja kaebused jpm. Kohtueelse uurimise lõppemine on võimalik eeluurimise lõpuleviimisenä, mis tähendab kriminaalasja materjalide üleandmist prokurörile kohtusse suunamiseks, või kriminaalasja lõpetamisenä seaduses märgitud alustel. Kohtusse suunamisel lõpeb kohtueelne uurimine süüdistuskokkuvõtte koostamisega või määrusega kriminaalasja suunamisest kohtule meditsiinilise iseloomuga sunnivahendi kohaldamiseks. Mõlemad lahendused on võimalikud ainult siis, kui uurija tuvastas kriminaalasjas tõe.¹⁶ Süüdistuskokkuvõttes esitatakse nii süüdistuse sisu kui ka isikut iseloomustavad andmed, samuti süüdistuse formuleering ning õigusnorm, mis näeb ette vastutuse süüdistatava poolt toimepandud kuriteo eest (KrPK § 174 p-d 3 ja 5). Niisiis väljendab ka süüdistuskokkuvõtte õiguslike järeldusi ehkki siin konkreetset karistumäära ei fikseerita, vaid osundatakse normile, mille üheks elemendiks on sanktsioon.

Uurimis- ja kohtuorganite ülesandeks on jõuda vaieldamatult usaldatavate järeldusteni, mis peegeldavad reaalsel tegelikkust ning rajanevad oma kogumis kriminaalasjas kogutud tõenditel. Erinevus nende uurimisorganite järelduste ning kohtuorganite järelduste vahel seisneb mitte neis väljendatavas objektiivses tões, vaid just õiguslikes tagajärgedes, mis võivad olla tingitud tõe tuvastamisest nende organite poolt. Kui uurimisorganite järeld-

¹⁵ В. А. А. Старченко. Методологические проблемы судопроизводства. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 42.

¹⁶ В. И. М. Лузгин. Расследование как процесс познания. М., 1969, стр. 166.

dused on kriminaalvastutusele võtmisel süüdistuse formuleerimise aluseks, siis kohtule on need süüdistuse sisulise lahendamise aluseks kohtuotsuse tegemisel.¹⁷

Pole põhjendatav mõnede autorite (N. Poljanski, V. Dorohhov, V. Nikolajev) mõte, et tõe kategooria on kohaldatav juriidilise kvalifikatsiooni, aga mitte sanktsiooni määratleva järelduse suhtes.¹⁸ Nagu muudki otsustused, nii peavad ka õiguslikud järeldused (otsustused) olema tõesed. Tõendamise tulemustena kätkevad õiguslikud järeldused endas teadmust tuvastatud fakti ning sedaliiki fakti ettenägeva õigusnormi vastavusest. Kui käsitletakse sanktsiooni kohta käivate järelduste tõesust, siis peetakse silmas tõendamise resultaati, tulemust, mitte aga praktilist käsku (imperatiivi) sõna otseses mõttes. Ka kohtueelse uurimise staadiumis ilmneb uurija otsustes praktilisi käsk, keelde. Tundub õigena I. Luzgini arvamus, mille kohaselt uurija otsustustes domineerib konstateeriva elemendi kõrval imperatiivne, s. t. praktiline käsk.¹⁹ Kuriteo kvalifikatsiooni ning kohtuotsust või süüdistuskokkuvõtet saab iseloomustada gnoseoloogiliselt «tõe-vääruse» aspektist. Õiguslike hinnangute olemus ei tulene lihtsalt isiklike vaadetest, vaid 1) selgest, teaduslikult käsitatavast õiguse teooriast; 2) selgest, täiesti tõesest marksistlik-leninlikust maailmavaatest; 3) konstateerivast teadmusest uuritava kuriteo kvalifitseerimise jaoks juriidilist tähendust evivate faktide kohta; 4) teadmusest, et osundatav õiguserikkumise kvalifikatsioon, sellele pakutav karistus ja õigusnorm on vastavuses ning tulenevad koodeksi konkreetseis paragrahvides salvestunud teaduslikult käsitatavast õiguse teooriast.²⁰ Sellepärast ei saagi karistust ning teisi õiguslikke hinnanguid mõista subjektiivsete kategooriatena, mis sõltuvad ainuüksi uurimis- või kohtuorgani suvast. Pidades silmas, et tõe kriminaalasjade uurimisel moodustub tuletuskäigu ja selle tulemuste kogumist, on alusetu imperatiivsete otsustuste elimineerimine objektiivse tõe sisust. Järelikult on nõukogude kriminaalprotsessis objektiivse tõe sisuks kriminaalasja objektiivsete faktiliste ning juriidiliste asjaolude õige peegeldus uurimis- ja kohtuorganite teadvuses, mis hõlmab objektiivsele tegelikkusele vastavate faktide tuvastamise, nende õiguslikud hinnangud ja karistusmäära.

Kodanlikus õiguse teoorias kasutatakse kriminaalprotsessis tuvastatava tõe tähistamiseks erinevaid termineid. Nii märgitakse, et kohus tuvastab «juriidilise tõe» või hoopis «formaalse tõe». Käi-

¹⁷ Vt. Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. М., 1965, стр. 169.

¹⁸ Vt. Н. Н. Полянский. Вопросы теории советского уголовного процесса. МГУ, 1956, стр. 117—118; В. Я. Дорохов, В. С. Николаев. Обоснованность приговора в советском уголовном процессе. М., 1959, стр. 63.

¹⁹ Vt. И. М. Лузгин. Расследование как процесс познания. М., 1969, стр. 174.

²⁰ Vt. И. С. Нарвский. Выступление на симпозиуме. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 59.

bib ka termin «materiaalne tõde». Kuigi kasutatakse erinevaid termineid, eitab enamik kodanlikke kriminaalprotsessi teoreetikuid objektiivset tõde, kuna nende filosoofiliseks baasiks on subjektiivne idealism ja agnostitsism.²¹ Ent ka nõukogude erialakirjanduses kasutati pikka aega terminit «materiaalne tõde».²² M. Strogovištši arvates tähistab see termin kohtu poolt tuvastatava objektiivse tõe juriidilist aspekti, mille erisused johtuvad 1) kriminaalasjas tuvastatavaist asjaoludest ning 2) tõe tuvastamise vahendite iseloomust. Ilmselt on õigus M. Jakubil, kelle arvates see termin ei väljenda ei kriminaalprotsessi spetsiifikat ega pole ka oma olemuselt vastuvõetav.²³ Tõde on teadmiste omadus ning nimetada tõde, s. t. inimese mõtlemise produkti materiaalseks tähendab korrata J. Dietzgeni viga ning kustutada mateeria ja teadvuse dialektiline vastandlikkus.²⁴

Tõe tuvastamise tuletuskäigu, s. t. uurimise edukus sõltub kriminaalasja uurimisel tuvastatava tõe iseloomu mõistmisest. Probleemaatilise on käsitus kriminaalasjas tuvastatava tõe sellistest kategooriatest nagu «absoluutne» ja «suhteline» tõde.

Marksismi klassikud väljendasid korduvalt oma arvamust absoluutse ja suhtelise tõe vahekorra kohta. Nii osundas Fr. Engels «igaveste tõdede» ülehindamise lubamatusele tunnetuses. Tuntud on tema väide, et tunnetusvaldkondades, mis oma loomult jäävad relatiivseiks paljude põlvkondade vältel ning mida järk-järgult täiendatakse (matemaatika, füüsika, keemia ning elavorganismide uurivad teadused), muutuvad lõplikud, s. t. absoluutsed tõed aja jooksul väga haruldasteks; neis tunnetusvaldkondades, mis juba ajaloolise materjali puudulikkuse tõttu jäävad alati ebatäielikuks, on lõplikele tõdedele pürgiva uurija saagiks kõige halvemat sorti labasused ja kulunud kõnekäänud.²⁵ Väärates niiviisi E. Dühringi kontseptsiooni «igavestest tõdedest» kui tunnetuse baasist, toonitas Fr. Engels tunnetuse relatiivset iseloomu, väites, et kuigi inimkonna poolt saavutatud tunnetusaste hõlmab tohutut faktilist materjali, on see niisama vähe lõplik nagu kõik eelnenud tunnetusastmed, lisades veel, et «tõde ja eksimus, nagu kõik polaar-seis vastandlikkustes liikuva kategooriad omavad absoluutset kehtivust äärmiselt piiratud alal...»²⁶.

²¹ Kodanlike teoreetikute väitluste üksikasjalikum kriitika kajastub M. Strogovištši ja I. Muhhini monograafias. Vt. M. C. Строго вич. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955 и И. И. Мухин. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. ЛГУ, 1971.

²² Vt. näiteks. M. C. Строго вич. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. М., 1955.

²³ Vt. M. Л. Якуб. Выступление на симпозиуме. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 66.

²⁴ Vt. V. I. Lenin. Teosed, 14. kd., lk. 223—224.

²⁵ Vt. Fr. Engels. Anti-Dühring. Tln., 1954, lk. 77—79

²⁶ Sealsamas, lk. 80.

V. I. Lenin kritiseeris A. A. Bogdanovit ning mahhiste relatiivismi kaldumise, teadmuste suhtelisuse absoluutiseerimise pärast, osundades, et nende jaoks kõrvaldab teadmuste suhtelisuse tunnustamine absoluutse tõe vähimagi lubatavuse ja niiviisi eitatakse ka igasugust objektiivset, inimsoost sõltumatult eksisteerivat mõõtu, millele suhteline tunnetus läheneb.²⁷ V. I. Lenini väitluse kohaselt on inimlik mõtlemine «...oma loomult võimeline andma ja annab meile absoluutse tõe, mis moodustub suhteliste tõdede summast. Iga aste teaduse arenemises lisab uusi ivakesi sellesse absoluutse tõe summasse, ent iga teadusliku põhilause tõe piirid on suhtelised, mida teadmuste edasine kasv kord laiendab, kord kitsendab»²⁸. Niisiis, tunnetus, millel on absoluutne õigus tõe, teostub relatiivsete eksimuste reas äärmiselt mittesuveräänselt mõtlevate inimeste vahendusel inimkonna lõpmatult kestvas elus.²⁹

Mõned teoreetikuist kalduvad relativismi, arvates, et uurimis- ja kohtuorganite poolt tuvastatav tõde on suhteline. Nii väidab A. Kukarov, et kõik meie teadmused olevat suhtelised, need olevat suhtelised nii uurijail, kohtunikel ning kõigil inimestel nende praktilises tegevuses. Tema arvates peab marksistlik-leninliku teooria aspektist tunnustama kõigi uurimis- ja kohtuorganite järelduste suhtelisust.³⁰ Osundatu ekslikkus johtub absoluutse ja suhtelise tõe dialektika väärkäsitusest. Suhteline tõde on objektiivne ja suhtelisus avaldub selles, et ta on mittetäielik, ligikaudne ega hõlma nähtuse kõiki külgi. Sellepärast on suhteline tõde tunnetamise lõpuleviimata, absoluutse tõe tunnetamise suunas jätkuv protsess. Mittetäielikkus ja ligikaudsus ongi suhtelise tõe peamised jooned, mis iseloomustavad seda objektiivsena. Ligikaudsus kui üks suhtelisuse momente juriidilise tähendusega faktide konstateeringutes tähendab piiride olemasolu, millest edasi faktide konstateerimise täpsus ei tohi väheneda, sest muidu satuks ohtu kohtuotsuse õiglus.³¹ Ent teadmuse igasugune mittetäielikkus ei tähenda veel suhtelise tõe saavutamist, täpsustab I. Luzgin. Nii võib kriminaalaja uurimisel ilmnedu tõendusliku informatsiooni asendamatu kadu (tähtsate tunnistajate surm, asitõendite hävitamine kurjategija poolt või nende kaotamine jms.), mistõttu jääb tuvastamata mõni oluline seos tõendamise esemest. Neil juhtudel pole tegemist suhtelise tõega, vaid objektiivsetel põhjustel osutub tõe saavutamine võimatuks.³²

²⁷ Vt. V. I. Lenin. Teosed. 14. kd., lk. 118—120.

²⁸ V. I. Lenin. Teosed. 14. kd., lk. 118.

²⁹ Vt. Fr. Engels. Anti-Dühring. Tln., 1954, lk. 77.

³⁰ Vt. A. Kukarov. Понятие материальной истины в советском уголовном процессе. — «Социалистическая законность», 1952, № 2, стр. 11.

³¹ Vt. И. С. Нарский. Выступление на симпозиуме. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 59.

³² И. М. Лужгин. Расследование как процесс познания. М., 1969, стр. 167—168.

Kriminaalasjas tuvastatavat tõde ei saa kujutleda lõpetamatu protsessina, osana absoluutsest. Kohtuliku tõe erinevus teaduslikust tõest seisnebki lõpetatavuses, mis väljendub kohtuotsuse seadusjäotumises. Kui hiljem otsus muudetakse, siis tähendab see, et tõeni ei jõutudki ja järeldused rajanesid teatavas osas (faktide tuvastamine, nende õiguslik hinnang, karistusmäär) või oma kogumis eksimusel. Suhtelise tõe filosoofiline käsitus kohtuliku tegevuse suhtes märgib faktilise teadmuse ebatäielikkust ning tõendite puudumist. Tunnistades üksikfakti kohta käiva tõe olemuselt suhteliseks tähendab see tema osalist taandamist probleemilisele teadmusele, tõenäosusele.³³ Suhteline tõde kriminaalprotsessis tähendab kohtu ebatäielikku teadmust kriminaalalaja oluliselt tähtsatest asjaoludest; nende asjaolude puudulikkude uurimist kohtueelsel või kohtuliku arutamise staadiumil. I. Muhhini arvates on selline kohtuliku tegevuse tõekäsitus vastuolus sotsialistliku seaduslikkuse nõudega ja ei vasta õigusemõistmise ülesannetele. Tuleb nõustuda mõltega, et uurimis- ja kohtuorganite ülesannete piiramine suhtelise tõe tuvastamisega tähendaks nende suunamist seaduslikkuse nõudest kõrvalekaldumisele. Siit tuleneb, et suhteline tõde pole ei teoreetilisest ega praktilisest aspektist kohaldatav kohtu tegevuses ning ei saa, nagu tõenäosuski, olla kohtuotsuse baasiks.³⁴

Probleemi püütakse lahendada, käsitades tõde kohtulikus tegevuses ühtaegu absoluutse ja suhtelise tõena.³⁵ Tegemist on siin eksimusega. Kui ajaloolises tunnetusprotsessis kehtib suhtelise ja absoluutse dialektika ning tõe ja eksimuse vahekord on allutatud printsiibile «nii ja kui ka ei» («и да, и нет»), siis õigusemõistmise piiratud valdkonnas kehtib tõe ja eksimuse polaarne vastandlikkus printsiibi «kas see või teine» tähenduses. Pole õige dialektika kategooriaid mehaaniliselt üle kanda kitsasse tunnetuse valdkonda.³⁶ Nii on I. Muhhini arvates suhtelise tõe kategooria rakendatav ainult absoluutse tõe tunnetamise protsessis kohtueelse ja kohtuliku uurimise staadiumis, kuid kohtuotsuses tunnetatava tõe iseloomustamiseks neid kategooriaid kasutada ei saa.³⁷ Absoluutse tõe tuvastamiseks kriminaalasjas on vaja õigesti tunnetada kõige

³³ Vt. A. A. Старченко. Методологические проблемы судопроизводства. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 48.

³⁴ Vt. И. И. Мухин. Некоторые вопросы понятия истины и оценки доказательств при осуществлении правосудия. — «Вестник ЛГУ», 1968, № 23. Вып. 4, стр. 103—104 и И. И. Мухин. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. ЛГУ, 1971, стр. 30.

³⁵ Vt. А. И. Трусов. Основы теории судебных доказательств. М., 1960, стр. 113—116.

³⁶ Vt. А. А. Старченко. Методологические проблемы судопроизводства. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 48.

³⁷ Vt. М. И. Мухин. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. ЛГУ, 1971, стр. 33.

tähtsamaid, olulisemaid fakte ja asjaolusid seaduses sätestatud piires. Absoluutselt tõese teadmuse saavutamine uuritavas kriminaalasjas on kohtuotsuse tegemise esmaseks, paratamatuks eelduseks. Absoluutselt tõeste teadmuste saavutamise määravaiks karakteristikuiks on nende täpsus ja ümberlükkamatus (vääraratus). Tõendamise oluliseks loogiliseks karakteristikuks on pealegi protsessuaalne nõue uurimis- ja kohtuorganite järelduste põhjendatusest. Nii tähendab teesi põhjendamine nende lähteandmete või faktide esitamist, millest loogilise paratamatusena tuleneb tõestatav tees. Iseloomustades tõe kujunemist tunnetamise ratsionaalsel astmel, avaldub tõe saavutamise paratamatu nõudena just põhjendatus. Sellepärast saabki tõesteks lugeda ainult küllaldaselt põhjendatud kohtujäreldusi, tuletuskäike.³⁸ Objektiivse absoluutse tõe tuvastamise nõue kehtib võrdsel määral nii uurimisorganite kui kohtu tegevuse suhtes. Kriminaalasjas tuvastatakse tõde järjepidevas protsessis, milles osalevad võimuvolitustega ametiisikud — uurija, prokurör ja kohtunik, neist igaüks talle seaduses osundatud kompetentsi piires ja määral. Tõe absoluutsus kohtueelisel uurimisel väljendub uurija juhendumises seaduses fikseeritud uurimisainest ja konkreetse sündmuse spetsiifikast. Kogu uurija poolt kogutav informatsioon, millel rajaneb absoluutne teadmus uurimisobjektist, peab olema absoluutselt usaldatav ja täpne. Uurija tuvastatud tõde on ka suhteline, kuna selles ei kajastu absoluutselt kõik kuriteoga seonduvad sündmused ja õigusrikkuja isiksust iseloomustavad asjaolud. Kui uurija saavutas objektiivse tõe ja esitas selle õigesti süüdistuskokkuvõttes, siis on tõde vääraratu, absoluutne. Siin tuvastatud tõe absoluutne iseloom on aga suhteline sellepärast, et absoluutsus kehtib ainult kohtueelse uurimise staadiumi raames. Kuigi uurija on printsiibis kohustatud tõeni jõudma, ei tohi kohus süüdistuskokkuvõttes esitatavaid uurija järeldusi võtta uskumusena.³⁹ Tähendab, kohus tunnetab sündmust iseseisvalt ja tema jaoks on süüdistuskokkuvõttes esitatud uurija järeldused suhteline tõde. Kui kohus jõuab menetluse lõpuks uurija järeldustega samastele järeldustele ning see kajastub kohtuotsuses, siis kohtueelse staadiumi tarvis absoluutne tõde muutub absoluutseks ka kriminaalasja kohtuliku uurimise staadiumi jaoks. Kui kohtu järeldused on uurija järeldustega vastuolus, siis kohtueelse uurimise staadiumi jaoks absoluutne tõde osutub eksimuseks.

Ei tohi segi ajada mõisteid «tõde» ja «tõcsus». Tõesed võivad olla erilaadsed otsused, kusjuures neis sisalduv tõde erineb oma konkreetset sisult. Tõcsus on aga kõikide tõde sisaldavate otsuste üldine omadus. Mõningail juhtudel, sealhulgas ka krimi-

³⁸ Vt. А. А. Старченко. Методологические проблемы судопроизводства. — «Вестник МГУ», 1963, № 4, сер. VIII, стр. 47—48.

³⁹ Vt. И. М. Лузгин. Расследование как процесс познания. М., 1969, стр. 169.

naalajasjade uurimisel, peab I. Narski arvates rääkima tõde sisaldavate otsustuste absoluutsest tõesusest. Kriminaalaja uurimisel on tõde absoluutne, sest ta rajaneb teadmusel kriminaalaja niisugusest põhilisest objektiivsest olukorrast, mis on täiesti küllaldane konkreetse õiguserikkumise veatuks kvalifitseerimiseks ning absoluutselt tõese, s. t. õiglase karistumäära mõistmiseks.⁴⁰ Juriidilist tähendust omavad faktid on nende praktiliste eesmärkide saavutamiseks absoluutsed teadmused. Asi on selles, et juriidilist tähtsust evivat fakti ei või taandada teise subjekti poolt väliselt vaadeldavale õiguserikkumisele. Juriidilise fakti mõistesse kuulub õigusevastase karistatava teo konstateering, sanktsiooni täpsustamiseks oluliste toimepanemise asjaolude konstateering ning maksimaalse täpsusega tuvastatud ülesastumise motiivid.

Tunnustades faktide konstateerimise piisavust, ei tohi uurimise ja kohtuorganid arvata ega arvagi, et kohtulikaks arutamiseks absoluutselt ammendav teadmus on absoluutselt täielik teadmus nende faktide sisust, s. t. mõttelt absoluutne, täielik teadmus universumis olnust, olevast ja tulevast. Gnoseoloogilises mõttes on kohtulikaks arutamiseks absoluutne teadmus suhteline tõde, kuna see pole täielik teadmus kõigest asjassepuutuvast. Teadmus mõnede faktide konstateeringute absoluutsest tõesusest annab kriminaalajasjade uurimisel spetsiifilise tulemuse. Tulemus osutub siin suhtelise tõde valdamise (omamise) vormiks, mis võimaldab mõista absoluutselt tõese kohtuotsuse. Kuna selgub, et objektiivne tõde kriminaalajasjade uurimisel ei saa olla suhteline tõde ega ka ühtaegu nii suhteline kui ka absoluutne, siis on ilmselt õige, et kohtuotsus nõukogude kohtumenetluses peab olema absoluutselt õiglane ja põhjendatud, s. t. rajanema absoluutsel tõel. Vastupidisel juhul polekski tegemist õigusemõistmisega.⁴¹ Kriminaalaja kohta tuleb välja selgitada vajalik osa absoluutsest tõest, s. t. teada kriminaalaja küllalt objektiivselt. Seda võib nimetada lihtsalt absoluutseks tõeks kriminaalaja kohta, kuid see pole absoluutne tõde antud asja kui maailma osakese kohta.

⁴⁰ В. И. С. Нарский. Выступление на симпозиуме. — «Вестник МГУ» 1963, № 4. Сер. VIII, стр. 58.

⁴¹ В. И. С. Нарский. Выступление на симпозиуме. — «Вестник МГУ», 1963, № 4. Сер. VIII, стр. 57 и И. И. Мухин. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. ЛГУ, 1971, стр. 38.

УСТАНОВЛЕНИЕ ОБЪЕКТИВНОЙ ИСТИНЫ НА ПРЕДВАРИТЕЛЬНОМ РАССЛЕДОВАНИИ

К. Луйга

Резюме

Деятельность по осуществлению правосудия и предварительное расследование можно рассматривать как один из частных видов познавательных процессов, нуждающихся в специальной разработке проблемы истины. Правильность решения проблемы истины в этой области имеет огромное практическое значение, поскольку практика защиты интересов государства, а также отдельных лиц является выражением интерпретации истины. Интерпретация истины в уголовном процессе есть основная проблема всей теории и практической деятельности советских следственных и судебных органов. До сих пор в этом важном вопросе нет должного единства взглядов.

В науках, изучающих явления природы и общества в их постоянном движении и изменении, процесс установления истины можно охарактеризовать как бесконечное движение, стремление к более совершенному знанию. Однако при расследовании уголовных дел установление истины во времени и в пространстве ограничено законом. Кроме того, истина устанавливается здесь при помощи определенных законом средств — доказательств. Изложенное дополняется и тем обстоятельством, что конкретное событие преступления является к моменту начала расследования событием прошлого.

Основным положением при рассмотрении проблемы является идея о том, что истину можно понимать как результат, независимый от познающего субъекта, так и процесс движения к искомому результату. Исходя из этого сделана попытка раскрыть понятие содержания истины, устанавливаемой при расследовании уголовных дел. В этой узкой области познания содержание истины складывается из следующих компонентов: 1) достоверное познание фактической стороны события преступления, 2) правовая оценка этому событию и 3) императивные выводы. Исключение или преувеличение одной из этих сторон из содержания истины ведет к ошибкам разного рода.

Успех изучения вывода истины в уголовном процессе зависит от понимания характера устанавливаемой истины. Категории «абсолютная» и «относительная» истина в этой узкой области деятельности в теории уясняют по-разному. Подтверждается мнение о том, что объективную истину, выводимую в рамках четко определенного предмета исследования (доказы-

вания) при помощи точно определенных законом средств, по отношению к конкретному событию, можно называть истиной абсолютной, хотя в гносеологическом аспекте она все равно относительная истина.

SISUKORD СОДЕРЖАНИЕ

И. Ребане. Об индивидуализации наказаний судом по советскому уголовному праву	3
К. Nigola. Konkreetse kuritso ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet mõjutavad asjaolud	22
К. Нигола. Обстоятельства, влияющие на характер и степень общественной опасности конкретного преступления. <i>Резюме</i>	34
А. Paltser. Alaealise suhtes toimepandavate kuritegude objektist ja ühiskonnaohtlikkusest	36
А. Палтсер. Об объекте и общественной опасности преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних. <i>Резюме</i>	43
Я. Соотак. Убийство супруга из ревности	45
Ю. Адоян. О формах использования бухгалтерских знаний в борьбе с хищениями социалистического имущества	55
Н. Saarsoo. Kriminaalasja algatamisest keeldumine scoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile	67
Х. Саарсоо. Отказ в возбуждении уголовного дела в связи с передачей материалов в комиссию по делам несовершеннолетних. <i>Резюме</i>	78
Н. Kings. Motiivi ja eesmärgi osast kuritegeliku käitumise geneesis	80
Х. Кингс. О роли мотива и цели в генезисе преступного поведения. <i>Резюме</i>	87
Н. Lindmäe. Modelleerimise probleemidest kriminalistikas	88
Н. Линдмэе. О проблемах моделирования в криминалистике. <i>Резюме</i>	101
К. Luiga. Objektivse tõe tuvastamisest kriminaalasjade uurimisel	103
К. Луига. Установление объективной истины на предварительном расследовании. <i>Резюме</i>	114

Ученые записки Тартуского государственного университета. Выпуск 447. О вопросах борьбы с преступностью. Труды по правоведению XXIII. На русском и эстонском языках. Резюме на русском языке. Тартуский государственный университет. ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18. Ответственный редактор Э. Плом. Корректоры В. Логинова, В. Ланг. Сдано в набор 24. 02. 1977. Подписано к печати 26. 01. 1978. Печ. листов 7,25. Учетно-изд. листов 8,32. Тираж 500. Бумага печатная № 1 60 × 90 1/16. МВ 01286. Зак. № 982. Типография им. Х. Хейдеманна, ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 17/19. II

Цена 1 руб. 30 коп.